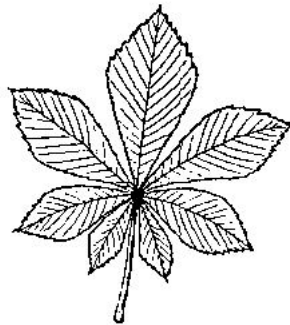

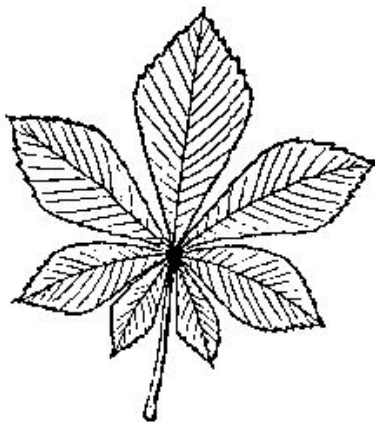
12. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

9.-10. november 2008

ISBN 87-91134-29-3

12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
9.-10. oktober 2008

Redigeret af
Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell

Århus 2009

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

Layout: Kirsten Lyshøj
Trykt i ??? eksemplarer af SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2009

Forord

Nordisk Institut, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 12. møde, der fandt sted i oktober 2008, deltog 52 forskere fra ind- og udland med 10 foredrag, hvoraf 7 udgiver her.

Vores motto ”Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved 12. møde.

Århus, december 2009

Inger Schoonderbeek Hansen

Peter Widell

INDHOLD

Program		10
Deltagere		13
Astrid Ag	Talegenrer – kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolingvistiske interview	23
Torben Arboe	Pronominal repræsentation i danske dialekter	35
Laura Winther Balling	Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse	45
Henning Bergenholtz	Når en leksikograf kaster handsken	59
Jonas Nygaard Blom	Sagde vores udsendte reporter – om efterstillede anførelser i radio og tv	73
Simon Borchmann	Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen – skitse til en teori	85
Lars Brink	<i>Angiveligt</i> – en ansvarsflugt	107
Randi Benedikte Brodersen	Korrespondanceanalyse – et nyt sociolingvistisk analyseværktøj	115
Tanya Karoli Christensen	Sætningstyper, modalpartikler og markerethed	133
Ken Farø og Inger Schoonderbeek Hansen	Den lille forskel? Diminutiver i tre germanske systemer – set fra dansk	145

Asgerd Gudiksen	Sag og syntaks i Ømålsordbogen	157
Karen Th. Hagedorn & Henrik Jørgensen	Rapport om DanDiaSyn-projektet	169
Inger Schoonderbeek Hansen	Verbumparret <i>ligge</i> og <i>lægge</i>	181
Eva Skaftø Jensen	Drivkræfter ved ændringer i sproget	193
Anne Kjeldahl	Semi-leksikalske verber i dansk	205
Anne Kjærgaard	Om at undersøge effekterne af sprogpoltiske tiltag i organisationer – hvad og hvordan?	217
Susanne Annikki Kristensen	Peter slog sig på noget	229
Kathrine Thisted Petersen	Som subjunktion så præposition – en reklassificering af <i>som</i>	241
Marianne Rathje	Generationssprog – brugsmæssige og samtalepartnerafhængige træk	255
Janusz Stopyra	En analyse af forholdet mellem danske og tyske sammensætninger og afledninger som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tysktalende udlændinge	285
Ole Tøgeby	Definitionen af begrebet 'tegn'	295
Simon Van Rietvelde, June Eyckmans, Daniël Bauwens & Marc De Kegel	Anticipationsstrategier, fraseologisk kompetence og tolkens hukommelse	269
Peter Widell	Logik, mening, handling og tale	305

Program

Torsdag den 9. oktober 2008, Mødelokale 2

10.00-10.05 Mødet åbnes

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

10.05-10.35 Hanne Ruus:
Fri og bunden forskning

10.35-11.05 Eva Skafte Jensen:
Ekstralingvistiske motivationer for sprogforandring

K a f f e p a u s e

	Sektion 1 (Mødelokale 2) <i>Ordstyrer: Karen M. Pedersen</i> (SDU)	Sektion 2 (Mødelokale 1) <i>Ordstyrer: Asger Albjerg</i>
11.30-12.00	Jørgen Chr. Bang: Sprogudvikling – et dialektisk og økologivistisk bidrag	
12.00-12.30	Inger Schoonderbeek Hansen: Kausative og ikke-kausative verbumpar ligge/lægge	Jonas Blom: Mediesproget nu – Syntaksen

F r o k o s t

	<i>Ordstyrer: Daniël Bauwens</i>	<i>Ordstyrer: Erik Vive Larsen</i>
13.30-14.00	Laura Winther Balling: Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse	Susanne Annikki Kristensen: Peter slog sig på noget
14.00-14.30	Simon Van Rietvelde: En mulig forbindelse mellem fraseologi i tolkning og dens indflydelse på hukommelsen	Kathrine Thisted Petersen: Som subjunktion så præposition
14.30-15.00	Ken Ramshøj Christensen: Syntaktisk struktur og Hjernen	Maia Andréasson: Objekt och objekt – om till- gänglighet som underliggande orsak till objektsplacering i svenska och danska

K a f f e p a u s e

	<i>Ordstyrer: Elin Fredsted</i>	<i>Ordstyrer: Helena Christensen</i>
15.30-16.00	Karen Thagaard Hagedorn og Henrik Jørgensen: Dansk Dialektsyntaks – et feltforskningsprojekt	Anne Kjærgaard: Sådan skriver vi. Eller gør vi? Om måling af effekterne af sprogpoltiske tiltag i organisationer
16.00-16.30	Karen Margrethe Pedersen: Modalverbernes syntaks	Carsten Hansen: Rettepraksis og sprogholdninger hos kommende og erfarne dansk-lærere i folkeskolen. Præsentation af en projektskitse
16.30-17.00	Torben Arboe: Pronominal henvisning i danske dialekter	Sophia Frovin: På vej mod en model af dansk intonation

Fredag, den 10. oktober 2008

	Sektion 1 (Mødelokale 2) <i>Ordstyrer: Katerina Hausildova</i>	Sektion 2 (Richard Mortensenstuen) <i>Ordstyrer: Carsten Hansen</i>
09.00-09.30	Anne Kjeldahl: Semi-leksikalske verber og selektion	Astrid Westergaard: Code-switching i bilingvalt sprogbrug – Pragmatisk relevant code-switching eller kontaktkreativitet?
09.30-10.00	Ole Togeby: Tegn som begivenhed ”Et billede siger mere end 1000 ord”	Karoline H. Kühl: Betydningen af sprogkontakt-fænomeners synlighed i bilingvalt sprogbrug

K a f f e p a u s e

	<i>Ordstyrer: Elena Krasnova</i>	<i>Ordstyrer: Henrik Galberg Jacobsen</i>
10.30-11.00	Janusz Stopyra: Grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tyske udlændinge	Simon Borchmann: Relevansstrukturen som fundamental funktion i den skriftsproglige sprogforståelse – en arbejdshypotese
11.00-11.30	Marianne Rathje: Generationsssprog	Ole Ravnholt: Emnestatus, identificerbarhed, tilgængelighed
11.30-12.00	Randi Benedikte Brodersen: Korrespondanceanalyse, akkommodation og køn	Peter Widell: Informativet – en ny central talehandling

F r o k o s t

	<i>Ordstyrer: Hanne Janssen</i>	<i>Ordstyrer: Torben Arboe</i>
13.00-13.30	Asgerd Gudiksen: Ømålsordbogen – en midtvejsrapport	Lars Brink: <i>Angiveligt</i> – en ansvarsflugt
13.30-14.00	Ken Farø og Inger Schoonderbeek Hansen: Den lille forskel. Diminutiven i forskellige germanske sprog set fra dansk	Tanya Karoline Christensen: Hyperparadigmer og modalitet. Struktureret substans i fin form
14.00-14.30	Astrid Ag: Talegenrer: kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolinguistiske interview	

Mødelokale 2

	<i>Ordstyrer: Peter Widell</i>
14.30-15.00	Henning Bergenholtz: Når en leksikograf kaster handsken
15.00-15.15	Afslutning

DELTAGERNE

12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Astrid Ag
Danmarks Grundforskningsfonds Center
for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier
(DGCSS) Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
agastrid@yahoo.dk

Talegenrer – kvantitative
og kvalitative forskelle på
redegørelser og narrativer
i det sociolingvistiske
interview

Asger Albjerg
Institutionen för nordiska språk och
nordisk litteratur
Unionsgatan 40 (PB 24)
00140 Helsingfors universitet
FIN-00014 Helsingfors
asger.albjerg@helsinki.fi

Lena Wienecke Andersen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
lena@wienecke.dk

Maia Andréasson
(Tidl. Nordisk Institut, AU)
Göteborg universitet
Institut för svenska språket
Box 200
S-405 30 Göteborg
maia.andreasson@gmail.com

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
8000 Århus C
jysta@hum.au.dk

Pronominal repræsentation i
danske dialekter

Laura Winther Balling
(tidl. SLK, Afdeling for Engelsk, AU)
Institut for Internationale Sprogstudier
og Vidensteknologi (CBS)
Dalgas Have 15, 2Ø. 10q
2000 Frederiksberg
lwb.isv@cbs.dk

Hvad skal morfemer til for?
Om morfologiens rolle i dansk
ordgenkendelse

Jørgen Christian Bang
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
bang@language.sdu.dk

Daniël Bauwens
Dep. Toegepaste Taalkunde
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
daniel.bauwens@docent.ehb.be

Anticipationsstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, June
Eyckmans og Marc De Kegel)

Henning Bergenholtz
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V
hb@asb.dk

Når en leksikograf kaster
handsken

Inger Bévort
(tidl. Afd. for Dialektforskning, KU)
Strandvejen 67 A
2100 København Ø
ingerb@mail.dk

Jonas Blom
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Carl Baggers Allé 9, 1
5200 Odense SV
blom@language.sdu.dk

Sagde vores udsendte reporter
– om efterstillede anførelser i
radio og tv

Simon Borchmann
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norsib@hum.au.dk

Relevansstrukturen som
den fundamentale funktion i
sprogforståelsen
– skitse til en teori

Lars Brink
Bagsværd
Elmevænget 30
2880 Bagsværd
labri@webspeed.dk

Angiveligt – en ansvarsflugt

Randi Benedikte Brodersen
Inst. for filosofi og førstesemesterstudier
Universitetet i Bergen
Sydness Plass 9
N-50007 Bergen
randi.brodersen@fof.uib.no

Korrespondanceanalyse – et nyt
sociolingvistisk analyseværktøj

Helena Christensen
uddannet på Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
helenasointu@hotmail.com

Ken Ramshøj Christensen
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
engkrc@hum.au.dk

Tanya Karoli Christensen
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde
tanya@ruc.dk

Sætningstyper, modalpartikler
og markerethed

Marc De Kegel
Institut for anvendt lingvistik
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
marc.de.kegel@docent.ehb.be

Anticipationstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, June
Eyckmans og Daniël Bauwens)

June Eyckmans
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
B-1050 Brussel
june.eyckmans@docent.ehb.be

Anticipationstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, Daniël
Bauwens og Marc De Kegel)

Ken Farø
Institut for Engelsk, Germansk
og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 128
2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Den lille forskel?
Diminutiver i tre germanske
systemer – set fra dansk
(sammen med Inger
Schoonderbeek Hansen)

Elin Fredsted
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
fredsted@uni-flensburg.de

Sophia Frovin
(Tidl. SLK, Afdeling for Engelsk)
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
engsf@hum.au.dk

Asgerd Gudiksen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
Asgerd.Gudiksen@hum.ku.dk

Sag og syntaks i Ømålsordbogen

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
goetzsche@hum.aau.dk

Karen Thagaard Hagedorn
(Tidl. Nordisk Institut
Aarhus Universitet)
Ryttervej 11
4860 Sorring
norkth@hum.au.dk

Rapport om DanDiaSyn-projektet
(sammen med Henrik Jørgensen)

Carsten Hansen
Lexitext
Søndermarksvej 13, Ore
4760 Vordingborg
carsten@lexitext.dk

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4, bygn. 1483
8000 Århus C
jysis@hum.au.dk

Den lille forskel?
Diminutiver i tre germanske
systemer – set fra dansk
(sammen med Ken Farø)

Katerina Hausildova
IHO, Afdeling for Østeuropastudier
Aarhus Universitet
Vestergaardsvej 18
8260 Viby J
slakh@hum.au.dk

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
galberg@language.sdu.dk

Hanne Janssen
Scandinavische Taal- en Letterkunde
Universiteit van Amsterdam
Spuistraat 134
NL-1012 VB Amsterdam
h.janssen@uva.nl

Eva Skafte Jensen
Institut for Sprog og Kultur, Dansk
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3
Universitetsvej 1, Postboks 260
4000 Roskilde
eskafte@ruc.dk

Drivkræfter ved ændringer i
sproget

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norhj@hum.au.dk

Rapport om DanDiaSyn-projektet
(sammen med Karen Thagaard
Hagedorn)

Johannes Kizach
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 5, bygn. 1463
8000 Århus C
engjk@hum.au.dk

Anne Kjeldahl
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 3
8000 Århus C
engak@hum.au.dk

Semi-leksikalske verber i dansk

Anne Kjærgaard
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
akjaergaard@dsn.dk

Om at undersøge effekterne af
sprogpolitiske tiltag i organisationer
– hvad og hvordan?

Elena Krasnova
Nordisk Institut
Sankt Petersborg Universitet
Beringgade 25-1-152
RUS-197198 Sankt Petersborg
ekrasnova@gmail.com

Susanne Annikki Kristensen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Krogstræde 3
9220 Aalborg Øst
annikki@hum.aau.dk

Peter slog sig på noget

Karoline H. Kühl
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
karoline.kuehl@uni-flensburg.de

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8200 Århus N
norvive@hum.au.dk

Anne Mette Nyvad
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 3
8000 Århus C
engamn@hum.au.dk

Rie Obe
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitetscenter
Linkøpingvej 86 1.-6
4000 Roskilde
rieobe@ruc.dk

Karen Margrethe Pedersen
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
kmp@hum.ku.dk

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Grænseregionsforskning
Alsion 2
6400 Sønderborg
kam@sam.sdu.dk

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet
Skejbygårdsvej 3, 2.-3
8240 Risskov
kathrinetp@gmail.com

Som subjunktion så præposition – en
reklassificering af *som*

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
marianne.rathje@dsn.dk

Generationsprog – brugsmæssige og
samtalepartnerafhængige træk

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
ravnholt@dsn.dk

Hanne Ruus
Inst. for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
haru@hum.ku.dk

Janusz Stopyra
Uniwersytetu Wroclawskiego
ul. Orkana 28/5
POL-55-120 Oborniki Slaskie
jstopyra@uni.wroc.pl

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norot@hum.au.dk

Simon Van Rietvelde
Institut for anvendt lingvistik
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
Simon.Van.Rietvelde@vub.ac.be

Astrid Westergaard
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
astridchristinajensencarstensen@
hotmail.com

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 78000 Århus C
norwidell@hum.au.dk

En analyse af forholdet mellem danske og tyske sammensætninger og afledninger som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tysktalende udlændinge

Definitionen af begrebet 'tegn'

Anticipationsstrategier, fraseologisk kompetence og tolkens hukommelse (sammen med June Eyckmans, Daniël Bauwens og Marc De Kegel)

Logik, mening, handling og tale

Talegenrer

– kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolingvistiske interview

Astrid Ag
Københavns Universitet

1. Indledning

Som sprogbrugere skriver og taler vi i genrer. Allerede i 1950'erne gjorde Bakhtin (1986/[1951/1952]) opmærksom på talesprogets væld af relativt stabile og for sprogbrugere genkendelige talegenrer. I de seneste år har sprogvidenskaben i stigende grad fattet interesse for fænomenet. På Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS), Københavns Universitet, har vi for eksempel udviklet en såkaldt diskurskontekstanalyse (DCA) i et forsøg på at udvælge sammenlignelige samtalepassager. DCA består af seks dimensioner, heriblandt talegenrer. Kategorien talegenrer indebærer desuden en mængde underkategorier, heriblandt *redegørelser* og *narrativer*. I skrivende stund (december 2008) er ca. 200 sociolingvistiske interviews blevet kodet. Vores analyser viser, at disse to genrer er de mest frekvente og måske også de mest interessante i sociolingvistiske interviews. I det følgende vil jeg med en kvantitativ og kvalitativ analyse undersøge forholdet mellem brugen af de to genrer og graden af bekendthed mellem samtaledeltagerne.

2. Diskurskontekstanalyse i sociolingvistisk sammenhæng

Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier har som mål at gentage syv danske dialektologiske og sociolingvistiske undersøgelser foretaget på seks steder i landet. De seks steder er Vinderup, Odder, Vissenbjerg, Næstved, Køge og København. I perioden 1973 til 2001 deltog en stor mængde personer fra de steder i interviews og gruppesamtaler, og i

2005 til 2007 er de samme personer på ny blevet lydoptaget. Dermed kan vi på DGCSS undersøge sprogforandring over virkelig tid.

Vi har at gøre med et stort talesprogskorpus med bred variation inden for flere områder. Som ovenstående viser, er der variation i metodologi, geografi og tid. Desuden er der variation i typen af samtale, som varierer helt fra enkeltinterviews med to interviewere til selvoptagelser mellem venner. Et så stort korpus med så bred variation betyder, at sammenlignelighed bliver en udfordring. Derfor har vi med udgangspunkt i et sample på 20 optagelser med bred variation udviklet den såkaldte diskurskontekstanalyse (DCA) for at kunne udvælge sammenlignelige passager. Baseret på analyser af, hvad der foregår i disse samtaler, har vi udledt seks dimensioner, som alle repræsenterer centrale elementer i sociolingvistiske interviews, nemlig: samtale, aktivitetstype, makrosproghandling, interaktionsstruktur, genre og udsigelse.

Diskurskontekstanalysen har en dobbeltsidig natur. Dels bruger vi den til at udvælge sammenlignelige passager til den fonetiske analyse, så fonetikerne ikke ender op med resultater, som er en effekt af intra-individuelle forskelle snarere end tid. Dels er den blevet et projekt i sig selv, idet det er en måde at kunne karakterisere sociolingvistiske interviews og en måde at kunne undersøge udviklinger i deltagerens interaktion med hinanden for eksempel med henblik på brugen af forskellige genrer.

3. Genredefinitioner

Interessen for genrer i skriftsproget går helt tilbage til oldtiden (se Aristoteles 1999). Så langt tilbage går interessen for mundtlige genrer ikke, men i sprogvidenskaben er der i de seneste år kommet et forøget fokus på genrer i talesproget (se bl.a. Eggins & Slade 1997; Martin & Rose 2007). I DCA er en af dimensionerne genre, og ud fra induktive analyser af det repræsentative sample har vi fundet, at følgende genrer bruges særligt meget i sociolingvistiske interviews og gruppesamtaler: narrativ, specifik redegørelse, generel redegørelse, soap box, sladder, betroelse, refleksion og vittighed.

Der er to forskellige redegørelser, den specifikke og den generelle. Den specifikke redegørelse omhandler begivenheder oplevet

Talegenrer

én gang, og den generelle omhandler genkomne begivenheder som for eksempel barndomslege eller arbejdsrutiner. Da undersøgelsen kun beskæftiger sig med den specifikke redegørelser, nøjes jeg med at omtale den som redegørelse.

Vores analyser viser, at narrativer og redegørelser (og de generelle redegørelser) er de mest frekvente genrer i sociolingvistiske interviews. Genrerne er dog ikke forbeholdt en sådan kontekst. Det er genrer, som vi kender fra hverdagssamtaler, og som vi i udpræget grad benytter os af. Resultaterne fra undersøgelsen kan derfor tænkes at have relevans for mere end sociolingvistiske interviews. I det følgende defineres de to genrer.

Hos Eggins og Slade og i DGCSS' diskurskontekstanalyse er narrativdefinitionen inspireret af Labov & Waletzky (1967/1997), og de mulige strukturelementer er følgende: Abstract ^ Orientation ^ Complication ^ Evaluation ^ Resolution ^ Coda (Eggins & Slade 1997:237; DGCSS 2007:33). Hos begge er handlingssekvens, evaluering og løsning obligatoriske træk, og hos Eggins og Slade er orientering også obligatorisk. Handlingssekvensen består af mindst to narrativsætninger med en *temporal lås* imellem dem, det vil sige, at narrativsætningerne skal fremstilles i kronologisk rækkefølge.

På et punkt er DGCSS' og Eggins og Slades arbejde med narrativer dog langt fra Labov og Waletzky's arbejde fra 1967. For Labov og Waletzky var det nemlig et krav, at narrativen skulle være monologisk, forstået på den måde, at alle strukturelementerne skulle leveres af informanten. Nyere narrativforskning er dog blevet mere opmærksom på, hvordan historier fortælles af flere samtaledeltagere i samarbejde med hinanden (se fx Ochs & Capps 2001). Og i DGCSS' kodningspraksis kan en narrativs forskellige elementer også leveres af medinformanter – fx en ægtefælle – og interviewereren. Et af de mest centrale elementer i en narrativ, nemlig evalueringen, er derfor heller ikke forbeholdt informanten (DGCSS 2007:34).

Definitionen af redegørelsen er meget lig hinanden hos Eggins og Slade og i DGCSS' diskurskontekstanalyse. Der er kun et obligatorisk element i redegørelsen, og det er, at der skal redegøres for et specifikt forløb, hvilket for eksempel kan være uddannelses-, sygdoms- eller

karriereforløb. Redegørelsen er bygget op efter skabelonen ”og så... og så...”, så der på den måde forklares, hvordan én begivenhed førte til en anden. Ud over det obligatoriske forløb kan der være indleder, orientering og afslutning, sidstnævnte kan eventuelt komme i form af en evaluering (DGCSS 2007:37). Eggins og Slades generiske struktur for redegørelsen ser således ud: Abstract ^ Orientation ^ Record of Events ^ Coda. (Eggins & Slade 1997:259). Ligesom for narrativen kan der også være medfortællere af redegørelser, og det er også i redegørelsen et krav, at informanten skal være involveret i forløbet.

Redegørelsen og narrativen kan til tider minde om hinanden, men adskiller sig fra hinanden på følgende punkter: Der er ofte færre detaljer i redegørelsen; i redegørelsen fortælles der ikke nødvendigvis frem imod en pointe; redegørelsen er ikke lige så fortælleværdig som narrativen; og evalueringen, som er et obligatorisk element i narrativen, kan optræde i redegørelsen, men det er ikke et krav, og hvis der evalueres, bliver det ikke centralt (DGCSS 2007:36-37).

Desuden er der ofte også forskel på, hvad de to genrer bruges til at udrette i situationen. Redegørelsen oplyser typisk nøgternt om et konkret forløb. Narrativen indeholder derimod ofte et mere underholdende aspekt og kan endvidere være en måde at dele oplevelser på og endnu vigtigere en måde at vise, hvilke værdier man tillægger disse oplevelser. Dermed kan samtaledeltagerne bedømme eller bekræfte hinandens værdier og således bedømme eller bekræfte deres fællesskab med hinanden.

Med de to genrer kan man fortælle om den samme begivenhed på to forskellige måder. De to følgende konstruerede eksempler illustrerer dette:

Eks. på narrativ:

Vi boede jo i Nyboder, og så kan jeg huske en gang min far kom hjem fra arbejde og sagde, nu gider jeg fanme ikke bo her længere, vi flytter ud af byen. Så blev min søster og jeg sendt direkte op på værelset for at pakke. Vi var så kede af det, for vi ville jo ikke flytte, så vi græd og græd, mens vi pakkede vores ting ned, ej hvor var vi bare kede af det.

Talegenrer

Eks. på redegørelse:

Jamen da jeg var lille, der boede vi jo i Nyboder. Men så blev min far træt af at bo i byen, og selvom min søster og jeg ikke ville, så bestemte han, at vi skulle flytte. Og så flyttede vi altså ud af byen.

4. Genrevalg og bekendthed

Man kan altså påvise både strukturelle og funktionelle forskelle på talegenrerne narrativer og redegørelser. Eggins og Slade mener endvidere, at der er en tredje forskel. De argumenterer for, at valget af den ene eller den anden form har at gøre med samtaledeltagernes bekendthed med hinanden:

”The results of this study suggest that the frequency of any particular storytelling genre may depend on the degree of familiarity and contact between the participants. (...) merely recounting events can be quite mundane and therefore this is likely to occur when participants know each other well or are in regular contact. On the other hand, narratives and exemplums are more likely to occur than recounts in situations where participants are less familiar or have less contact with one another” (Eggins & Slade 1997:266).

I sociolingvistiske interview er graden af bekendthed lav. Informant og interviewer kender ikke hinanden på forhånd. Ud fra ovenstående citat vil det derfor være nærliggende at tro, at der vil være et højere antal narrativer end redegørelser i datamaterialet. Som det vil vise sig, er det ikke tilfældet, og diskrepansen skal formodentlig ses i lyset af, at de to datamaterialer er af forskellig karakter.

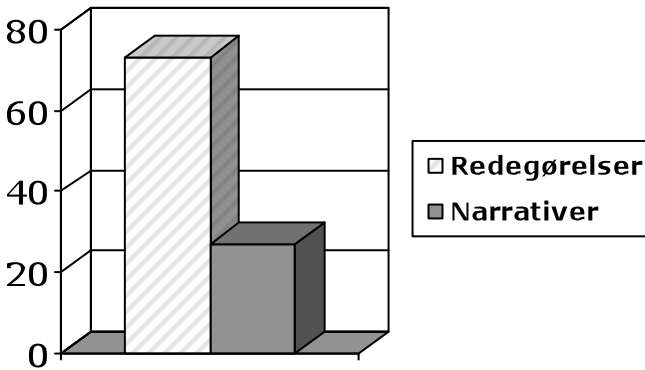
Datamaterialet til denne undersøgelse består af tolv sociolingvistiske interviews med seks kvindelige informanter født mellem 1949 og 1962. De seks informanter er opvokset i bydelen Nyboder i København og tilhører alle middelklassen. De er blevet interviewet to gange med cirka tyve års mellemrum og blev første gang optaget i 1986 og 1987 og anden gang i 2005 og 2006.

Eggins og Slades datamateriale er anderledes på en lang række punkter. De samtaler, Eggins og Slade bruger til at sammenholde genrebrug og bekendthed med, er alle samtaler mellem kollegaer optaget i kaffepauser på deres arbejdsplads. Modsat datamaterialet til nærværende undersøgelse indeholder Eggins og Slades datamateriale

variation i alder, generation, køn, socioøkonomisk baggrund, etnicitet og nationalitet (Eggins & Slade 1997:1). En sammenligning med Eggins og Slades data kan derfor anses for at være ufuldstændig. Jeg har dog ikke intentioner om at anfægte deres konklusioner, men derimod at påvise, at Eggins og Slades resultater ikke kan overføres til sociolingvistiske interviews.

5. Den kvantitative undersøgelse

Alt i alt fortæller de seks informanter 171 redegørelser og narrativer, og af dem er 125 (73 %) redegørelser og kun 46 (27 %) narrativer.

Figur 1: Genreoptælling

For gruppen af informanter i denne undersøgelse gælder det altså, at de fortæller flere redegørelser end narrativer til trods for, at graden af bekendthed mellem deltagerne er lav. Datamaterialet til denne undersøgelse består udelukkende af sociolingvistiske interviews, hvor interviewer og informant aldrig har mødt hinanden før og højst sandsynligt heller ikke kommer til at møde hinanden senere. Det sociolingvistiske interview er karakteriseret ved at være en samtale, hvor interviewereren søger at bevæge samtalen væk fra en ren spørgsmål/svar-struktur for i stedet at bevæge den mod en løsere og mere symmetrisk struktur, der minder om en hverdagssamtale. Men der vil uundgåeligt herske en grad af asymmetri i samtalen, fordi de to deltagere besidder forskellige roller. Begge parter ved, at interviewereren er der for at få informanten til at tale. Intervieweren er

Talegenrer

groft sagt interesseret i alt, hvad informanten fortæller, og vil meget gerne overlade gulvet til informanten. Derfor er der muligvis ikke helt samme krav til fortælleverdigheden i fortællingerne i sociolingvistiske interviews, som der er det i hverdagsamtaler. I hverdagsamtaler er der nemlig ikke én, der hele tiden får tildelt ordet, og det gør, at deltagerne skal kæmpe om gulvet, hvis de har noget, de vil fortælle. Og hvis deltagerne ikke kender hinanden så godt, vil det være lettere at vinde gulvet ved at fortælle en narrativ, som omhandler noget udsædvanligt, frem for en redegørelse, der kan være lidt triviell (Eggins & Slade 1997: 266). Det kan være disse omstændigheder, der gør, at Eggins og Slade kan konkludere noget, som er modstridende med det, der kan konkluderes fra mine data.

Fordi samtalepartnerne i sociolingvistiske interviews ikke har mødt hinanden før, vil graden af bekendthed ved interviewets begyndelse næsten være nul. Men sådan forbliver det ikke:

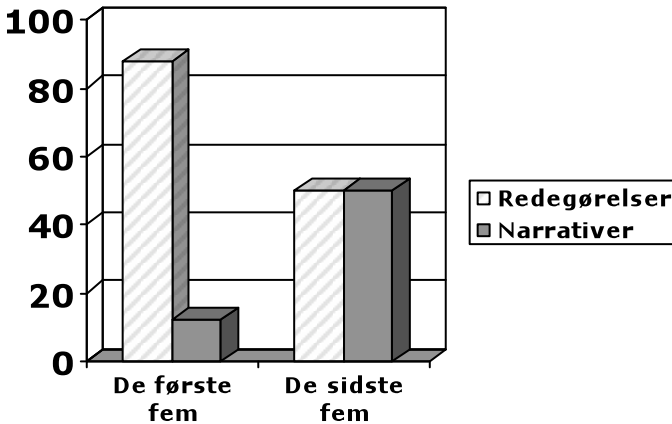
”(...) the interview is a dynamic development because the progress of time makes for a progress of familiarity between the informant and the interviewer” (Møller 1991a:317-318).

Den udvikling, som Møller i ovenstående citat skitserer, vil sandsynligvis ske naturligt i mange situationer, hvor to fremmede personer taler sammen i en til to timer (se fx Svennevig 1999). Men i sociolingvistiske interviews er det ikke kun en naturlig udvikling. Det er også en bevidst strategi fra interviewerens side på den måde at oparbejde en form for fortrolighed og intimitet, som interviewet skrider frem:

”Fra at være to fremmede der taler med hinanden opstår der en bekendthed, et fælles univers opbygges således at informant og feltarbejder på et tidspunkt bliver ’two **intimate** strangers talking together’ (Albris m.fl. 1988:70).” (Møller 1991b:105).

Denne iagttagelse er interessant i en undersøgelse af, hvilke genrer man bruger ved forskellige grader af bekendthed. Når graden af bekendthed ændrer sig i løbet af interviewet, vil det være væsentligt at finde ud af, om fordelingen af narrative er forskellig i starten og i slutningen af interviewene. Jeg har derfor optalt de første fem

forekomster og de sidste fem forekomster af de to genrer for at se, hvordan redegørelserne og narrativerne fordeler sig. Som figur 2 viser, er der markant flere narrativer i de sidste fem end i de første fem forekomster. I de første fem forekomster er 12 % narrativer, mens narrativerne i de sidste fem forekomster udgør hele 50 %. Det vil altså sige, desto længere ind i interviewet, desto flere narrativer.

Figur 2: Genrenes fordeling

Dette resultat hænger formentlig sammen med udviklingen mellem informant og interviewer, der går fra at være fremmede over for hinanden til at være *intimate strangers*. Sideløbende med at informantens og interviewers forhold udvikler sig, ændrer informantens fortolkning af situationen sig muligvis også, hvilket også kan have betydning for informants genrevalg. Møller har set på hyppigheden af en informants narrativer i to forskellige *speech events* – i et sociolingvistisk interview og i en gruppesamtale. I interviewet bruger informanten kun én narrativ, mens han i gruppesamtalen bruger ti (Møller 1991b:107-108). Møller forklarer det således:

”Han har åbenbart ikke fortolket interview-situationen som en situation hvori man kunne bruge genren narrativ fordi narrativen er for uformel en genre, hvorimod han i gruppesamtalen som er en markant mere uformel situation mener at genren er brugbar” (Møller 1991b:108).

Talegenrer

Hvor Møller undersøger informantens eksterne variation i de to forskellige *speech events*, undersøger jeg informanternes interne variation, som blandt andet kan variere i kraft af udviklingen i deres forhold. Informanten vil højst sandsynligt fortolke situationen anderledes, når den person, der sidder overfor, ikke længere er en fremmed, men er blevet en intimate stranger.

Interviewsituationen og deltagerne i den er altså ikke statiske, men derimod yderst dynamiske og progressive. Med en viden om, at informant og interviewer ofte bliver intimate strangers, og at informanten ofte fortolker interviewsituationen forskelligt i løbet af interviewet, kan den skæve fordeling af narrativerne forklares.

6. Den kvalitative undersøgelse

En mere kvalitativ forståelse af forskellene på brugen af de to genrer må nødvendigvis forholde sig til de sekventielle kontekster, som genrene optræder i. Her viser der sig en interessant forskel i optakten til de to genrer. Jeg har valgt at se nærmere på optakten til tre informanternes genrebrug i de nye interview. De tre er udvalgt af to grunde. Dels fordi de alle tre kun fortæller redegørelser og ingen narrativer i de første fem forekomster af de to genrer, og dels fordi intervieweren er den samme (se Møller 1991a:323 for en diskussion af vigtigheden ved at benytte samme interviewer).

I undersøgelsen af optakterne til de to genrer viser det sig, at redegørelserne tit fungerer som svar på interviewerens spørgsmål. De kan også komme på eget initiativ, men oftest er de initieret af et spørgsmål, som for eksempel: ”Hvor er du opvokset?”. Ved mange af interviewerens spørgsmål vil det være naturligt at besvare med en redegørelse. Redegørelsen kan siges at leve op til de forventninger, der er til besvarelser i interviewsituationen, så når informanten fortolker situationen som en formel situation, vil redegørelsen være en oplagt genre at bruge.

Labov og Waletzky stillede konsekvent deres informanter følgende spørgsmål: ”Were you ever in a situation where you were in serious danger of being killed” (Labov & Waletzky 1967/1997:7). Det gjorde de i håb om, at spørgsmålet ville få informanterne til at fortælle

narrativer. I de tre interviews, jeg har undersøgt, viser det sig, at det ikke er nødvendigt for interviewereren at stille forberedte spørgsmål for at få informanterne til at fortælle narrativer. Snarere tværtimod. Modsat redegørelserne er mange af narrativerne nemlig selvinitierede. De selvinitierede narrativer kan siges at bryde med rollefordelingen i interviewet, idet de ikke følger spørgsmål/svar-strukturen. Men det er netop dette brud, der efterstræbes i sociolingvistiske interviews. Når informanterne på eget initiativ fortæller en narrativ, viser det, at de ikke længere kun fortolker situationen som et interview, hvor de skal svare på spørgsmål, men også fortolker situationen som en samtale, hvor de selv har ret til at bestemme samtalens udvikling. I datamaterialet findes der eksempler på, at informanten afbryder interviewereren for at fortælle en narrativ. Tilsvarende situationer vil ikke finde sted i starten af interviewet, men derimod hen imod afslutningen, hvor der kan være sket en udvikling i informanternes fortolkning af situationen og i forholdet mellem informant og interviewer. Fra at være to fremmede er informanterne og interviewereren nu blevet intimate strangers og har opbygget et fælles univers, hvor informanterne ikke kun besvarer spørgsmål – blandt andet med redegørelser – men vælger at fortælle narrativer på eget initiativ.

7. Konklusion

Denne artikel har beskæftiget sig med genrer i talesprog. De to genrer narrativ og redegørelse viser sig at være nogle af de mest frekvente genrer i sociolingvistiske interviews, men de er også interessante uden for den kontekst, idet det er genrer, vi konstant benytter os af i hverdagssamtaler. Jeg har vist, at Eggins og Slades konklusioner ikke kan overføres på et datamateriale, der er så anderledes fra deres, som mit er. Den situationelle kontekst er af en så stor betydning, at en sådan overførsel ikke kan lade sig gøre. I en undersøgelse af tolv sociolingvistiske interviews kan der nemlig konkluderes det helt modsatte fænomen. Her fortælles der flere redegørelser end narrativer til trods for, at informant og interviewer ikke kender hinanden, og at graden af bekendthed derfor er lav. Desuden forholder det sig således, at informanterne fortæller flere narrativer længere inde i interviewet, hvor informanten og interviewerens forhold har

Talegenrer

udviklet sig til det, Albris m.fl. (1988) kalder intimate strangers. Samtidig med – og muligvis i kraft af – at forholdet ændrer sig, fortolker informanten højst sandsynligt interviewsituationen forskelligt, hvilket også kan påvirke genrevalget. For at forstå forskellen i brugen af de to genrer har jeg med et sekventielt blik bevæget mig tættere på datamaterialet. Her viser det sig, at redegørelsen oftest fungerer som svar på interviewerens spørgsmål og derved er en oplagt genre at bruge i interviewet. Narrativen derimod er oftest selvinitieret og kan siges at bryde med interviewets rollefordeling

Afslutningsvis vil jeg knytte en kommentar til den selvinitierede narrativ. I narrativforskningens start anså Labov *fremstillingen* af narrativer som et vigtigt metodologisk skridt, idet narrativen sås som værende adgangsgivende til *the vernacular* (Labov 1972). Men ved en kvalitativ undersøgelse fremgår det altså, at det ikke er nødvendigt at stille bestemte slags spørgsmål for at få informanterne til at fortælle narrativer. Hos de tre informanter fortælles narrativerne nemlig sjældent som svar på et spørgsmål fra intervieweren. Labovs og andre sociolingvisters fokus på frembringelsen af narrativer har mødt kritik, blandt andre fra Schegloff (1997). Schegloff har fra et konversationsanalytisk perspektiv kritiseret sociolingvistiske interviews for at fremstille unaturlige data, især med hensyn til narrativer. I hverdagssituationer fortælles narrativer af en lang række forskellige grunde, men i sociolingvistiske interviews formindskes disse grunde:

”...the context of the sociolinguistic elicitation plays havoc with the motive force of the telling by making the elicitation question itself the invariant occasion for telling the story” (Schegloff 1997:99-100)

Det har ifølge Schegloff betydning for måden, narrativen fortælles på. Den kritik er dog ikke berettiget i de tre sociolingvistiske interviews, jeg har undersøgt. Her bliver narrativerne nemlig ikke kunstigt frembragt ved interviewerens spørgsmål. Tværtimod er det informanterne selv, der vælger at fortælle narrativerne.

Litteraturliste

- Albris, J. m.fl. (1988) *Projekt Bysociolingvistik. Interim Report on The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. Institute of Nordic Philology, University of Copenhagen.
- Aristoteles (1999) *Poetik*. København: Hans Reitzel.
- Bakhtin, M.M. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. USA: University of Texas Press.
- Eggins, S. & D. Slade (1997) *Analyzing Casual Conversation*. London: Cassell.
- Labov, W. (1972) *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. & J. Waletzky (1997 (1967)) Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of narrative and life history* vol. 7 (1-4):3-38.
- Martin, J. M. & D. Rose (2007) *Genre Systems: Mapping Culture*. London: Equinox.
- Møller, E. (1991a) Narratives in the Sociolinguistic Interview. *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. Gregersen, F. & I.L. Pedersen (eds.). Institut for dansk Dialektforsknings publikationer, serie A, nr. 30. København: C.A. Reitzels forlag.
- Møller, E. (1991b) Tal som du plejer – om indsamling af talesprog. *danske folkemål* bind 33:99-121.
- Ochs, E. & L. Capps (2001) *Living narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schegloff, E. A. (1997) Narrative Analysis Thirty Years Later. *Journal of Narrative and Life History* 7:97-106.
- Svennevig, J. (1999) *Getting acquainted in conversation a study of initial interactions*. Amsterdam: John Benjamins.
- DGCSS (2007) *Kodningsmanual til diskurskontekstanalyse*. Internet: [http://dgcss.hum.ku.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Kodningsmanual%20iiv-analyse\[1\].pdf](http://dgcss.hum.ku.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Kodningsmanual%20iiv-analyse[1].pdf).

Pronominal repræsentation i danske dialekter

Torben Arboe
Aarhus Universitet

Under redaktion af artikler vedrørende pronomener til Jysk Ordbog (JO) er vi stødt på flere interessante forhold, som nok kan fortjene at blive taget op til samlet behandling; nogle af dem er nævnt mere eller mindre kortfattet andre steder, bl.a. i Diderichsen (1962) og Kort etc. Det er dog kun 3.persons-pronomenerne, jeg vil gå ind på her, især de punkter, hvor JO kan tilføje nyt til de ældre beskrivelser eller nuancere dem. Tilsvarende forhold for dialekterne på øerne inddrages ud fra Ømålsordbogen (ØMO).

1. Pronomenerne *han* og *hun*

1.1 Genus-bestemt: refererende til maskulinum- og feminum-substantiver

I nogle af de danske dialekter ses der stadig rester af det gamle grammatiske system med substantiverne opdelt i tre køn, som det i nutiden vel bedst kendes fra tysk (hvor der refereres til maskulinumsubstantiver, fx *der Mond*, med pronomenet *er*, og til femininumsubstantiver, fx *die Sonne*, med pronomenet *sie*). Marius Kristensen giver i Kort etc. en god opsummering af forholdene dels historisk, dels aktuelt i slutningen af 1800-tallet:

I det fælles nordiske sprog som i alle andre jafetiske [dvs. indoeuropæiske, TA] sprog var der tre køn, hankøn, hunkøn og intetkøn. I det danske rigssprog er hankøn og hunkøn faldet sammen til fælleskøn; men i folkemålene finder vi både det gamle mer eller mindre bevaret og endnu videre gående udviklinger end i skriftsproget (Kort etc.: 157).

Det samlede billede heraf på daværende tidspunkt beskrives nærmere: i det jyske område var forskellen mellem hankøn og hunkøn endnu ”fuldt ud levende” i størstedelen af det nordøstlige Vendsyssel samt på Læsø, Anholt og Samsø, mens den var ”mere eller mindre døende”

på Djursland, Tunø og Endelave. For øernes område var forskellen mellem grammatisk hankøn og hunkøn dengang ”fuldt ud levende” på Sejro, Fyn, ”øerne øst for Strynø” (dvs. Langeland, Lolland, Falster, Møn m.fl.) samt Bornholm, men anføres som ”mere eller mindre døende” for Sjællands vedkommende (Kort etc.:157).

I Jysk Ordbog omfatter begrebet ”trekønsdialekter” Vendsyssel (med undtagelse af den sydvestlige del), Læsø, Djursland og Samsø, jf. JOs atlaskort K 7.2. I disse dialekter kan (eller i hvert fald: kunne) man referere til maskulinumsord som *hammer* og *hank* med *han*, og til femininumsord som *haspe* og *hægte* med *hun*. Ved henvisninger til dyr kan (eller kunne) dette give nogle tilsyneladende selvmodsigende resultater, hvor det grammatiske køn er i modstrid med det naturlige, altså ”genus over sexus” så at sige. Fra Espegaard (1972-1974) kan nævnes eksemplet: *katti er entj sy'g, haj hår bare fåt tjællinger* (= katten er ikke syg, han har bare fået killinger; bd. 2:15); som det ses, udtales ”killinger” vendsysselsk *tjællinger* og kan dermed forveksles med *kællinger*, hvilket gør den dialektale udgave af sætningen ekstra morsom, i hvert fald for udenforstående. Et andet eksempel findes i en sprogbeskrivelse fra Mols 1763 vedrørende subst. *fugl*: *Fuglene ere alle han, fx: der fliver han* (hvor *fliver* er *flyver* udtalt med delabialiseret *y*), desuden: *han har Æg, han har lagt Unger ud i vor Hauge* (jf. Hald 1927:43). Fra det nordøstlige Djursland har vi tilsvarende en bemærkning sagt til en lille, klejn person: *du er ikke mere, end en fugl kan flyve med i hans næb*, og i Vendsyssel hedder det i et rim bl.a.: *der kom i* (= en) *fugl flyvende og satte sig på et træ, så kom jomfru Honnes og tog ham*, igen med reference til subst. *fugl* via pronomenet *han*, blot i andre bøjningsformer. Der kan nævnes adskillige andre eksempler, og det har i JO i artiklen 2. *han* ført til underbetydningen 2.1.1: genusmarkør for maskulinumsord vedr. dyr og ting, jf. fig 1.

Det fremgår af dette artikeludsnit, at brugen af *han* ved referencer til ting dog efterhånden er opgivet: på Djursland fra midten af 1800-tallet, i Vendsyssel og på Læsø ca. 100 år senere, fra 1970'erne ifølge ordbogens kilder. Men det har altså været almindeligt at bruge *han* om maskulinumsord som *skovl* og *ovn* for ting, viser eksempelsætningerne. Ved referencer til dyr er denne pronomen-

Pronominal repræsentation i danske dialekter

praksis fortsat, foruden ved fugle (jf. ovf.) også ved bl.a. husdyr og fisk, uafhængigt af sexus, fx en kalv, ”hvadenten det er en Qvie eller Tyrekalv” (jf. et af citaterne fra Djursland), og en hunkat i en forbindelse, hvor både den ubestemte artikel og det refererende pronomen viser genus maskulinum: *i honkat ... haj* = ”en hunkat ... han”, endskønt sexus direkte modsiger dette.

Der foreligger ikke tilsvarende eksempler på sætninger, hvor pronomenet *hun* bruges som reference i modstrid med et dyrs naturlige køn. Men *hun* har parallelt med *han* været brugt ved tingssubstantiv, fx: *ploven hun går ikke godt*, Djursland; *trækker du klokken (op), eller skal jeg trække hende*, Nordsamsø. Denne brug af *hun* ved henvisning til femininum-substantiver er dog nu opgivet, hvilket er sket i samme tidsrum som skitseret for *han* ovenfor.

1.2) om dyr og ting.

1.2.1) som genus-markør for maskulinums-ord (også i genitiv) [jf. ²*hun* 1.2.1; kun 3KønsOmr (K 7.2); stort set opgivet ved henvisning til ting: på Djurs fra midten af 1800-t. (jf. DF.I.45), på Læsø i 1950'erne, i Vends i 1970'erne!] *Da jeg var Dreng (i 1870'erne), sagde de gamle Folk han til alle Hankønsord, f.Eks.: Skøw'li, haj sto'r de'r* = skovlen den står der. **Vends.** (vi skulle) *si'*, om *'ow'nøn haj war blen 'war'm nåk* = se, om ovnen den var blevet varm nok. °**Anholt.** *Dyr benævnes næsten altid Han: Saaledes er en Kalv: Han, hvadenten det er en Qvie eller Tyrekalv. DjursSH (OCRavn.ca.1828). Vi hår i honkat, å haj hår fåt tjællinger!* = vi har en hunkat, og den har fået killinger! **Vendsbog.**402. *ji huj hajs sapper = giv hunden dens brødtørninger. Vends. Fuglene ere alle Han (fx:) der fliver (= flyer) han; han har Æg, han har lagt Unger ud i vor Hauge (= have). DjursSH (DF.I.43). dæj war 'gon 'uj' a hans 'gjæl' å hað 'kwæl' ham* = den (dvs. en lille torsk, som var slugt af en stor) var gået ud af dens (dvs. den stores) gælle og havde kvalt den. °**Anholt.** (spec.:) *"Tror I, han er kommen?" spurgte min fader* (ved rygte om hornfisk ved kysten). **Krist.Anholt.**18.

Fig. 1. Fra Jysk Ordbog: artiklen 2. *han*, betydning 1.2.1.

For ømålenes vedkommende omtaler Diderichsen (1962) den samme brug af genus over for sexus ved henvisning til substantiver, der betegner dyr; det ”gaar saa vidt, at man endog kan bruge *han*

og *hun* mod det naturlige *Køn*”, fx: *Katti, han har faaet Killinger*, bemærkes det (Diderichsen 1962:95), i øvrigt med et eksempel på linje med Espegaards fra Vendsyssel ovenfor. Også i ømålene har man kunnet referere på denne måde med *han* og *hun* til ”dyresubstantiver” længe efter år 1900, ganske vist varierende med pronomenet *den* og med ”aftagende brug i løbet af 1900-tallet, men dog brugt endnu i 1990’erne”, jf. Ømålsordbogen under *han II B* og *hun II B*. Derimod har referencer med de to pronomener til tingssubstantiver været på vej ud allerede i 1800-tallet lige som i jysk, hvilket formentlig ligger bag Marius Kristensens karakteristik: ”mere eller mindre døende” om genusforskellen i sjællandsk dengang (jf. ovenfor). Retrospektivt kan brugen af *han* og *hun* i henvisninger til tingssubstantiver beskrives som ”stærkt aftagende og stedvis ophørende i løbet af 1900-tallet: på Sjælland gået af brug i 1900-tallet, på Fyn og Langeland endnu hørt i 1980-90’erne, men sjældent”, også i denne sammenhæng ”varierende med pronomenet *den*”, jf. ØMO under *han II C* og *hun II C*.

1.2 (Tilsyneladende) ikke genus-bestemt

Ud over ovennævnte forhold viste det sig under redaktionen af de to pronomener *han* og *hun*, at de begge ved henvisninger til visse dyr kunne bruges tilsyneladende uafhængigt af genus og sexus *uden for* ”trekønsområdet”, bl.a. i midtøstjysk. Dette nævnes som en følgende underbetydning under så vel *han* som *hun* i JO, fx under 2. *han* 1.2.2: ”om dyr, fugle, insekter som artsbetegnelse, uafhængigt af deres køn”. Første eksempel er her: ”Man sagde *han* om alle Svin, hvad enten det var en Orne eller en So”, i en oplysning fra Bjerre herred mellem Horsens og Vejle, dvs. relativt langt fra trekønsområdet, faktisk i området med kun ét genus. I de østjyske tokønsdialekter er substantivet *svin* i øvrigt neutrum lige som i rigsmålet. Det næste eksempel stammer fra en midtøstjysk tokønsdialekt: ”*hesten han skal fole*”, hvor *han* måske afspejler det oprindelige genus maskulinum af subst. *hest*, endskønt sammenfaldet af maskulinum og femininum til fælleskøn i hvert fald i rigsmål er sket for århundreder siden. I tokønsdialekterne kan adskillelsen have eksisteret længere; det bør om muligt undersøges nærmere. Ordbogens tredje eksempel vedrører fugle: ”*rylen han havde altid 4 æg*”; det er optegnet i en nordhimmerlandsk tokønsdialekt og kan ikke have maskulinums-opfattelsen fra trekønsdialekten

i Vendsyssel: dér er subst. *ryle* femininum, jf. Espegaard (1972-1974 bd. 3:208). Det fjerde og sidste eksempel er: ”der er næsten ingen adskel (= forskel) på de to hunde, men ham der er nu moder til den anden”, lige som eksemplet med *hest* fra en midtøstjysk tokønsdialekt og kan tilsvarende muligvis afspejle substantivets oprindelige genus.

Parallelt hermed kan pronomenet *hun* bruges som reference til især katte generelt, men også til harer og enkelte steder til fugle, jf. ordbogsartiklen 2. *hun* 1.2.2. Vedrørende harer hedder det således fra Mols i 1763: *En Hare er en Hun, fx: hun æder vore Kaal* (Hald 1927:43); dette på trods af, at subst. *hare* oprindeligt er maskulinum (Brøndum-Nielsen 1966:204).

2. Neutrumsformen *det* af pronomenet *den*

Et andet aspekt af genusforholdene vises af neutrumsformen *det* af pronomenet *den*: denne form bruges ofte ved referencer til såkaldt stofgenus, dvs. betegnelser for stof, masse, noget ikke-tælleligt, medens fælleskønsformen *den* bruges ved referencer til enkeltting, noget tællelige. Med et eksempel fra Diderichsen (1962:91f.): *øllet / det øl* bruges om øl generelt, *øllen / den øl* om en bestemt flaske øl, hvilket betegnes som ”semantisk motiveret genus” (Diderichsen 1962:92). I JO bruges almindeligvis betegnelsen ”stof-neutrum” (desuden ”innumeralis”). Forholdet omtales i forklaringen til ordbogens atlaskort K 7.1: over for ”grammatisk køn” sættes her ”indholdsbestemt køn” som fx *noget græs* eller *det græs*, en kategori, der især findes i Vestjylland og derfor kaldes ”vestjysk genus” (note 1 til K 7.1). Men betragtningsmåden og den pronominal reference med *det* findes også i de øvrige jyske dialekter; det er kort omtalt i Kort etc.:158 f. og nærmere behandlet i artiklen 1. *den* 1 i JO, hvor *det* anføres som den almindelige reference ved ”materiale el. kollektivt anskuet mængde”. Det sidstnævnte illustreres ved, at *det* også kan referere til pluralisformer, fx vedr. dele af slagtede får: *a loer* (= lårene) *det blev saltet*, *a båwer* (= bovene) *det blev spist* (Sydvestjylland). Stofgenus-betragtningen kendes også i øsmål, jf. artiklen *det* 1.2 i ØMO (hvor der ligeledes gives eksempler på brug ved pluralisformer, bl.a.: *nej, kartofler det vankede der ikke*); endvidere i rigsmålet, hvor den efter fleres mening vinder mere og mere fodfæste.

Forskellen i brug af *den* hhv. *det* i denne sammenhæng kan dog ligge anderledes end skitseret hos Diderichsen. Fx viser Ella Jensen (1956:18), at udsagn vedr. *is* som stof, masse, i midtøstjysk ikke bæres af neutrums-, men af fælleskønsformen: *isen kan bære*, mens neutrumsreferencen *det is* – og i øvrigt en særlig neutrumbestemthedsform, *iset* – bruges om ”den Is, man tog fra Dammen til Brug for Mejeriet”. Pronomenet *det* i *det is* her svarer til, hvad Diderichsen (1962:92) betegner som ”substantivisk mængdeled” (i sætningen ”tør det Mælk op”); i JO er det behandlet som et demonstrativt pronomen, jf. artiklen 2. *den 1*. Ella Jensen (1956:18 f.) giver to gode oversigter over fælleskønsord, som i midtøstjysk kan omtales med *det* som demonstrativt pronomen, og som man derfor også kan referere til med brug af *det*. Den første gælder substantiver, der har fælleskøns bestemte artikel, men alligevel omtales med neutrumspronomen, fx *ulden - det uld*, *havren - det havre*; desuden enkelte, som yderligere (mere eller mindre sikkert) har bestemt artikel neutrum, fx *maden - det mad - maj't* (= maden, direkte oversat: madet), *kalken - det kalk - kalket*; i alt ca. 20 substantiver i denne opregning. Den anden oversigt omfatter ca. 10 substantiver, der er fælleskøn i rigsmålet, men i dialekten kun findes som neutrum, fx ”hør” og ”silke”, der altså omtales som: *det hør - hørret*, *det silke - silket* (udtaleformer: *selki - selkiet*).

3. Pronomenet *den* refererende til person

Normalt vil man i nutidigt rigsmål opfatte brug af pronomenet *den* om en person som umulig eller i hvert fald groft nedsættende; men ordet har tidligere kunnet anvendes mere neutralt som personreference, jf. eksempler fra Holberg under *den 1* i ODS. En lignende anvendelse, men lidt eller temmelig nedsættende, findes stadig i dialekterne, fx i nordvestjysk: *var du dig* (= tag dig i agt) *for hende*, *den sladrer rundt omkring*, hvor den neutrale pronomenbrug ville være: *hun sladrer* (etc.). I JO er dette forhold behandlet i artiklen 1. *den* betydning 2.4, idet betydning 2 generelt angår brug af pronomenet *den* ”om person, man ikke (i den givne sammenhæng) tænker på som han- eller hunkønsvæsen”. Der har herunder kunnet udskilles 5 andre, neutrale eller nogenlunde neutrale, anvendelser af *den* om person. Dels kan *den* referere til personer eller skikkelser, man ikke kan skelne klart eller ikke kender; dels kan pronomenet referere til børn, tjenestefolk og – i

det mindste spøgende – ægtefælle; endvidere til en person i en given, mere generel gruppe (betydning 2.6), fx: *æ landmand den er aldrig fri* = landmanden han har aldrig fri (Sønderjylland). Fra betydning 2.4 kan tilføjes, at man ved brug af *det* i stedet for *de* (og *dem*) kan udtrykke sig ekstra nedladende: *en* (= man) *må jo helst lade det få hinaant, inden det gør noget andet galt*, hedder det i et let omskrevet Aakjær-citat, hvor *det* betegner ”de unge mennesker” snarest som en slags stofneutrum, ”det selvrådige pak” el. lign., og hvor *hinaant* er en dialektal neutrums-sideform (direkte omsat: *hinandet*) af pronomenet *hinanden*, jf. artiklen *hinanden* i JO.

4. Særlige anvendelser af pronomenet *de*

4.1 I betydningen ”man”

I personsammenhæng bruges i almindelighed pronomenet *de* om andre, som den talende har eller lægger en vis afstand til, delvis svarende til rigsmålets *man*; denne ”ekskluderende” anvendelse behandles i JO i artiklen *1. de*, betydning 2. Her anføres bl.a. sætningen: *hun er så nervøs, de kalder det*, hvor *de* refererer til købstadfolk i modsætning til landbefolkningen. Men *de* kan også bruges om en større gruppe, der indbefatter den talende selv, hvilket betydning 3 i *1. de* giver eksempler på, herunder (let omskrevet): *Ligesom de rober i Skovi for de Svar*, der af kilden oversættes til talemåden: ”Som Man raaber i Skoven faar man Svar” (Samsø). I stedet for denne ”inkluderende” brug af *de* anvendes dog antagelig oftest pronomenet *en* med samme funktion, fx i talemåden: *En har ikke fred længere end sin nabo vil* = man har ikke fred længere end ens nabo vil (Midtvestjylland).

4.2 I referencer til ”stof-pluralis”-substantiver

Parallelt med brugen af pronomenet *det* ved stofneutrum-substantiver (afsnit 2) har man i jysk brugen af *de* ved substantiver af såkaldt ”stof-pluralis”, dvs. stofnavne mv., der har singula-risform, men opfattes som pluralis. Dette fremgår bl.a. af, at tilknyttede adjektiver og pronomener er bøjet i pluralis, så der dels siges fx *nogle gode grød* og *flere suppe* (i stedet for *god grød* og *mere suppe*), dels bruges *de* som både demonstrativt og refererende pronomener i stedet for *den* el. *det*, fx: *de vælling er for tynde og tjæren de er for stive*. Som det ses, kan betegnelser for visse madretter og tykflydende væsker være

stofpluralis, jf. også en sætning fra en båndoptagelse i Midtøstjylland: *hvem skal betale de olie*, hvor rigsmålet ville have *den olie*. Forholdet er tidligere nævnt i forbifarten dels i Kort etc. (1898-1912:159), dels hos Diderichsen (1962:100), hvor det betegnes som et ”ejendommeligt Sammenfald af Kollektiv og Pluralis”. Inden for de seneste år er det udførligt behandlet af mig i et par artikler; her har jeg kortlagt de områder, hvor de pågældende substantiver opfattes som stofpluralis, ud fra bl.a. brugen af *de* som demonstrativt og refererende pronomer ved tilsyneladende singularisformer.

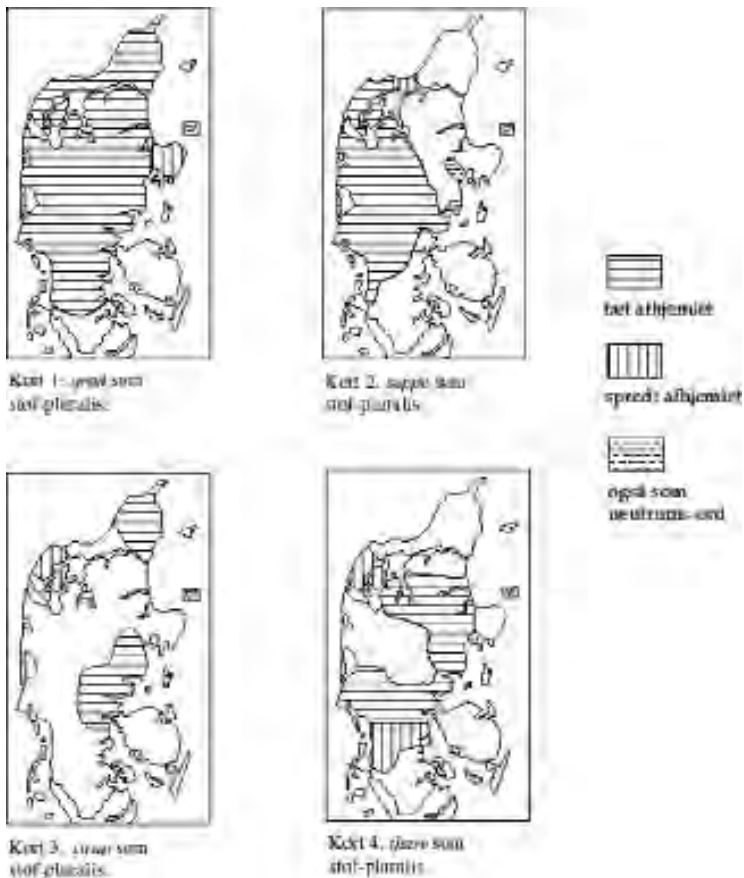

Fig. 2. Udbredelsesområder for stofpluralis-opfattelsen af 4 substantiver (jf. Arboe 2003:236).

Pronominal repræsentation i danske dialekter

Som det ses, varierer udbredelsen af ordet behandlet som stofpluralis stærkt fra det ene substantiv til det andet i gruppen. På kort 2 bemærkes desuden, at substantivet *suppe* kan være stof-NEUTRUM, jf. *det Suppe* (Jensen 1956:18). Den videste udbredelse af stofpluralis-opfattelsen ses her ved subst. *grød*: hele Jylland nord for rigsgrænsen. Blicher giver et godt eksempel i en omtale af soldaters indkvartering, her om-sat til tilnærmet rigsmål: *vor nætter* (dvs. aftensmad, middag, egentlig subst. ”nadver”) *det var ikke andet end boghvedegrød, og de var fattige* (dvs. ringe), *og der var ikke andet end noget sølle blåsur mælk at dyppe dem i* (Blicher 1842:40). Her ses brug af både ubøjet og bøjet form af pronomenet: *boghvedegrød ... de*, henholdsvis *dyppe dem*. Også visse substantiver, der betegner andet end madretter og mere eller mindre tyktflydende substanser, opfattes i bestemte områder som stofpluralis og omtales med brug af *de, dem*. Det gælder især betegnelser for findelt faststof: *aske, hakkelse, klid* m.fl., jf. en sætning som: *hakkelsen de måtte ikke være for lange* (Vendsyssel). Tilsvarende kan nævnes sætningen: *de havsand de hentede mændene nede på stranden* (Anholt), hvor *de* i begge tilfælde udtales *di* og altså klart markerer pluralis; her ses desuden det særforhold, at nominativformen *de* kan erstatte akkusativformen *dem*: de fleste andre dialekter ville bruge *dem* som genoptagende pronomenet: *dem hentede mændene* (etc.). Fra samme sted kan videre gives et eksempel på, at også pronomemet *disse* kan bruges i forbindelse med et stofpluralis-substantiv: *det skulle de* (dvs. kørne)*jo have, disse her marehalm at æde om aftenen*; syntaksen her skyldes formentlig, at eksemplet stammer fra talesprog (båndoptagelse).

Afslutning

I ovenstående er demonstreret nogle af de særlige anvendelser af 3.persons-pronomenerne *han, hun, den, det* og *de*, som vi har registreret under redaktionen af Jysk Ordbog, men som måske let kan overses blandt de mange andre betydninger og underbetydninger i den endelige udgave af de pågældende, meget omfattende ordbogsartikler. Det er en konstant udfordring at opdage sådanne særlige anvendelser og forsøge at indplacere dem systematisk overskueligt.

Litteratur

- Arboe, Torben (2003) Jyske kollektivformer – ”stof-pluralis”. *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus:235-247.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1966) *Gammeldansk Grammatik* 3. København: J.H. Schultz.
- Blicher, St.St. (1842) *E Bindstouw*. Randers: J.M. Elmenhoff.
- Diderichsen, Paul (1962 (1946)) *Elementær dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Espegaard, Arne (1972-74) *Vendsysselsk Ordbog* 1-4. Hjørring: Vendsyssel Tidendes forlag.
- Hald, Kristian (1927) Sproget paa Mols i 1763. Af E.G. Begtrup's Beskrivelse over Kalø Amt. *Danske Folkemaal* 1. København: J.H. Schultz:42-45.
- Jensen, Ella (1956) *Houlbjergmålets Bøjningslære*. København: J.H. Schultz.
- JO = *Jysk Ordbog*. www.jyskordbog.dk. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet; p.t. afsnit A-Hæ.
- Kort etc. = Bennike, Valdemar & Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske Folkemaal* (1898-1912). København: Gyldendal.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog* 1-28 (1918-1956). København: Gyldendal.
- ØMO = *Ømålsordbogen* 1 ff. (1992 ff.). Afdeling for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. København: C.A. Reitzel.

Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse

Laura Winther Balling
Aarhus Universitet og Copenhagen Business School

1. Indledning

Et fascinerende aspekt af vores evne til at forstå sprog er ordgenkendelsens hastighed og effektivitet: I almindelig tale kan vi genkende to til tre ord i sekundet (Levelt 1989:22) uden at lave ret mange fejl, selvom vi skal identificere hvert ord i et ordforråd på op til 150.000 ord (Harley 2008:7). På den baggrund synes det naturligt at spørgsmålet om hvordan ord genkendes og huskes, står centralt i psykolingvistikken. En tilgang til dette spørgsmål fokuserer på morfologiens rolle. Denne artikel beskriver en forståelse af morfologisk struktur som gavnlig for ordgenkendelsen og præsenterer resultater af tre reaktionstidseksperimenter på dansk der bekræfter denne forståelse.

2. Baggrund

Morfologiens rolle i ordgenkendelsen er kontroversiel. Nogle forskere (f.eks. Taft & Forster 1975) argumenterer for at morfologisk komplekse ord altid genkendes via mentale repræsentationer af deres morfemer, i den såkaldte *full-parsing* model for morfologisk processering. Hvis et komplekst ord som f.eks. *glemsom* genkendes via repræsentationer af morfemerne *glem-* og *-som*, spares der plads i ordhukommelsen fordi begge morfemer også optræder i mange andre ord. Rationalet er altså at mange ord kan repræsenteres mentalt med relativt få morfemer. Til gengæld kræver morfembaseret genkendelse relativt mange processeringsressourcer fordi de enkelte morfemer først skal genkendes individuelt og derefter forstås samlet. I modsætning til Taft og Forster argumenterer f.eks. Butterworth (1983) for at morfologisk komplekse ord repræsenteres som hele ord i ordhukommelsen, akkurat som simple ord. Hel-ordsrepræsentationen kræver plads i

ordhukommelsen men sparer processeringsressourcer fordi opdeling i morfemer og efterfølgende rekombination undgås. Nyere versioner af denne såkaldte *full-listing* hypotese er baseret på connectionistiske modeller som genkender simple og komplekse ord ved hjælp af den samme associative mekanisme (se f.eks. Joanisse & Seidenberg 1999, Seidenberg & Gonnerman 2000).

Full-parsing og *full-listing* udgør yderpositionerne på et kontinuum af modeller for morfologisk processing. Mellem disse yderpositioner er der en række forskellige hybridmodeller der opererer med både morfem- og helordsbaseret genkendelse. De dominerende hybridmodeller er dobbeltrutemodellerne der omfatter to genkendelsesruter: én baseret på hel-ordsrepræsentationer og én på morfemer. Ruterne kan operere konsekutivt (Caramazza et al. 1988) eller samtidig i konkurrence (Schreuder & Baayen 1995) eller interaktion (Wurm 1997, Pollatsek et al. 2003). Balancen mellem ruterne afgøres blandt andet af ords og morfemers korpusfrekvens, af de komplekse ords semantiske gennemsigtighed og af affiksers produktivitet.

Fælles for alle modellerne er at de defineres i forhold til en binær kontrast mellem brug af plads i hukommelsen og brug af processeringsressourcer, men den binære kontrast er psykologisk uplausibel på flere måder: Sproget er kendetegnet af omfattende redundans (Pinker & Jackendoff 2005) og af gennemgribende parallel processing (McQueen & Cutler 2001), og talrige eksperimenter viser at både morfem- og helordsrelateret information påvirker genkendelsen af morfologisk komplekse ord (se f.eks. Wurm 1997, Baayen et al. 2007). Dette tyder på at morfologiens rolle i ordgenkendelsen ikke primært skal forstås på basis af en enten-eller kontrast mellem plads og processeringsressourcer. I stedet argumenterer Libben (2006) for at ordgenkendelsen involverer alle tilgængelige typer information hvorved muligheden for korrekt genkendelse maksimeres. Hvis processingen af morfologisk komplekse ord på en gang inddrager morfem- og helordsinformation, bliver ordgenkendelsen mere robust og effektiv, og morfologien kan spille en gavnlig rolle for ordgenkendelsen. En sådan definition af morfologiens funktionalitet er i overensstemmelse med visse dobbeltrutemodeller, men forudsætter samspil mellem genkendelsesruterne.

Hvad skal morfemer til for?

Denne forståelse af morfologiens funktionalitet kan testes eksperimentelt ved at sammenligne genkendelsen af morfologisk simple og komplekse ord: Hvis komplekse ord genkendes langsommere end ellers tilsvarende simple ord, tyder det på at de komplekse ord genkendes ved hjælp af en anden strategi end de simple ord, og at denne strategi kræver mere processeringstid. Hvis komplekse og simple ord genkendes lige hurtigt, indikerer det at de genkendes på samme måde. Hvis komplekse ord derimod genkendes hurtigere end simple ord, er det evidens for at den morfologiske struktur er gavnlige for ordgenkendelsen. Tre eksperimenter der sammenligner genkendelsen af simple og komplekse ord, er beskrevet i de følgende afsnit. Disse eksperimenter undersøger også effekter af morfem- og helordsrelaterede variabler på ordgenkendelsen.

3. Eksperimentel metode

I psykolingvistiske eksperimenter studeres ordgenkendelse typisk ved at man undersøger effekterne af forskellige karakteristika ved nogle udvalgte ord på den tid det tager forsøgspersoner at genkende disse ord. En udbredt metode, som også er brugt i de nærværende eksperimenter, er *lexical decision* hvor voksne forsøgspersoner lytter til en blanding af ord og vrøvleord og tager stilling til om de genkender hver enkel sekvens som et ord eller ej. Den primære afhængige variabel er hvor lang tid det tager forsøgspersonerne at trykke på en ja-knap for at signalere at de genkender et ord; sekundært analyseres også svarkorrektheden, men det er en langt mere unuanceret variabel. Vrøvleordene analyseres som regel ikke, men er nødvendige for at forsøgspersonerne kan foretage en leksikalsk beslutning for ordene.

Traditionelt bruger psykolingvistiske eksperimenter faktorielle designs som fokuserer på effekten af en enkelt eller nogle få uafhængige variabler, mens alle andre potentielt relevante variabler kontrolleres. Hvis man f.eks. vil undersøge effekten af ordtype i et faktorielt eksperiment, er det nødvendigt at matche en gruppe af simple med en gruppe af komplekse ord i forhold til variabler som ordfrekvens og længde, enten ved at vælge relativt korte og højfrekvente komplekse ord eller relativt lange og lavfrekvente simple ord. Denne matchning er nødvendig for det faktorielle design, men gør at ordene

ikke nødvendigvis er repræsentative for ordforrådet. Udover sådanne lingvistiske problemer er der alvorlige statistiske problemer ved denne tilgang (se Balling 2008b for en diskussion af de mest kritiske problemer). I stedet er regressionsdesign ved at vinde frem inden for psykolingvistikken (se f.eks. Balota et al. 2004). Regressionsdesign er langt mere informative fordi man på én gang kan undersøge effekten af flere forskellige uafhængige variabler på den samme afhængige variabel i stedet for, som i faktorielle design, at undersøge en enkelt og kontrollere alle andre relevante uafhængige variabler.

Afsnit 4 beskriver resultaterne af tre *lexical decision* eksperimenter på dansk. Eksperiment 1 omfattede både en auditiv (Eksperiment 1a) og en visuel version (Eksperiment 1b). I Eksperiment 1a lyttede 21 forsøgspersoner til 250 danske ord og et tilsvarende antal vrøvleord. Der var 125 derivede ord med to morfemer, både suffigerede og præfigerede ord. Disse blev sammenlignet med 110 simple ord.¹ I Eksperiment 1b blev de samme ord og vrøvleord præsenteret visuelt for 20 forsøgspersoner. I analyserne er seks ord fjernet pga. fejlratte over 30 %. Eksperiment 2 omfattede 90 derivede, 70 flekterede og 72 simple ord, og et tilsvarende antal vrøvleord; disse blev præsenteret auditivt for 22 forsøgspersoner. Fire ord blev fjernet fra analyserne pga. høje fejlratte og andre problemer. Detaljer om design og analyser findes i Balling 2008a:kapitel 5 og 6.

Vrøvleordene blev konstrueret ved at ændre et til tre fonemer eller bogstaver i hvert af de rigtige ord, f.eks. blev vrøvleordet *benævle* konstrueret på basis af det rigtige ord *benægte*. De komplekse ords affikser blev bevaret på vrøvleordene, således at affikserne på de rigtige ord ikke alene kunne gøre at disse kunne kategoriseres som ord, men at hele ordet måtte processeres før en beslutning kunne tages. Vrøvleordene analyseres ikke.

Begge eksperimenter bruger lineære *mixed-effects* regressionsmodeller (Bates et al. 2008) til de statistiske analyser. Diskussionen i afsnit 4 fokuserer på effekter af forskelle på forskellige typer danske ord og af ords og morfemers frekvens i en kombination af *Korpus 90* og *Korpus 2000*. De samme analyser inkluderer imidlertid også en række andre variabler som er vist i tabel 1 og 2. Nogle af disse

¹ Infinitivformer af verber kategoriseres som simple, i overensstemmelse med Basbølls (2003) argument om at schwaet i konsonantfinale rødders infinitiv er prosodisk motiveret.

Hvad skal morfemer til for?

variabler siger noget om ordgenkendelsen, men er ikke snævert relevante for diskussionen af morfologiens funktionalitet; det gælder f.eks. de forskellige *Uniqueness Points* (UP'er) som fungerer som indikatorer for leksikalsk konkurrence. Et UP defineres som det fonem hvor et ord adskiller sig fra alle andre ord i sproget; de to UP'er der nævnes i tabel 1 er de punkter i hvert ord hvor ordet adskiller sig fra hhv. urelaterede (UP1) og relaterede (komplekst UP) ord (se Balling & Baayen 2008). Andre af de variabler der er inkluderet i analyserne, er mere kontrolorienterede; disse har primært at gøre med ordenes eksperimentelle kontekst og omfatter reaktionstid og korrekthed på de foregående ord/vrøveord og ordenes og affiksernes position i eksperimentet. Tabel 1 viser effekterne i analyserne af alle ord i Eksperiment 1a, 1b og 2; tabel 2 de effekter der var signifikante i analyserne af de komplekse ord i eksperimenterne.

EFFEKT	EKSP. 1A	EKSP. 1B	EKSP. 2
ORDTYPE	Ja (komplekse hurtigst)	Ja (komplekse hurtigst)	Ja (komplekse hurtigst)
ORDKLASSE	Nej	Nej	Ja (Adj. hurtigst)
HELORDSFREKVENNS	Gavnlig	Gavnlig	Gavnlig
MORFOLOGISK FAMILIE	Hæmmende	Gavnlig (non-lineær)	Nej
FORTSÆTTELSIFORMER	Nej	Gavnlig	Nej
UNIQUENESS POINT (UP) 1	Hæmmende (non-lineær for simple)	Hæmmende (kun komplekse)	Hæmmende (non-lineær)
KOMPLEKST UP	Hæmmende	Nej	Hæmmende
ORDVARIGHED/-LÆNGDE	Hæmmende	Hæmmende	Hæmmende
REAKTIONSTIDER TIL FOREGÅENDE ORD/VRØVLEORD	Ja	Ja	Ja
KORREKTHED PÅ FOREGÅENDE	Nej	Ja	Ja
POSITION I EKSPERIMENT	Ja	Nej	Nej
REPETITION AF AFFIKS	Nej	Nej	Ja

Tabel 1: Variabler testet i analyserne af alle ord fra Eksperiment 1a, 1b og 2. Non-signifikante effekter er ikke inkluderet i den endelige analyse for det givne eksperiment. 'Gavnlig' refererer til effekter hvor højere værdier korrelerer med kortere reaktionstid, 'Hæmmende' til effekter hvor højere værdier korrelerer med længere reaktionstid.

Udover de forskellige såkaldte *fixed effects* som er opført i tabel 1 og 2, inkluderer analyserne også *random effects* for ord, forsøgspersoner og for forsøgspersonernes individuelle frekvenseffekter. *Random effects* er effekter af variabler som ikke kontrolleres eksperimentelt, men derimod er baseret på tilfældig udvælgelse fra en population.

EFFEKT	EKSP. 1A	EKSP. 1B	EKSP. 2
ORDTYPE	Ja (<i>Suffigerede hurtigst</i>)	Nej	Nej
HELORDSFREKVENNS	Interaktion med rodfrekvens	Gavnlig	Interaktion med affiksfrekvens & køn
RODFREKVENNS	Interaktion med helordsfrekvens	Gavnlig	Nej
AFFIKSFREKVENNS	Nej	Nej	Interaktion med helordsfrekvens & køn
MORFOLOGISK FAMILIE	Hæmmende	Gavnlig (<i>non-lineær</i>)	Gavnlig
FORTSÆTTELSEFORMER	Gavnlig	Gavnlig	Nej
SEMANTISK GENNEMSIGTIGHED	NA	NA	Gavnlig
UNIQUENESS POINT (UP) 1	Hæmmende (<i>non-lineær for simple</i>)	Hæmmende	Hæmmende
KOMPLEKST UP	Hæmmende	Nej	Hæmmende (<i>non-lineær</i>)
ORDVARIGHED/-LÆNGDE	Nej	Hæmmende	Hæmmende
MORFEMGRÆNSENS BIGRAMFREKVENNS	Nej	Hæmmende	Nej
REAKTIONSTIDER TIL FOREGÅENDE ORD/VRØVLEORD	Ja	Ja	Ja
KORREKTHED PÅ FOREGÅENDE	Nej	Ja	Ja
POSITION I EKSPERIMENT	Ja	Nej	Nej
REPETITION AF AFFIKS	Nej	Nej	Ja

Tabel 2: Variabler inkluderet eller testet i analyserne af komplekse ord fra Eksperiment 1a, 1b og 2.

4. Resultater

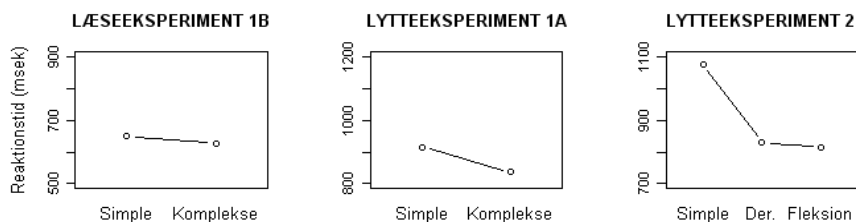
4.1 Simple og komplekse ord

Hvis morfologien har en gavnlig effekt på ordgenkendelsen, må man

Hvad skal morfemer til for?

forvente at morfologisk komplekse ord alt andet lige er nemmere at genkende end simple ord. Alt andet er imidlertid ikke normalt lige: Morfologisk komplekse ord er f.eks. generelt længere og mindre frekvente end simple ord. Begge de to faktorer korrelerer normalt med længere genkendelsestid, men i regressionsanalyser kan variabler som længde og frekvens som nævnt kontrolleres statistisk ved at de inkluderes i analysen.

Både i Eksperiment 1 og 2 er de rå genkendelsestider gennemsnitligt kortere for simple ord end for komplekse ord, fordi ordene varierer i f.eks. frekvens og længde. Når der tages højde for disse og andre faktorer (se tabel 1), er der imidlertid en klar fordel for de komplekse ord: De genkendes signifikant hurtigere end de simple ord i både læse- og lytteeksperimenter. Figur 1 viser fordelene for de komplekse ord når alle andre variabler i analysen holdes konstant på deres median. Udover den overordnede fordel for de komplekse ord viser figur 1 at fordelene er størst i Eksperiment 2 hvor de komplekse ord var suffigerede, end i Eksperiment 1a og 1b hvor de komplekse ord var en blanding af suffigerede og præfigerede ord. Både i Eksperiment 1a og 1b var der interaktioner mellem ordtypevariablen og andre variabler i analysen som af pladshensyn ikke diskuteres her (se i stedet i Balling 2008a: kapitel 5), men det overordnede resultat af Eksperiment 1a og 1b er en fordel for de komplekse ord som illustreret i figur 1. Den enkle sammenligning mellem simple og komplekse ord bekræfter altså ideen om at morfologisk struktur gavner ordgenkendelsen.

Figur 1: Effekter af ordtype i de tre eksperimenter, når alle andre relevante variabler holdes konstant på deres median.

Forskellen mellem flekterede og deriverede ord i Eksperiment 2, vist i det højre panel i figur 1, er lille og ikke signifikant, når alle ord inkluderes i analysen. I analysen af de komplekse ord alene, hvor effekten af de komplekse ords semantiske gennemsigtighed kunne kontrolleres, var der heller ingen forskel på deriverede og flekterede ord. Dette resultat er problematisk for modeller der opererer med en kategorisk forskel mellem regelmæssig og uregelmæssig morfologi (f.eks. Pinker & Ullman 2002; se diskussion i Balling & Baayen 2008).

4.2 Morfem- og helordsfrekvenser

Når effekterne af hhv. morfem- og helordsfrekvenser skal sammenlignes, er kun de morfologisk komplekse ord relevante. Denne sammenligning er derfor baseret på et andet sæt analyser end sammenligningen af de simple og de komplekse ord ovenfor, nemlig analyser der er begrænset til de morfologisk komplekse ord, men som til gengæld inkluderer flere variabler.

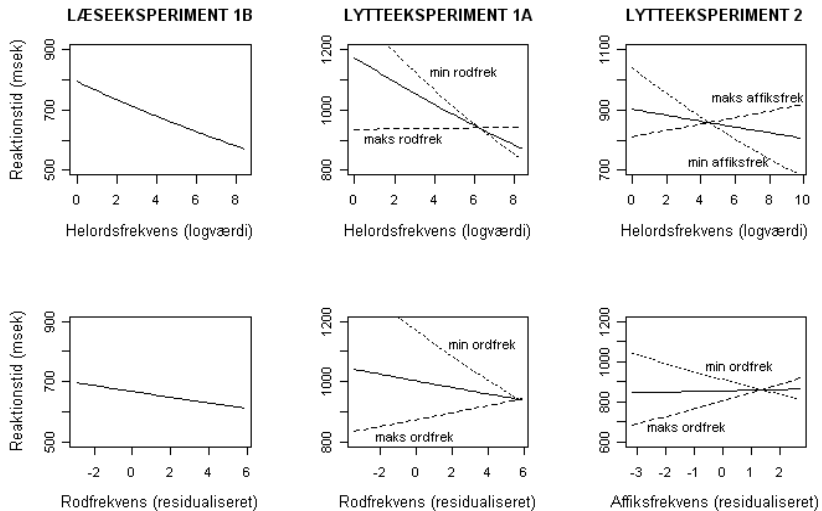
Tabel 2 viser de signifikante effekter i analyserne af de komplekse ord i de forskellige eksperimenter.

Frekvenseffekter spiller en central rolle i studiet af morfologisk processering. Hvis der observeres effekter af helordsfrekvens – altså en effekt af frekvensen af *glemsom* på genkendelsen af *glemsom* – tolkes det traditionelt som evidens for helordsrepræsentationer i ordhukommelsen. Modsat forstås effekter af rodfrekvens – altså en effekt af frekvensen af roden *glem* på genkendelsen af det komplekse ord *glemsom* – som tegn på morfembaseret genkendelse. I begge tilfælde gælder det at højere frekvens resulterer i hurtigere genkendelse. Hvis der observeres effekter af enten helords- eller rodfrekvens, passer det fint med den binære kontrast mellem plads og processering. Samtidige effekter af de to frekvenser er problematiske for den binære kontrast, men bekræfter hypotesen om at både helords- og morfeminformation påvirker genkendelsen af komplekse ord og bidrager til den hurtigere genkendelse af disse.

I de nærværende danske eksperimenter er der klare effekter af både helords- og forskellige morfemfrekvenser og i Eksperiment 1a

Hvad skal morfemer til for?

og 2 desuden interaktioner mellem de forskellige frekvenseffekter. Resultaterne af læseeksperimentet, Eksperiment 1b, er de enkleste: Her var der signifikante effekter af både helords- og rodfrekvens. Et komplekst ord som *glemsom* påvirkes altså både af frekvensen af *glemsom* (helordsfrekvensen) og af frekvensen af roden *glem* og dens bøjningsformer (rodfrekvensen) – jo højere helordsfrekvens og jo højere rodfrekvens et ord har, des hurtigere genkendes det. Begge frekvenseffekter er illustreret i den venstre kolonne i figur 2.² Figuren viser at både helords- og morfeminformation påvirker den visuelle genkendelse.

Figur 2: Effekter af helordsfrekvens i den øverste række og morfemfrekvenser i den nederste række, for Eksperiment 1b i den venstre kolonne, Eksperiment 1a i den midterste kolonne og Eksperiment 2 i den højre kolonne. Panelerne i midten og til højre viser interaktionen mellem helords- og morfemfrekvenser.

² I illustrationerne i fig. 1 og i alle analyserne er helordsfrekvensen logaritmisk transformeret for at gøre variabelens distribution mere normal. Morfemfrekvenserne er residualiseret fra helordsfrekvensen for at udelukke at resultaterne udelukkende skyldes den naturlige korrelation mellem de to variabler. Begge transformationer gør analyserne mere pålidelige, omend figurerne bliver vanskeligere at fortolke; i alle tilfælde svarer en højere værdi på den relevante variabel dog til en højere korpusfrekvens for ordet eller morfemet.

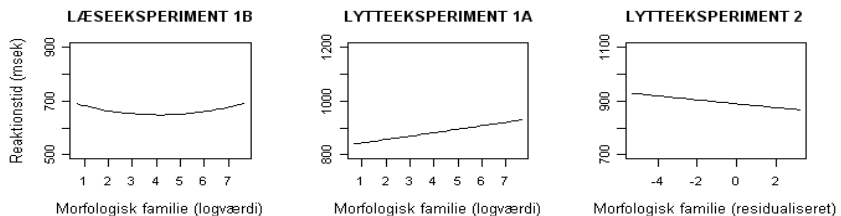
Frekvens effekterne er mere komplekse i de to lytteeksperimenter 1a og 2: I Eksperiment 1a ses en interaktion mellem helordsfrekvens og rodfrekvens og i Eksperiment 2 en interaktion mellem helordsfrekvens og affiksfrekvens. Interaktionerne er bemærkelsesværdigt ens: I begge tilfælde er det primært en interaktion mellem helordsfrekvens og frekvensen af ords andet morfem (roden for de præfigerede ord som udgjorde flertallet af de komplekse ord i Eksperiment 1a, og affikset for de udelukkende suffigerede ord i Eksperiment 2). Interaktionens retning er også den samme, som det fremgår af panelerne i midten og til højre i figur 2. Helordsfrekvens effekterne ses i den øverste række: Her viser linierne der består af prikker, relativt stærke gavnlige effekter af helordsfrekvens for komplekse ord med lav rodfrekvens (i Eksperiment 1a) og lav affiksfrekvens (i Eksperiment 2). De stiplede linier viser at der er ingen eller en svag hæmmende effekt af helordsfrekvens for ord med høj rodfrekvens (Eksperiment 1a) eller høj affiksfrekvens (Eksperiment 2). Omvendt viser panelerne i den nederste række at morfemfrekvensen kun er gavnlig hvis helordsfrekvensen er lav (prikker), mens den er hæmmende når helordsfrekvensen er høj (stiplet). De sorte linier viser effekterne af hver frekvens når den anden frekvens holdes konstant på sin median. Overordnet er der også i lytteeksperimenterne gavnlige effekter af både helords- og morfemfrekvenser, men hvis begge frekvenser er høje, forsvinder denne gavnlige effekt. Hvis det antages at effekter af helordsfrekvens er tegn på helordsbaseret processering og effekter af morfemfrekvens tegn på morfembaseret processering, indikerer interaktionen at der opstår konkurrence mellem de to processer når begge er meget aktive. Fordelen ved at kunne trække på både helords- og morfemrelateret information gælder for langt de fleste morfologisk komplekse ord, men altså tilsyneladende kun op til en vis grænse.

Analyserne af Eksperiment 2 viste forskellige frekvens effekter for mænd og kvinder, med mere udtalte effekter for kvinder, formentlig pga. kvinders bedre ordhukommelse (se Kimura 1999). Det midterste højre og nederste højre panel i figur 2 viser effekterne for de kvindelige forsøgspersoner. Denne forskel er af pladshensyn ikke videre illustreret eller diskuteret her; der henvises i stedet til Balling & Baayen (2008).

4.3 Morfologiske familier

En anden mulig måde hvorpå morfologiens funktionalitet kunne komme til udtryk, er i effekter af morfologisk familie, defineret som det antal deriverede ord og komposita i et korpus som indeholder et ords rod (Schreuder & Baayen 1997). For eksempel består den morfologiske familie for *glemsom* af de 32 derivater og komposita i *Korpus 90* og *Korpus 2000* der indeholder roden *glem*, mens familien for *hus* består af de derivater og komposita der indeholder *hus*. Der er fundet gavnlige effekter af morfologisk familie på ordgenkendelse på mange forskellige sprog, f.eks. hollandsk, finsk og hebræisk (Moscoso del Prado Martín et al. 2004), således at ord med flere familiemedlemmer genkendes hurtigere. I de fleste tilfælde er det familiens type – snarere end dens tokenfrekvens der har en signifikant effekt.

På baggrund af litteraturen er familieeffekterne i de danske eksperimenter (illustreret i figur 3) overraskende – og overraskende blandede: Det visuelle Eksperiment 1b viste en non-lineær effekt af familie med gavnlige effekter op til en vis grænse og hæmmende effekter over en familiestørrelse på omkring 150 medlemmer. I den auditive version af Eksperiment 1, som omfattede de samme ord, var familieeffekten udelukkende hæmmende, således at ord med større familier tog længere tid at genkende. Eksperiment 2 viste gavnlige effekter af større familier, men kun for de komplekse ord i eksperimentet. Et tredje lytteeksperiment viste slet ingen effekter af denne familievariabel (se Balling 2008a: kapitel 7).

Figur 3: Effekter af morfologisk familie i de tre eksperimenter. Den højre panel omfatter kun de komplekse ord i Eksperiment 2. Her er familieeffekten residualiseret fra semantisk gennemsigtighed.

Familieeffekten i Eksperiment 1b er meget lig resultater rapporteret for engelsk af Baayen et al. (2006) og for hollandsk af Tabak et al. (2005), som viser at de morfologiske relationer er grundlæggende gavnlige, men at en stor masse af aktiverede familiemedlemmer kan virke forstyrrende på genkendelsen. De modstridende resultater fra de to lytteeksperimenter er umiddelbart mere problematiske, navnlig den hæmmende familieeffekt i Eksperiment 1a. I analyserne viser det sig dog at familieeffekterne påvirkes af rodens (som jo er det morfem som er fælles for familien) position i ordet: Når roden kan behandles tidligt i ordprocesseringen – enten fordi ordet er suffigeret som i lytteeksperiment 2 eller fordi ordet læses i én fiksering som formentlig er tilfældet for flertallet af ordene i læseeksperiment 1b – er familieeffekten gavnlig. Når roden processeres efter et præfiks, som den gør for flertallet af de komplekse ord i Eksperiment 1a, kan den fulde familie have en hæmmende effekt, formentlig fordi mange familiemedlemmer mismatcher målordet. Derimod påvirkes den auditive genkendelse i Eksperiment 1a positivt af antallet af fortsættelsesformer, de medlemmer af familien der overlapper med målordet fra dets begyndelse.

5. Konklusion

Resultaterne af de danske reaktionstidseksperimenter demonstrerer morfologiens funktionalitet på flere måder: Helt overordnet genkendes morfologisk komplekse ord alt andet lige hurtigere end simple ord. Dette skyldes formentlig at de komplekse ord kan trække på flere informationskilder, nemlig både på helords- og morfemrelateret information. At både ord og morfemer påvirker genkendelsen af de komplekse ord, viser sig også i analysen af de forskellige frekvens-effekter: Generelt gør både høj helords- og høj morfemfrekvens et ord nemmere at genkende, men i auditiv ordgenkendelse kan der dog opstå konkurrence mellem de to processer hvis begge er meget aktive. Endelig kan morfologien have en gavnlig effekt på ordgenkendelsen i form af hurtigere genkendelse af ord med store morfologiske familier; dette gælder dog kun op til en vis grænse og primært når roden tidligt i genkendelsen. I ord hvor dette ikke er tilfældet, kan den almindelige familievariabel have en hæmmende effekt, mens en gavnlig effekt

observeres for ord der har mange fortsættelsesformer. Tilsammen viser resultaterne at morfologien spiller en gavnlig rolle i ordgenkendelse og ordhukommelse, en gavnlig rolle der beskrives bedst af en interaktiv dobbeltrutemodell. Denne gavnlige effekt på ordgenkendelsen bidrager til morfologiens nytteværdi og dermed formentlig til dens berettigelse på dansk og andre sprog.

Litteratur

Baayen, R. Harald et al. (2006) Morphological influences on the recognition of monosyllabic monomorphemic words. *Journal of Memory and Language*, nr. 55:290-313.

Baayen, R. Harald et al. (2007) Lexical Dynamics for Low-Frequency Complex Words: A Regression Study Across Tasks and Modalities. *The Mental Lexicon*, nr. 2:419-463.

Balling, Laura W. (2008a) *Morphological Effects in Danish Auditory Word Recognition*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Balling, Laura W. (2008b) A brief introduction to regression designs and mixed-effects modelling by a recent convert. *Copenhagen Studies in Language*, nr. 36:175-192.

Balling, Laura W. & Baayen, R. Harald (2008a) Morphological effects in auditory word recognition: Evidence from Danish. *Language and Cognitive Processes*, nr. 23:1159-1190.

Balota, David A. et al. (2004) Visual Word Recognition of Single-Syllable Words. *Journal of Experimental Psychology: General*, nr. 133:283-316.

Basbøll, Hans (2003) Prosody, productivity and word structure: the stød pattern of Modern Danish. *Nordic Journal of Linguistics*, nr. 26:5-44.

Bates, Douglas M. et al. (2008) *lme4: Linear mixed-effects models using S4 classes*. R package version 0.999375-20.

Butterworth, Brian (1983) Lexical representation. *Language Production (Vol. II): Development, writing and other language processes*, ed. Brian Butterworth, London: Academic Press:257-294.

Caramazza, Alfonso et al. (1988) Lexical access and inflectional morphology. *Cognition*, nr. 28:297-332.

Harley, Trevor (2008) *The Psychology of Language. From Data to Theory*, tredje udgave, Hove & New York: Psychology Press.

Joanisse, Marc F. & Seidenberg, Mark S. (1999) Impairments in verb morphology after brain injury: a connectionist model. *Proceedings of the National Academy of Science*, nr. 96:7592-7597.

Kimura, Doreen (1999) *Sex and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.

Levelt, Willem J.H. (1989) *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Libben, Gary (2006) Why Study Compound Processing? An overview of the issues. *The Representation and Processing of Compound Words*, ed. Gary Libben & Gonia Jarema, Oxford: Oxford University Press:1-22.

McQueen, James & Cutler, Anne (2001) Spoken word access procedures: An introduction. *Language and Cognitive Processes*, nr 16:469-490.

Moscoco Del Prado Martin, Fermín et al. (2004) Morphological Family Size in a Morphologically Rich Language: The Case of Finnish Compared With Dutch and Hebrew. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, nr. 30:1271-1278.

Pinker, Steven & Ullman, Michael T. (2002) The past and future of the past tense. *Trends in Cognitive Sciences*, nr. 6:456-463.

Pinker, Steven & Jackendoff, Ray (2005) The faculty of language: what's special about it? *Cognition*, nr. 95: 201-236.

Pollatsek, Alexander (2003) Modeling eye movements in reading: Extensions of the E-Z Reader model. *The mind's eye: Cognitive and applied aspects of eye movement research*, ed. Jukka Hyönä et al., Amsterdam: Elsevier:361-390.

Seidenberg, Mark S. & Gonnerman, Laura M. (2000) Explaining derivational morphology as the convergence of codes. *Trends in Cognitive Sciences*, nr. 4:353-361.

Schreuder, Rob & Baayen, R. Harald (1995) Modeling Morphological Processing. *Morphological Aspects of Language Processing*, ed. Laurie B. Feldman, Hillsdale NJ: Erlbaum:131-154.

Schreuder, Rob & Baayen, R. Harald (1997) How Complex Simplex Words Can Be. *Journal of Memory and Language*, nr. 37:118-139.

Tabak, Wieke et al. (2005) Lexical statistics and lexical processing: semantic density, information complexity, sex, and irregularity in Dutch, ed. Stephan Kepser & Marga Reis, *Linguistic evidence - Empirical, Theoretical, and Computational Perspectives*, Berlin: Mouton de Gruyter:529-555.

Taft, Marcus & Forster, Kenneth I. (1975) Lexical storage and retrieval of prefixed words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, nr. 14:630-647.

Wurm, Lee H. (1997) Auditory Processing of Prefixed English Words Is Both Continuous and Decompositional. *Journal of Memory and Language*, nr. 37:438-461.

Når en leksikograf kaster handsken

Henning Bergenholtz
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet

Leksikografi er ikke et lingvistisk delområde

Ordbøger har til fælles, at de er et værktøj, som i idealtilfældet er let at bruge og hurtigt kan give den ønskede oplysning, som er relevant, korrekt og forståelig for den forudsatte brugertype. De fleste trykte ordbøger er polyfunktionale og er som et slags universalværktøj beregnet til mange forskellige funktioner og flere brugertyper. Nogle få er monofunktionale, herunder den første trykte danske ordbog (Leth 1800), som var en receptionsordbog (se hertil Palfi & Bergenholtz 2007). En elektronisk multifunktionel ordbogsdatabase kan, hvis den konciperes hertil, have tilgange og præsentationsformer, så den ud fra forskellige brugertypers behov og forudsætninger kan vise artikler fra flere forskellige, hver for sig funktionsmålrettede monofunktionale ordbøger. Under forudsætning af forlagskalkulationer vil hver af disse ordbøger også kunne fremkomme i trykt form.

Leksikografi kan ganske vist ikke ses som en del af lingvistikken. Men ligesom man på en kongres om molekylærbiologi kan holde et foredrag om enkeltfænomener og disses præsentation i en molekylærbiologisk ordbog, kan et foredrag om faste vendinger i en dansk ordbog (med idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre faste vendinger) være relevant i et lingvistisk forum. I modsætning til eksemplet med en molekylærbiologisk ordbog, hvor man normalt ikke vil frembringe helt nye videnskabelige resultater ud fra nye undersøgelser, kan det i enkelte tilfælde være anderledes i relation til en almensproglig ordbog, da videnskabelige undersøgelser her ikke altid foreligger.

Om det nu drejer sig om kendt eller ny viden, vil det altid være sådan, at man har brug for flere eksperter til udarbejdelsen af en ordbog. Til en dansk musikordbog har man fx brug for en leksikografiekspert

og en musikekspert. Leksikografieksperten skal vide noget om at koncipere og udarbejde en ordbog, musikeksperten vide mest muligt om musik og musikteori og derudover også have stor kompetence i at udtrykke sig om musik på dansk. I et helt specielt tilfælde kunne begge eksperter være repræsenteret af en og samme person. Ved en dansk molekylærbiologisk ordbog har man på tilsvarende vis brug for en leksikografiekspert og en molekylærbiologisk ekspert. I en dansk ordbog over faste vendinger har man ligeledes brug for en leksikografiekspert og en ekspert i dansk sprog. Det er dog ikke sådan, at enhver med et lingvistisk studium næsten automatisk eller efter få dages overvejelser vil være en leksikografiekspert. For leksikografi er ikke en del af lingvistikken, hvad man jo også tydeligt kan se ud fra de to eksempler med fagordbøger. Her vil det være ret besynderligt, hvis man pludselig ville klassificere en musikekspert, der har medvirket til at lave en musikordbog som lingvist. Musikfolk taler og læser ofte mange sprog, men sprogkunnen er ikke det samme som at have studeret lingvistik.

Kan det ikke være lige meget, om man tilordner leksikografien til lingvistikken eller som jeg til socialvidenskaberne? Det korte svar er: Jo! Det lidt mere præcise svar er: Jo, men kun hvis denne tilordning ikke har til følge, at leksikografiteorier og leksikografisk praksis forbliver entydigt og ensidigt leksikografisk relevant. Faktum er, at mange, ja de fleste moderne ordbøger ikke er optimale, fordi de i for høj grad bærer præg af at være lavet af og for lingvister (se hertil argumentationen og eksemplerne i Bergenholtz & Vrang 2005 og 2006). Faktum er også, at mange såkaldte metaleksikografiske bidrag langt hen af vejen ganske vist giver relevant argumentation eller relevante data for lingvister, men ikke for leksikografer. Lingvister, herunder leksikologer, laver teorier og beskrivelser med sproget som objekt og med det formål at beskrive sproget. En leksikolog kan derfor med gode argumenter beskæftige sig med ganske få verber i mange år. En leksikograf vil normalt kun have et vist antal minutter i bedste fald timer til at beskrive et ord til en ordbog, så ordbogen anfører de data, som den potentielle brugere så kan omdanne til et svar på sit spørgsmål til ordbogen. Det er således lingvistisk set yderst spændende, når Hult (2008) i en analyse af logfilerne for ”Lexin online Svenska ord”, viser at

Når en leksikograf kaster handsken

- 53% af opslagene er søgninger efter substantiver
- 24% af opslagene er søgninger efter verber
- 21% af opslagene er søgninger efter adjektiver
- 1% af opslagene er søgninger efter adverbier
- 1% af opslagene er søgninger efter andre ordklasser

Det ville være særligt spændende og relevant for yderligere lingvistiske overvejelser, hvis der også blev foretaget en sammenligning af mængden af de enkelte ordklasser i ordbogens lemmabestand, og man sammenlignede det med de foretagne søgninger. Denne ordbogs tal med en fordeling af lemmata til de forskellige ordklasser har jeg ikke. I stedet har jeg søgt i en tidligere version af Den Danske Netordbog (2002), hvor der i 2002 var 104.914 artikler med ordklasseangivelse. Hvis man nu forudsætter, at fordelingen mellem ordklasserne er den samme som i den svenske Lexin-ordbog, kan man måske drage følgende slutninger:

- 77.700 lemmaer eller 74,1% er substantiver, mod 53% af opslagene søgninger efter substantiver, dvs. at der måske er for mange substantiver i ordbogen?
- 9.331 lemmaer eller 8,9% er verber, mod 24% af opslagene søgninger efter verber, dvs. at der måske er for få verber i ordbogen?
- 14.928 lemmaer eller 14,2% er adjektiver, mod 21% af opslagene søgninger efter adjektiver, dvs. at der måske er for få adjektiver i ordbogen?
- 969 lemmaer eller 0,9% adverbier, mod 1% af opslagene søgninger efter adverbier, dvs. at der her måske er det helt rigtige antal adverbier i ordbogen?
- 1986 lemmaer eller 1,9% tilhører andre ordklasser, mod 1% af opslagene søgninger efter andre ordklasser, dvs. at der her er for mange præpositioner, interjektioner, pronominer, artikler og forkortelser i ordbogen?

Mit svar er nej. Det kan man slet ikke sige. Tværtimod viser alle logfiler, at brugerne først og fremmest finder lemmahuller, når de søger efter substantiver (Bergenholtz/Johnsen 2005). Jeg kan således godt se, at sådanne tal kan være interessant for en lingvistisk diskussion, men som leksikograf kan jeg ikke rigtig bruge disse tal til noget.

Det samme gælder for følgende undersøgelse, hvor Ásta Svararsdóttir (2008) spørger på følgende måde:

Hvilken slags oplysninger søger du oftest i ordbøger?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) ofte	71%	59%	40%	30%	12%	20%	39%	22%
undertiden	18%	22%	33%	25%	31%	35%	39%	29%
(forholdsvis) sjældent	10%	19%	28%	41%	53%	41%	19%	45%
aldrig	1%	0%	0%	4%	4%	4%	4%	5%

Spørgsmålene hhv. svarene er leksikografisk set ikke særligt relevante, da der ikke tages hensyn til, at ordbøger er forskellige. De kan bruges til forskellige formål, hvor nogle angivelsestyper kan være vigtige ved en type behov, andre ved en anden. Fx har man ikke brug for oplysninger om forskellige skrivemåder, om bøjningen, om formelle træk, brugs-sammenhæng eller ordvalg, når man læser en tekst, dvs. når man bruger ordbogen i forbindelse med et receptionsproblem. Tilsvarende er survey-resultater om brugernes tilfredshed leksikografisk ikke særligt relevante (Ásta Svararsdóttir 2008):

Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) godt	90%	92%	80%	65%	59%	52%	78%	61%
nogenlunde	6%	5%	18%	19%	22%	24%	16%	20%
(forholdsvis) dårligt	0%	0%	1%	2%	7%	7%	4%	7%
bruger ikke ordbøger i det øjemed	4%	4%	1%	13%	12%	17%	2%	11%

Nej, en leksikograf bør spørge mere målrettet. Dette spørgsmål svarer til, at man spørger, hvordan synes du at save generelt gavner dig? 1. et godt håndtag 2. let at holde i hånden, 3. lavet af rustfrit stål, 4. har takker

til at save med. Hvis man spørger, om folk slår op om “bøjning” eller ej, tager man ikke højde for, at en ordbog er et stykke værktøj, som skal opfylde en bestemt funktion. Man skelner her mellem kommunikative, kognitive og operative funktioner. Her er kommunikative i første omgang lettest at bruge som eksempel, dvs. hjælp til tekstreception, tekstproduktion, tekstkorrektur eller oversættelse. Hvis man læser en tekst og ikke forstår et ord eller en bestemt sammenhæng, vil man først og fremmest have brug for hjælp til betydningen, fx til bøjning kun, hvis det drejer sig om en uregelmæssig bøjningsform, man ikke kender og derfor ikke kan tilordne til et leksem hhv. opslagsord.

Ordbogen over Faste Vendinger

I den ordbog, jeg præsenterede planerne for på MUDS for to år siden (Bergenholtz 2007), er en sådan tankegang forudset. Det betyder, at brugeren i mange tilfælde ikke har brug for meget omfattende ordbogsartikler, snarere tværtimod, jo mindre, jo bedre, forudsat, at den ønskede information findes i de givne data. I den lingvistiske tankegang, som går ud på at præsentere mest muligt af den samlede viden om et ord eller et udtryk, kan brugeren komme ud i det, der kaldes informationsstress og i værste fald informationsdøden, dvs. der er som ved mange Google-søgninger så mange resultater, at man opgiver at gå videre.

I Ordbogen over Faste Vendinger (2008), som i virkeligheden er en ordbogsdatabase for tre ordbøger, tages udgangspunkt i den teori, vi på Center for Leksikografi har udviklet de sidste 10-15 år. På sin vis er det en enkel teori, som bygger på indsigter og problemstillinger, alle kender. Vi kan tale om forskellige former for behov for informationer, der tager højde for:

- **kommunikative** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> tekstreception eller tekstproduktion eller oversættelse fra L1 til L2 eller L2 til L1 (problemer med en tekst))
- **kognitive** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> videnstilegnelse om et specifikt tema, videnstilegnelse om et mere generelt, herunder systematisk videnstilegnelse eller mere tilfældigt opstået vidensbehov)

- **operative** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> ønske om at få at vide, hvordan et bestemt problem skal løses, fx hvordan man kommer hen til banegården, hvordan man får indstillet sit nyindkøbte fjernsyn)

I Ordbogen over Faste Vendinger (2008) tages der højde for to kommunikative funktioner ((1) reception og (2) tekstproduktion) og en kognitiv funktion (3) til videnstilegnelse om faste vendinger. Som allerede nævnt skulle titlen, hvis den havde været præcis, have været ”Ordbogsdatabase over Faste Vendinger”, da hver af de tilgodesete funktioner svarer til sin egen ordbog, som der alt efter målrettet søgning vises en eller flere artikler fra. For at demonstrere det, vil jeg introducere en sproginteresseret gymnasieelev. Det er Pia, som er 17 år, og som læser en tekst, hvor hun ikke er sikker på at have forstået betydningen af en del af følgende sætning: ”Der bliver vist sport på en masse skærme, og der er altid helt proppet til store kampe, så man sidder bænket **som sild i en tønde**.” Hun kender ordbogen, angiver www.idiomordbogen, trykker på linket for situationen ”jeg læser en tekst”, skriver *sild i en tønde* og får følgende artikel som resultat af søgningen:

som sild i en tønde

betydning udtryk for, at mange mennesker opholder sig meget tæt på hinanden

faste vendinger ligge som sild i en tønde, sidde som sild i en tønde, stå som sild i en tønde

Heraf kan Pia udlede, at *ligge/sidde/stå som sild i en tønde* alle har samme betydning, en betydning, som forklarer vendingen i den for hende ikke helt forståelige tekst.

Samme Pia har lært, hvad udtrykket betyder og vil selv bruge det et stykke tid senere i en tekst, hun er ved at skrive. Hun har dog glemt udtrykket, men kender selvfølgelig betydningen af det, hun er ved at skrive. Det er noget med, at en masse mennesker sidder sammenpresset i en sal. Pia slår op i ordbogen, trykker på linket for situationen ”jeg skriver en tekst 2”, som giver mulighed for at søge med betydningsangivelser, som til en vis grad passer til den faste vending. Pia skriver *sammenpresset* og får

Når en leksikograf kaster handsken

som sild i en tønde

betydning udtryk for, at mange mennesker opholder sig meget tæt på hinanden

faste vendinger ligge som sild i en tønde, sidde som sild i en tønde, stå som sild i en tønde

grammatik nogen står som sild i en tønde

ordforbindelser samles på cafeen stuvet sammen som sild i en tønde, sidde pakket som sild i en tønde

eksempler

Allerede tidligt om morgenen står folk som sild i en tønde i toget ud til messeområdet. Togene ankommer med 3 minutters mellemrum til stationen.

De studerende sidder i forvejen som sild i en tønde til forelæsningserne - hvordan kan universitetet klare sig med 100.000 kvadratmeter mindre?

Folk i alle aldre og farver stod som sild i en tønde for at se kronprinsesse Mary, da hun besøgte Bazar Vest ved Gellerup i Århus.

synonymer som ansjoser i en dåse, som sardiner i en dåse, som sild i en dåse

Pia får her en lang række angivelser, som viser hende, hvordan udtrykket bruges; der gives også tre synonyme udtryk, som hun kunne bruge i stedet for det, hun kendte fra et tidligere opslag i ordbogen. Denne artikel kunne Pia også have fået, hvis hun havde husket udtrykket og havde søgt med situationsangivelsen "jeg skriver en tekst 1", som bruges, når man kender hele eller dele af en fast vending, men ikke sikkert ved, hvordan den skal bruges.

Da Pia er færdig med sin tekst, tænker hun, at hun nu godt vil vide lidt mere om dette mærkelige udtryk. Hun slår op i ordbogen igen og søger på situationsangivelsen "hvis du vil vide mere" og angiver søgeordene *sild i en tønde*. Hun får nu næsten den samme artikel som ved søgningen med situationsangivelsen "jeg skriver en tekst", men der er dog tre yderligere angivelser. Den første er oplysning om den faste vendingens status og vendingens stilniveau (andre faste vendinger kan være ordsprog, bevingede ord eller "andre ordforbindelser"), andre mulige stilniveauer er: "lav" for lav stil og "høj" for "høj stil":

som sild i en tønde idiom • neutral

Derudover er den en ret lang anmærkning, som fortæller om udtrykkets historie. Hun får her bl.a. at vide, at man ikke altid kan stole på det, som står i andre ordbøger:

Mange idiomer findes i mange sprog, uden at det er klart, hvor og i hvilken sammenhæng udtrykket er opstået. Man kan så godt anføre et citat fra William Shakespeare (1564-1616) eller en af de andre store forfattere og tilskrive ham æren for opfindelsen. Ofte har de dog bare brugt et allerede kendt udtryk. Når det så står i en ordbog, fx Pia Jarvads "Bevingede ord" fra 2006, at "som sild i en tønde" stammer fra Miguel de Cervantes Saavedras (1547-1616) "Don Quijote", er det dobbelt forkert. Spaniere spiser og spiste normalt ikke sild. Cervantes skriver i "El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha" (første del 1605, anden del 1615) derfor heller ikke sild, men sardiner: "Oh canalla! gritó a esta sazón Sancho. Oh encantadores aciagos y mal intencionados, y quién os viera a todos ensartados por las agallas, como sardinas en lercha!". Men "som sild i en tønde" findes i mange sprog, fx fransk: "être serrés comme des harengs en caque" eller tysk: "wie Heringe in einer/der Tonne".

Endelig er der angivet fem ord, som betegnes som associationer, dvs. udtryk, som leksikografen som hjælp til søgninger efter indholdet har angivet, og som samtidig kan bruges som link til andre faste vendinger med denne:

fisk, flok, mange, mængde, sammenpresset

Brug af Ordbogen over Faste Vendinger

Hvordan bruges denne ordbog nu? Kun en del af de godt 1,5 mio. opslag er opslag fra mennesker, kun ca. 400.000 opslag, resten er søgninger fra søgemaskiner og webcrawlere. Sidstnævnte tal ser vi i det følgende væk fra og inddrager kunne "menneske"-søgninger. Vi havde de første 11 måneder kun tre søgemetoder (den med at søge ud fra et indhold kom først til i december 2007). Hvad er mon hyppigst? Er det brug af knappen til søgning i forbindelse med reception, produktion eller vide mere? Resultatet var for denne første periode overraskende i sin fordeling:

I tiden 25.1.2007 til 17.12.2007

1. Find vendingen (hjælp til at forstå en tekst): 51.589
2. Find brugen (hjælp til at skrive en tekst): 5.792
3. Alle oplysninger (hvis du vil vide mere): 31.782

Selv var jeg noget forundret over, at hjælp til at skrive var så relativt lidt benyttet. Det var også overraskende, at flere ønskede hjælp til at forstå en tekst end til at vide mest muligt. På den anden side svarede det til logfildata med musikordbogen.dk, hvor ca. 60% af brugerne søgte og

Når en leksikograf kaster handsken

stadig søger efter hjælp til ”jeg læser en tekst” og kun 40% til ”hvis du vil vide mere”. Interessant er nu, at disse tal har ændret sig efter tilføjelse af en yderligere søgefunktion. Nu er ”hvis du vil vide mere” den hyppigste søgemåde. En god forklaring på ændringen har jeg ikke, for ”hjælp til at skrive” har relativt set ikke fået flere brugere:

Fra 17.12.2007 til 3.10.2008

1. Find vendingen (forstå en tekst): 68.283
2. (a) Find brugen 1 (skriv en tekst): 7.576
2. (b) Find brugen 2 (skriv en tekst 2) 8.143
3. Alle oplysninger (hvis du vil vide mere): 104.996

Ingen ordbog anfører alle faste vendinger

Peder Syv har i sine to ordsprogsordbøger fra 1682 og 1688 i alt 26.778 artikler (Kousgård Sørensen 1988:418). Disse godt 26.000 artikler dækker dog over mindst 75.000 ordsprog, citater, bevingede ord, idiomer og andre faste vendinger. Ingen anden ordbog har siden da anført så mange faste vendinger. Det er derfor let at anføre i tusindvis af idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre faste ordforbindelser, som ikke findes i nyere ordbøger. Men det betyder også, at en leksikograf, som arbejder med en ordbog for sådanne udtryk, ikke kan nøjes med at finde dem i foreliggende ordbøger. Jeg vil her tage et udtryk, som har givet titlen til dette bidrag: *kaste handsken*.

Når man slår op under handske i forskellige ordbøger, finder man stort set kun et idiom med en betydning:

kaste handsken til en, optage handsken olgn., egl. m. h. t. middelalderlig ridderskik: kaste sin handske til en som tegn paa, at man udfordrer ham til kamp, henholdsvis: optage handsken som tegn paa, at man modtager udfordringen (jf. Fejdehandske); i videre anv., om udfordring, udæskelse, krigserklæring, brud med en (noget) osv. (ODS 1981)

kaste handsken til ng udtryk for at nogen udfordrer nogen til kamp (Nudansk Ordbog 2005)

kaste handsken (ofø) udfordre til handling, meningsudveksling e.l. (Den Danske Ordbog 2003-2005)

At kaste handsken ’at udfordre nogen’ (Røder 1998)

Der bliver efter angivelse af nogle belæg anført, at udtrykket bruges i skriftsprog, men er ”umoderne eller gammeldags”. Den sidste op-

lysning er ret problematisk, da dens betydning er uklar. Betyder det, at den er sjælden eller måske har en højtidelig klang og kun bruges og bør bruges i tekster, som skal lyde ”som fra gamle dage”? Trykte ordbøger over faste vendinger hhv. idiomer adskiller sig ikke fra mere generelle ordbøger:

At kaste handsken til nogen at udfordre nogen (Michelsen 1993)
kaste handsken (til én) (formelt) udfordre (én) til en diskussion, strid, kamp (Andersen 1998)

Alt i alt kan man se, at *kaste handsken* i stor enighed i alle ordbøger beskrives som ’det at udfordre nogen’, hvor så to af ordbøgerne mener, at det er ”forældet” hhv. er ”formelt”, dvs. ikke bruges i helt almindelige tekster. Men når man ser på nutidige tekster, kan man dels finde en lang række slet ikke hverken forældede eller særligt formelle tekstsammenhænge. Men deruover findes der mange, faktisk flere belæg i en sammenhæng, som på ingen måde kan beskrives med betydningen ’udfordre nogen’, fx:

- (1) Jeg ser bort fra muligheden af at **kaste handsken** i ringen og opgive at kæmpe videre.
- (2) Selvom australske Jason Crump er kendt for et glødende temperament, der matcher de røde lokker under hjelmen, så er den aktuelle VM-to’er tæt på at kaste handsken i jagten på den danske verdensmester Nicki Pedersen.
- (3) De danske VM sølv-indehavere så ellers ud til at have fundet formen ved at vinde både 5. og 6. end med 1-0, men igen i 7. end. tabte de 0-2. Efter endnu et nederlag i 9. end. på 0-1 valgte holdet at **kaste handsken**. Dermed sluttede curlingpigerne på en 5. plads, der som en lille trøst giver billet til OL i Vancouver 2012.

Disse og andre belæg har ført til, at Ordbogen over Faste Vendinger (2008) ikke kun angiver en betydning for *kaste handsken*. Når man søger på udtrykket med situationsangivelsen ”jeg læser en tekst”, får man:

kaste handsken
betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid
faste vendinger kaste handsken
handsken

Når en leksikograf kaster handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

Hvis man trykker på situationsangivelsen ”skrive en tekst” får man følgende artikler:

kaste handsken

betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid

faste vendinger kaste handsken

grammatik nogen kaster handsken, nogen kaster handsken til nogen, handsken bliver kastet, handsken bliver kastet til nogen, handsken kastes, handsken kastes til nogen

eksempler

Den årlige golfmatch mellem damer og mænd blev nedlagt for adskillige år siden, idet herrerne altid fik tæsk af damerne. Men da tirsdagsdamerne i år kastede handsken, valgte vi at tage udfordringen op.

Topmødet i Lissabon i 1997 kastede handsken med hensyn til en handlingsplan for risikovillig kapital, og det var så op til Europa at tage udfordringen op.

synonymer kaste stridshandsken

handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

grammatik nogen kaster handsken

eksempler

8 af de 17 startende hold har måtte kaste handsken, de fleste i forbindelse med den sidste hårde etape.

BSK'erne vandt første sæt 21-16, men måtte kaste handsken i andet sæt, der blev tabt 18-21.

synonymer give fortabt, handsken i ringen, håndklædet, håndklædet i ringen, håndklædet i ringhjørnet, overgive sig, strække våben

Vi kan således se, at særligt den sidste, den ”nye” betydning, den, vi ikke fandt i ordbøgerne, har en lang række synonymer. Til slut kan man

prøve at lave søgningen på kaste handsken og trykke på knappen ”jeg vil vide mere”. Her får man så i begge angivene artikler oplysningen, at stilen er neutral, altså ikke forældet eller lignende, og at det er et idiom, som forbindes med følgende anmærkninger:

kaste handsken idiom • neutral

betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid

anmærkning

Udtrykket kan føres tilbage til en skik, som brugtes ved middelalderlige ridderturneringer. Man udfordrede en anden ridder ved at kaste sin handske til ham. Hvis den pågældende ridder modtog udfordringen, samlede han den op. Senere i 1700-tallet blev skikken genoptaget, idet man slog sin handske (af stof) i ansigtet på den modstander, man hermed udfordrede til duel.

handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

Udtrykket kaldes af Allan Karker i ”Nyt fra Sprognævnet 2003” for meningsløst, da det er en blanding af det udfordrende ”at kaste handsken” og det selvopgivende ”at kaste håndklædet i ringen”. Det sidste udtryk er synonymt med denne kontamination (som det hedder i lingvistikens fagsprog) og stammer fra bokseverdenen, hvor det at smide sit håndklæde ind i ringen under en kamp er tegn på, at man opgiver kampen. En kontamination af denne type kan tilordnes det mere omfattende stilistiske fænomen, som går under navnet katakrese, et græsk ord, der betyder ’misbrug’. Om så denne forkortede kontamination kan kaldes en fejl, vil vi ikke sige. Vi vil dog fraråde brugen, da der kan opstå misforståelser, så modtageren tror, at man mener den oprindelige betydning ’opfordre til kamp’ og ikke det modsatte ’give op’.

Slutord

Titlen på bidraget ”når en leksikograf kaster handsken” betyder således ikke, at den her skrivende leksikograf har givet op over for de leksikografiske udfordringer, som faste vendinger indebærer. Han har måske ikke fundet alle leksikografiske løsninger, men ret sikkert nogle. Titlen betyder heller ikke, at leksikografen udfordrer andre, fx lingvister.

Når en leksikograf kaster handsken

Litteratur

- Ásta Svararsdóttir (2008) Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island. Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modermållærere. *LexicoNordica* 15:115-134.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang (2005) Den Danske Ordbog bind 2 (E-H) og 3 (I-L) – en ordbog for folket eller for akademikere? *LexicoNordica* 12:169-191.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang (2006) Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister! *LexicoNordica* 13:185-196.
- Bergenholtz, Henning (2007) Om at parkere aben og andre fraseologiske udtryk. Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (red.) *Møde om Undersøgelse af det Danske Sprog II*, udg. af Århus: Aarhus Universitet:37-51.
- Bergenholtz, Henning & Mia Johnsen (2005) Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. *Hermes* 34:117-141.
- Den Danske Netordbog 2002 = Henning Bergenholtz med bidrag af Vibeke Vrang, Lena Lund, Helle Grønborg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnsen, Database og design: Richard Almind (2002) *Den Danske Netordbog* (www.dendanskenetordbog.dk).
- Den Danske Ordbog (2003-2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.
- Hult, Ann-Kristin (2008) Användarna bakom loggfilererna – redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord. *LexicoNordica* 15:73-91.
- Kousgård Sørensen, John (1988) *Efterskrift. Peder Syv. Danske Ordsproge. II København 1688*. Udgivet af John Kousgård Sørensen. København: Reitzel 1988:369-420.
- Leth, Jens Høier (1800) *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremmede Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup*. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp.
- Nudansk Ordbog (2005) = *Politikens Nudansk Ordbog*. København: Politikens Forlag.
- ODS (1981) = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Gyldendal.
- Ordbogen over Faste Vendinger 2008 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjærge, Database og design: Richard Almind *Ordbogen over Faste Vendinger*. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet (www.idiomordbogen.asb).
- Pálfi, Loránd-Levente og Henning Bergenholtz (2007) Dansk Glossarium til at hjælpe de Lægfolk tilrette, som gjerne gad læse en dansk Bog. *Nomos* 5.1:55-91.
- Røder, Allan (1998) *Danske Talemaader*. København: Gad.

Sagde vores udsendte reportere **– om efterstillede anførelser i radio og tv**

Jonas Nygaard Blom
Center for Journalistik, Syddansk Universitet

1. Indledning

Skriv til øret – ikke til øjet. De fleste journalister kender det gode råd, og mange anvender det med stor omhu i deres manuskripter til radio og tv. Men nogle gange – ja, kritiske tunger vil måske endda sige lidt for ofte – knitrer radio- og tv-sproget tungt af papir til mulig irritation og gene for lytterne og seerne. Problemet er velkendt og velbehandlet i forhold til ordvalg og sætningsbygning (Meisner 2003:21, Fabricius og Roksvold 2004:134), men der er kun skrevet ganske lidt om et af de mest interessante emner i denne sammenhæng: forholdet mellem citat og efterstillet anførelse i mundtligt nyhedssprog (jf. Skyum-Nielsen 2005).

I denne artikel vil jeg med afsæt i min ph.d.-afhandling (Blom 2008) redegøre for brugen af anførelsen i det journalistiske nyhedssprog i radio og tv. Af særlig interesse er de anførende nedlæg der fungerer som en slags afsluttende regibemærkning til interview, reportage eller kommentar. Efter traditionel analyse kan de styre hele programsegmenter som ét stort objekt placeret i forfeltet. Det burde gøre det meget vanskeligt for lytterne og seerne at sammensætte syntaksen fordi de i så fald skal integrere rækker af ytringer med det anførende verbal.

I artiklen påviser jeg dog at denne analyse fører til visse fejlslutninger, og at man i stedet, som Lars Heltoft (1990) tidligere har påpeget det, nok snarere må opfatte anførelsen som en diskursmarkør med skopus. Det åbner for en ny beskrivelse af anførelsens syntaks i det mundtlige mediesprog og peger samtidig på komplikationer i forholdet mellem skriftlig og mundtlig anførelse af citater.

2. Verdensrekord i lange forfelter

Peder Skyum-Nielsen har i flere forbindelser (2008:64) advaret imod brugen af anførelser efter komplicerede citater i det mundtlige mediesprog. Advarslen bygger på at det anførte citat står i sætningens forfelt, og at lytterne/seerne derfor først forstår sætningen i dens helhed når det anførende verbal dukker op som styrende valenskerne.

Følger man denne analyse, viser mine projektresultater (Blom 2008) at mediesproget lider under en meget høj syntaktisk kompleksitet. Journalisterne bruger nemlig ganske hyppigt efterstillede anførelser, især i radiosproget, og da ofte i en variant som man vist kun finder på radio og tv:

- (1) **Reporter:** Den statslige irakiske tv-station Iraqia rapporterer her til morgen at de fleste gidsler er befriet ved politiaktioner forskellige steder i Bagdad. Det kan dog ikke bekræftes, ligesom der heller ikke er nogen melding om hvorvidt der er dræbte eller tilskadekomne i befrielsesaktionerne. En talsmand for det irakiske indenrigsministerium siger til Iraqia at politiet fortsat forsøger at befri de sidste gidsler. En shia-muslimsk tv-station, al-Fuhrat, siger at 25 gidsler stadig savnes. Bevæbnede mænd i polituniformer trængte i går ind i en afdeling af Bagdads universitet og bortførte omkring 50 mandlige ansatte og gæster. Fem ledende politifolk er blevet afhørt i forbindelse med bortførelserne. De første meldinger lød på mere end 100 bortførte, men en regeringstalsmand sagde senere at 20 var blevet løsladt, og at omkring 50 stadig var savnet. Nogle af de løsladte sagde at de var blevet ført til Sadra-bydelen, hvor den shia-muslimske Mehdi-millits står stærkt. Og det er da også shia-muslimer der mistænkes for at stå bag bortførelserne. Det er uklart om gidslerne udelukkende er suni-muslimer, men bortførelserne i går fra universitetet kan være en hævnaktion for bortførelserne af 50 shia-muslimske buspassagerer forleden. De blev bortført ved en falsk vejkontrol syd for Bagdad.

Nyhedsvært: Fortalte Rikke Bondesen. (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

I eksemplet anfører nyhedsværten som en slags afrundende regi-bemærkning hvem der har haft ansvaret for reportagen. Anførende sætninger kan altså på den måde ikke blot anføre citater, men også segmenter i udsendelsen.

Fortsætter man analysen, viser den at helsætningen (der så i sin helhed er ytret af to personer) består af ikke færre end 197 ord med en abnorm forvægt på 194 ord i forfeltet. P1 markerer sig altså her som en mulig kandidat til verdensrekorden i lange forfelter. Nogen ærefuld pris bliver der dog næppe tale om da modtageren nødvendigvis må integrere dette gevaldige fundamentobjekt med det anførende verbal. På det grundlag burde man næsten formode at lytterens parser ville bryde sammen under presset.

Men det gør den tilsyneladende ikke. Eller der findes i hvert fald mig bekendt ingen lytter- og seerklager over de anførende nedlæg. Spørgsmålet er altså om journalisterne dagligt udsætter lytterne og seerne for svære syntaktiske komplikationer, eller om de anførende nedlæg på en eller anden måde falder uden for den traditionelle analyse af citatet som objekt.

3. Den syntaktiske kamæleon

Både traditionel grammatik og den moderne formelle variant analyserer normalt citatet som objekt for det anførende verbal. Ifølge denne analyse er der altså ingen syntaktisk forskel på ledsætningerne:

- (2) Bertel Haarder siger *de får noget ud af det.*
- (3) Bertel Haarder siger: ”*De får noget ud af det.*”

I begge tilfælde fungerer *siger* som et transitivt verbum der styrer ledsætningen som objekt. Til gengæld kan der være topologiske forskelle alt efter om ledsætningen angiver indirekte eller (dækket) direkte tale/citat:

- (4) Bertel Haarder siger *de ikke får noget ud af det.*
- (5) Bertel Haarder siger: ”*De får ikke noget ud af det.*”

Forskellene fører traditionen til at tale om ledsætninger med ”helsætningsledstilling” – en syntaktisk selvmodsigelse der er gendrevet af Lars Heltoft ved flere lejligheder (Heltoft 2005:121).

Samtidig kan man undre sig over at to af de kriterier man normalt definerer ledsætninger ud fra, slet ikke findes i citatformen: Citater indledes ikke med underordningskonjunktion, og de kan normalt ikke have SAV-ledstilling.¹ Citater har altså med andre ord

¹ Med mindre denne SAV-ledstilling har leksikalsk angivelse af illokutionær ramme. For eksempel: *Gid han ikke var taget af sted, sagde hun.*

ikke meget til fælles med normale ledsætninger, og det er i princippet kun den analytiske automatpilot, spørgeprøven, der leder én til svaret at citatet i dets helhed er objekt for det anførende verbal. Anførelsen opfører sig med andre ord som en slags syntaktisk kamæleon der minder om konstruktioner vi allerede kender. Og så alligevel er den helt anderledes.

Man kan imidlertid også argumentere for at det anførende verbal ikke kan stå alene, og at det derfor nødvendigvis *må* tage objekt som følge af sit valenstema. Men som påvist af Lars Heltoft (1990) kan monovalente verber faktisk godt fungere anførende:

- (6) Citater er ikke objekter, **protesterede** forskeren, da anførende verber som ”protestere” ikke kan tage objekt.

Det er dog muligt at afsenderen kan kopiere valenstemaet for det prototypiske anførende verbum (*sige*) og overføre det på et i andre sammenhænge monovalent verbal. Der findes i hvert fald flere eksempler på at monovalente verber går over i transitiv funktion (Sørensen 1995: s. 150). Det anførende verbal kan dermed have et særligt valenstema hvori citatet som valensled kan bestå ikke blot af enkelte sætninger, men af hele sætningsrækker/tekster. Det tema kan så kopieres af forskellige valensimiterende verber, og på den måde har man en mulig forklaring ud fra traditionens optik.

Men forklaringen vakler når man kigger nærmere på mediernes særegne brug af anførende sætninger. I radio og tv finder man nemlig nogle ved første øjekast ret besynderlige eksempler på anført dialog:

- (7) Vært: Formanden for de danske slagtekalveproducenter, Ove Eriksen [OE], er også glad for det.
OE: Vi har en rigtig god gang i kalvekødsproduktion og i af sætning af kalvekød herhjemme. Så det er jo det der gør det.
Reporter: Hvorfor tror du der er blevet så stor efterspørgsel på kalvekød?
OE: Det er nok fordi at, øh, der er blevet, øh, tænkt lidt i markedsføringen, og så at forbrugerne har taget rigtig godt imod det danske kalvekød efterhånden.
Reporter: Hvilken rolle tror du det har spillet ind at man har fokuseret så massivt på selve transporterne af kalvene til Holland?

Sagde vores udsendte reporter

OE: Jamen, det spiller selvfølgelig også ind.
Vært: **Sagde Ove Eriksen til Kirsten Rosing.** (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

Såfremt *sagde* her skulle være transitivt, må objektet logisk set være diskontinuert. Kirsten Rosings spørgsmål er nemlig ikke en del af objektet, der kun dækker over Ove Eriksens replikker: (*Ove Eriksen sagde [replikker] til Kirsten Rosing*). Spørgsmålene kiler sig altså tilsyneladende ind mellem objektets replikker og skaber på den måde et diskontinuert objekt i tre dele. På ny må man formode at lytterne har meget svært ved at sætte en så kompliceret syntaks sammen.

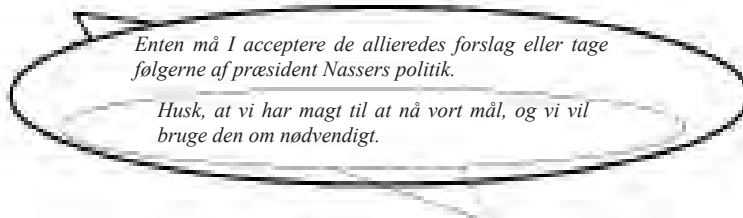
Men kigger man lidt nærmere på eksemplet, så danner der sig et andet og måske mere præcist billede af anførelsens funktion. Det ser nemlig ud som om anførelsen har en form for semantisk rækkevidde, altså et skopus der rækker over Ove Eriksens replikker.

Den tanke har Lars Heltoft tænkt før mig. I Heltoft (1990) argumenterer han overbevisende for at anførende sætninger hverken er transitive eller hører til i det normale sætningskema. De står derimod *før, efter* eller parentetisk *i* citatet som interjektionaler med skopus.

Denne model forudsiger samtidig at anførelser kan række over forskellige dele af en tekst – et fænomen traditionens analyse på ny har svært ved at forklare tilfredsstillende:

- (8) Det hed i opråbet: Enten må I acceptere de allieredes forslag eller tage følgerne af præsident Nassers politik. Husk, at vi har magt til at nå vort mål, og vi vil bruge den om nødvendigt, sluttede det engelsk-franske opråb. (Pressens Radioavis, 11.4.1956)

Det hed i opråbet:

sluttede det engelsk-franske opråb

Figur 1. De anførendes sætningers semantiske rækkevidde

Markørerne har i dette tilfælde forskellig semantisk rækkevidde markeret af verbernes leksikalske betydning. Der er altså ikke tale om valens, men om skopus. Samlet betyder det ifølge Heltoft at citatet:

ikke [er] et syntaktisk led i en anden sætning, den er en komplet sætning i sig selv. Men på funktionelt semantisk niveau er den ofte proposition i en sproghandling hvor den illokutionære værdi angives i den anførende sætning. Den anførende sætning er så igen syntaktisk og topologisk et interjektional [...] Den anførende sætning er således funktionelt semantisk den overordnede, nemlig bæreren af illokutionær værdi, men den er ikke syntaktisk overordnet. (Heltoft 1990: s. 40)

Funktionen er altså en illokutionær markering af vederhæftighed, og anførelsen minder på den måde ikke blot i sit skopus, men også i sin funktion om visse typer adverbielle operatorer:

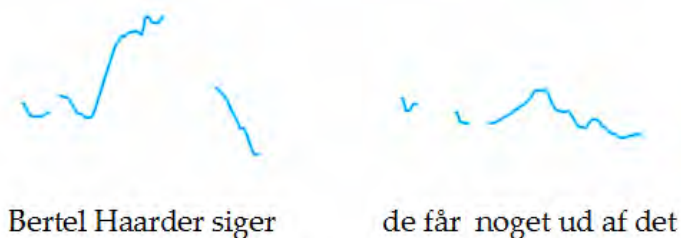
(9) Armstrong vil deltage i Touren i 2009 *ifølge cyclingnews.com*

(10) Armstrong vil deltage i Touren i 2009, *skriver cyclingnews.com*

I begge eksempler angiver både adverbial og anførende sætning hvem der har ansvaret for citatets indhold og dets sandhedsværdi. Anførelsens pragmatiske funktion bliver da at tillægge nogen ansvaret for den citerede ytring og sekundært at angive måden ytringen er anført på.

Selvom Heltoft primært hæfter sig ved de syntaktiske og pragmatiske forhold, giver det også gevinst at kigge nærmere på anførelsens prosodi. Den underbygger nemlig teorien om at den anførende sætning står uden for citatet – i hvert fald når det gælder foranstillet anførelse:

(11) Bertel Haarder siger: ”De får noget ud af det.”

Figur 2. Citatets tonegang og pausering

I citatkonstruktionen indfører afsenderen normalt en pause efter anførelsen, og citatet påbegyndes som var det en ny ytring. Afsenderen markerer på den måde prosodisk at citatet former en imiteret gengivelse af noget der tidligere er sagt.

I den indirekte og dækkede direkte tale er der derimod ingen pause, og tonegangen former én prosodisk ytring:

(12) Bertel Haarder siger de får noget ud af det.

Bertel Haarder siger de får noget ud af det

Figur 3. Den indirekte tales tonegang

At prosodi og topologi på den måde kan korrelere, har Heltoft tidligere påvist i forbindelse med inkorporerede prædikater på sætningsskemaets P-plads (Heltoft 1993).

Samlet set giver den heltoftske vending et helt nyt perspektiv på journalisternes brug af anførelser: Anførende nedlæg skaber ikke komplekse forfelter – de angiver derimod hvem der har ansvaret for det sagte, og hvor meget de har sagt.

Til gengæld vil jeg fastholde Skyum-Nielsens oprindelige pointe, at efterstillede anførelser kan give forståelsesproblemer for lytterne og seerne. Men så vidt jeg kan vurdere, er der tale om et primært semantisk og kun i sekundær forstand udtrykssyntaktisk problem.

4. Hvem har ansvaret?

Til gengæld er det et væsentligt problem fordi citater nødvendigvis kræver en præcis markering af vederhæftighed for at det journalistiske nyhedssprog kan være forståeligt og entydigt.

Og det er ikke altid at denne markering er lige tydelig i radio og tv når anførelsen følger efter citatet. Det mundtlige mediesprog opfører sig nemlig helt anderledes end det skriftlige fordi lytterne/seerne ikke

kan høre de citationstegn som speakeren kan læse og orientere sig efter. Det kan give anledning til nogle lidt uheldige gådeintroer eller andre typer af overraskelser:

- (13) Hvis ikke Bertel Haarder har givet tilsagn om et møde med handelsskolerne om problemerne inden klokken ni i dag, så vil handelsskoleeleverne tilslutte sig gymnasieelevernes undervisningsboycot, siger Mette Hartmeyer (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

Med citationstegn volder sætningen ingen problemer, men i mundtlig form kan man godt blive overrasket. Det viser sig jo pludselig – og måske uventet – at det ikke er journalisten, men derimod Mette Hartmeyer der har ansvaret for ytringen.

Det anførte citat kan dog uafhængigt af anførelsen have forskellige grader af sproglig markering der viser at tekstens vederhæftighed skal tillægges en anden end journalisten. De stærkeste markører har man i imiteret stemmeskifte hos speakeren (typisk højde, klang og/eller tonegang), pronominer i 1. person og attitudeadverbialer – i hvert fald når det gælder telegrammer, oplæg og nedlæg.²

Man finder også en række svagere markører i tempusskift, modalverber, meningsverber, vurderende adjektiver og forstærkermarkører:

- (14) Klokken 6.30 forelå der et ganske kort telegram fra Reuters Bureaus korrespondent i Budapest, og han meddelte at der var slået alarm i hele byen, og at kanonerne tordnede uafledigt. Ungarske soldater **er gået** i stilling i gaderne. Ungarske tanks er på vej mod byens udkanter for at standse de fremrykkende sovjetstyrker, sluttede telegrammet fra Reuterkorrespondenten i Budapest (Pressens Radioavis, 4.11.1956)
- (15) Immigranter **bør** respektere de traditioner, den kultur og den religion som deres nye land har, siger kardinal Renato Martino (P1 Radioavisen, 15.11.2006, kl. 7.00)
- (16) Det er **helt horribelt** at ministeriet ikke overholder tidsfristerne. Hele sagsbehandlingen **virker sjusket**, siger han til 24 timer. (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

2 Reportager har i visse tilfælde *jeg*-referencer til journalisten selv. Det samme gælder meningsjournalistiske indslag, der samtidig kan rumme attitudeadverbialer, modalverber, vurderende adjektiver og forstærkermarkører.

Sagde vores udsendte reporter

- (17) Politiet har **simpelthen** ikke været gode nok til at håndhæve hundeloven, erkender vicepolitikommisær ved Glostrup Politi Palle Blak (P3 Nyhederne, 15.11.2006 kl. 10.00)

I de sidste tre eksempler skal lytterne og seerne kunne afkode nyheds-sprogets normer. De skal vide at journalister normalt ikke vurderer og kommenterer i oplysende indslag; ellers bliver de også her overrasket af anførelsen.

Jeg vil dog mene at det primært er de umarkerede citater der kan volde problemer – især hvis de er de er skruet kompliceret sammen. Det har jeg fundet en del eksempler på i mit tekstkorpus, men her kan der dog kun blive plads til et par stykker; først fra et oplæg til en reportage:

- (18) Venstre vil ikke længere henvise til det kristne livssyn som en del af de danske grundværdier ifølge udkastet til et nyt principprogram som skal behandles på partiets landsmøde i Odense i weekenden, skriver Kristeligt Dagblad (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

Først til allersidst fremgår det at det er Kristeligt Dagblad og ikke journalisten der har ansvaret for udsagnet. Lytteren bliver derfor nødt til at lave en semantisk vending af det samlede og ganske indholdstunge udsagn for at få styr på vederhæftigheden.

Et andet problemeksempel leverer TV 2 med følgende oplæste rubrik:

- (19) Halvdelen af landets skadestuer lukker, og kun de allermest syge skal specialiserede akutmodtagelser klare, lyder ekspertoplæg (TV 2 Nyhederne, 15.11.2006 kl. 7.00)

Især den anden helsætning volder besvær, dels fordi den har objekt i forfeltet og et kompliceret verbalsubstantiv som subjekt, dels fordi den udtrykker en noget ulogisk temafordeling i en animat patiens og non-animat agens: ”Noget” skal altså her klare ”nogen”.

Konstruktionen kan i sig selv forvirre slemt, men når den samtidig afsluttes af en uventet anførende sætning, stiger kompleksiteten til et for public service-tv alt for vanskeligt niveau. Som hale på meningen skal seeren nemlig underordne denne allerede komplicerede syntaks en ny og uventet illokutionær værdi – klokken 7 om morgenen!

Ydermere kan de efterstillede anførelser skabe flertydigheder som muligvis kan forvirre lytteren og seeren:

- (20) Skatteministeriet skønner at cirka 915.000 personer nu befinder sig i topskatteyderkategorien. Det er en stigning på 50 procent på 10 år, skriver business.dk. (DR 2 Deadline 17:00, 15.11.2006)

Spørgsmålet er her om TV Avisen har den første information om de 915.000 personer direkte fra Skatteministeriet, eller om informationen på samme måde som procentudregningen hører til business.dk som kilde? I princippet er det umuligt at afgøre fordi det anførende verbal har uspecifikt skopus; det markerer ikke hvor citatet starter og slutter, og derfor tolker lytterne og seerne selv rammerne for anførelsen.

Et tilsvarende eksempel følger her:

- (21) Herhjemme bliver flere og flere bidt af de såkaldte kamphunde, og det får læger, politi og hundevenner til at slå alarm. Der er omkring 20.000 pitbull-terriere i Danmark. Det er en aggressiv race, og det får stadig flere danskere at føle. Alene på Rigshospitalet bliver én person om ugen opereret efter at have været blevet skambidt af en kamphund, skriver B.T. i dag (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

Hvor stor en del af oplægget har B.T. ansvaret for, og hvor meget har P1 undersøgt? Det må lytterne selv gætte sig til, anførelsen giver ingen retningslinjer.

5. Perspektiver

Som afrunding vil jeg her til sidst give et bud på hvordan nyhedsjournalisterne kan løse de iboende problemer i efterstillede anførelser. Og løsningen ligger måske i virkeligheden ligefor: Lytterne og seerne har behov for et anførende ankerpunkt før citater der er umarkerede i forhold til vederhæftighed, i hvert fald når der er tale om lange og/eller komplicerede citater. Derimod fungerer de efterstillede anførelser fint når det af citatet klart fremgår at det er en anden end journalisten selv der har ansvaret for det sagte.

Vi kan ikke læse tilbage i sætningerne når vi lytter til Radioavisen eller ser Nyhederne. Vi kan ikke bede Mette Walsted Vestergaard eller Jes Dorph Pedersen om at gentage hvad de lige har sagt – hvis nu

Sagde vores udsendte reportere

vi ikke forstod det første gang. Mediesproget skal fungere på denne præmis, og derfor må også anførelsen have en mundtlig form. Ellers risikerer journalisterne at skrive til øjet og ikke til øret.

Litteratur

- Blom, Jonas Nygaard (2008) *Mediesyntaks - Om sætningskompleksitet og talesprog på DR og TV 2*. Ph.d.-afhandling. Odense: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Fabricius, Julie og Thore Roksvold (2008) *Anvendt retorik*. 3. udg. København: Akademisk forlag.
- Heltoft, Lars (1990) En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema. *Selskab for Nordisk Filologi, København. Årsberetning 1987-1989*, red. Henrik Galberg Jacobsen. København:26-45.
- Heltoft, Lars (1993) Revision af indholdsfeltet. 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, red. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen. Århus:119-133.
- Heltoft, Lars (2005): Topologi som tegnsystem. *Dansk Funktionel Lingvistik*, red. Engberg-Pedersen et al. København:112-131.
- Meisner, Ole (2003): *Ordvalget*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Skyum-Nielsen, Peder (2005) Sætningssprængning, *Sprogbrev 23*. København: DR.
- Skyum-Nielsen, Peder (2008) *Sætningen*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sørensen, Knud (1995) *Engelsk i dansk. Er det et must?* København: Munksgaard.

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

– skitse til en teori

Simon Borchmann
Aarhus Universitet

1. Indledning

Inden for tekstlingvistikken har man brugt termen *kohæsion* til at beskrive det sproglige grundlag for at bestemme sekvenser af sætninger som sammenhængende. Kohæsion angives at være en semantisk relation og defineres ved at forståelsen et udtryk i én sætning er betinget af forståelsen af et udtryk i en anden sætning. F.eks.: 'Peter gik hjem. Han var træt'. I henhold til tankegangen er forståelsen af udtrykket 'Han' betinget af forståelsen af udtrykket 'Peter', og det formuleres sådan at 'Han', dvs. ordet 'Han', refererer til 'Peter', dvs. ordet 'Peter'. Kohæsion beror på identitet enten semantisk i form af identisk tolkning eller grammatisk i form af identisk funktion (f.eks. 'Peter' = subjekt, 'Han' = subjekt). Udgangspunktet har så været at sprogsystemet stiller kohæsive midler til rådighed, og at forekomsten af disse på tværs af sætninger danner kohæsion og dermed sammenhæng. Sådanne relationer er blevet påvist i en række udvalgte eksempler, og på dette grundlag har man bestemt forekomsten af sådanne som kriterium for at der er dannet tekst (Halliday & Hassan 1976).

Det attraktive ved denne tilgang er indlysende: Ved at begrænse sig til semantiske og grammatiske kriterier i tekstbeskrivelsen slipper man for alle de komplikationer det indebærer at inddrage situationelle faktorer som afsender, modtager, sagforhold og genre. Derudover er beskrivelserne i kraft af de simple relationer mellem udtryk og sammenhæng lette at formidle ligesom de umiddelbart forekommer meget overbevisende.

Det knap så attraktive ved denne tilgang er at den viser sig utilstrækkelig i det øjeblik den konfronteres lidt mere udførligt med

sprogbrugen. Således kan man observere sekvenser af sætninger – endog hele tekster - hvor der er sammenhæng uden kohæsion (Harder 1979, Brown & Yule 1983), mens der omvendt kan forekomme tekster med kohæsion hvor der er problemer med sammenhængen (Harberlandt & Bingham 1978, Sanford & Garrod 1981, Brown & Yule 1983, Keenan et al 1984). Disse svagheder blev – som det fremgår af henvisningerne - allerede påvist på et meget tidligt tidspunkt. Ikke desto mindre har denne tilgang domineret på området, og selv i nyere fremstillinger støder man ofte på den opfattelse at ord refererer til hinanden, og at sådanne relationer skaber sammenhæng (f.eks. Møller 2002, s. 39, Lützen 2004, s. 34). Ja, selv i Undervisningsministeriets gældende undervisningsvejledning for studentereksamen kan man læse at 'Kohæsion skabes ved brug af bestemte ord og ordklasser, der binder tekstelementerne sammen' (Undervisningsministeriet 2008, s. 8). En uheldig konsekvens af denne dominans er at vi i dag inden for det der burde være den centrale disciplin på området, kun har en meget begrænset viden om på hvilket sprogligt grundlag der dannes sammenhæng i sprogbrugssituationer.

I min forskning har jeg forsøgt at råde bod på dette forhold ved at opstille og arbejde med en hypotese. Arbejdshypotesen er at det er relevansstrukturen der er den fundamentale funktion i sprogforståelsen og dermed også i den sammenhængsskabende aktivitet. I artiklen vil jeg præsentere denne hypotese og udvikle den i retningen af en teori.

2. Relevansstruktur

Ved *relevansstruktur* forstås her den kommunikative funktion der udskiller den relevante værditilskrivning af en variabel blandt de værditilskrivninger af variabler der realiseres med en sætning. F.eks.:

- 1) Den 22-årige betjent er hårdt såret af skuddet i Købmagergade (Betina Bendix & Lene Løwschall: *Blekingegade 2, 1.th.*).

Her er realiseres fem¹ værditilskrivninger (variabler noteres med store bogstaver):

1 Der er ikke en en-til-en-relation udtryk og variabler - hverken mellem ord og variabler eller mellem sætningsled og variabler. Det er således muligt at lave variabelanalyser på såvel lave-re specifikationsniveauer der omfatter færre variabler, som højere der omfatter flere. Ovenstående analyse er en principiel analyse med udgangspunkt i sætningsled og tjener blot til illustration.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

Variabler	PERSON	REALITET	FYSISK TILSTAND	GRAD	ÅRSAG
Værdier	den 22-årige betjent	er	såret	hårdt	skuddet i Købmagergade

Enhver af disse har principielt, dvs. uafhængigt af den aktuelle sproglige realisering og den aktuelle kontekst, et potentiale til at være relevante ved en given realisering i en given kontekst. Relevansstrukturen udskiller én værditilskrivning som den relevante.

Relevans er en kommunikationslogisk kategori; tilordningen af statussen indebærer at værditilskrivningen anses for at være den der gør den tolkningsmæssige forskel i konteksten. Som relevansstrukturelt relat er statussen ikke en graderet, men en absolut kvalitet: Når den relevante værditilskrivning er udskilt, anses de øvrige værditilskrivninger for at være redundant information der udelukkende tjener til at specificere den relevante værditilskrivning.

Den variabel der er genstand for den relevante værditilskrivning, kaldes her *den specifikke variabel*. Ved en specifik variabel forstås en variabel der bundet til fastlagte variabler, f.eks.: ”bølgehøjden i Bælthavet og Sundet fredag d. 16. oktober 2009 kl. 8:00”, ”hvor i Danmark skab er udbredt” eller ”mændenes fysiske tilstand når de kom hjem efter 12 timers jagt”.

I ovenstående eksempel er der ingen sproglig *markering* af relevansstruktur. Derfor må udskilningen af den relevante værditilskrivning bero på relevansen af de enkelte værditilskrivninger i den aktuelle kontekst - en kontekst som eksemplet altså er isoleret fra. Det er ikke desto mindre muligt at udskille en relevant værditilskrivning per default. Det sker dels ud fra en almen viden, dels ud fra nogle sproglige *indikationer* på relevansstruktur. I ovenstående eksempel er det tilskrivningen af værdien hårdt til den specifikke variabel ”i hvilken grad den 23-årige betjent er såret af skuddet i Købmagergade”. Principerne for tilordningen af relevansstruktur per default er beskrevet andetsteds (Borchmann 2007B) og skal ikke gennemgås her; men nedenfor angives nogle sproglige indikationer på relevansstruktur.

Den værdi den specifikke variabel tilskrives, kaldes *fokusværdien*. Fokusværdien realiseres ved et informationelt valg inden for rammerne af et paradigme, og dette valg kaldes *fokus*. Fokus er

en relationel term; den angiver ikke noget om informativiteten (eller identificerbarheden) af det enkelte valg, dvs. om den værdi valget repræsenterer, er mere eller mindre ny for modtageren på det aktuelle tidspunkt i kommunikationen; den angiver udelukkende noget om informativiteten af selve tilskrivningen, dvs. *relationen* mellem værdien og den specifikke variabel.

Man kan skelne mellem fokustyper ud fra deres afgrænsning af den fokusalternative mængde (Borchmann 2005). Der er kontrastfokus (KF) hvor den fokusalternative mængde er fastlagt, f.eks.: 'Det var jo ikke [*hendes*]KF skyld' (kursiv angiver markeret højtone). Identifikationsfokus (IF) hvor den fokusalternative mængde er en lille, afgrænset mængde af eksklusive, f.eks.: 'Det er [temperaturen] IF, der dikterer, hvor rødfisken er'. Og så er der nyfokus (F) hvor den fokusalternative mængde principielt er åben (i praksis vil den være mere eller mindre afgrænset i henhold til modtagerens viden på det pågældende emneområde), f.eks.: 'Den 22-årige betjent er [hårdt]F såret af skuddet i Købmagergade'.

Fokustyperne adskiller sig endvidere ved deres sproglige status. Kontrastfokus og identifikationsfokus er kodede (Borchmann 2005). Disse foci er således sprogligt fastlagte i forståelsen. Nyfokus er derimod ikke kodet, men må fastlægges i konteksten på grundlag af informativiteten af de enkelte værditilskrivninger. Der er ikke desto mindre visse grammatiske rammer for fastlæggelsen af nyfokus (Heltoft 2003); således vil nyfokus i umarkerede konstruktioner typisk realiseres i *fokusdomænet* (ss.), dvs. nogenlunde det der svarer til slutfeltet i Diderichsens sætningsskema. Endvidere vil bestemte funktioner tiltrække sig fokus i kraft af at de typisk er bærere af information med en høj specificationsgrad, f.eks. gradsadverbialer, mådesadverbialer og prædikativ. Ligeledes vil verber med specifikt indhold typisk tiltrække sig fokus (f.eks. *foregøgle, forgribe, skrige, kyle*), mens verber med abstrakt indhold typisk vil være redundante (f.eks. *være, have, sige, få*). Endelig vil determination være en indikation på værditilskrivningens relevans idet bestemt form per default indikerer at variabelen anses for fastlagt hvorved værditilskrivningen er redundant, mens ubestemt per default indikerer at den ikke anses for fastlagt hvorved værditilskrivningen ikke er redundant. Disse fire

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

sproglige træk, fokusdomæne, funktionstype, specificationsniveau og bestemthed, er indikationer på nyfokus.

Denne bestemmelse af fokus må vel at mærke ikke forveksles med kognitive bestemmelser hvor fokus er en figur på en grund (Talmy 2000). Relevansstrukturering er ikke en strukturering af mentale modeller eller propositionelle repræsentationer, men af information i form af værditilskrivninger; den foregår hverken på det grammatiske, semantiske eller kognitive niveau, men på det retoriske/kommunikative niveau; den foregår under forudsætning af en afsender med en intention om at meddele information inden for rammerne af et vedtaget formål og efter kommunikationslogiske maksimer (Grice 2001 (1975)).

3. Indebyrden af fundamental

Udgangspunktet for enhver beskrivelse af naturlige sprogs informationsstrukturelle egenskaber er at sproget er meddelelsesfunktionelt. Den fundamentale relation i den informationsstrukturelle analyse er dermed aboutnessrelationen. Hvis vi vil beskrive naturlige sprog informationsstruktur, må det altså gøres på grundlag af denne relation.

Traditionelle beskrivelser af naturlige sprogs informationsstruktur er funderet på udsagnsemantik (se Gundel & Fretheim 2005 og Borchmann 2007A). Således tolkes aboutnessrelationen som relationen mellem et simpelt udsagn og en referent. Denne referent kaldes *emnet* (*topic*). Det fundamentale skel i den informationsstrukturelle analyse af sætningen kommer dermed til at ligge mellem det sproglige korrelat til emnet og resten. Det sproglige korrelat til emnet er et refererende udtryk og vil alt andet lige realiseres som subjektet. Vi får således følgende analyse af nedenstående eksempel:

- 2) Bilisterne kører alt for hurtigt (*Berlingske Tidende* 22.09.91 (fra KorpusDk)).
Emne: Bilisterne
Meddelelse: kører alt for hurtigt
Skel: Bilisterne // kører alt for hurtigt.

Den beskrivelse af informationsstruktur der præsenteres her, er skemateoretisk funderet. Således tolkes aboutnessrelationen som en

relationen mellem en variabel (en skemaplads) og en værdi (en udfyldning af pladsen). Det fundamentale skel i den informationsstrukturelle analyse af sætningen kommer dermed til at ligge mellem det sproglige korrelat til en værdi og resten. Det sproglige korrelat til værdien svarer til fokus; de resterende udtryk, herunder deres syntagmatiske egenskaber, tjener til at specificere den variabel der tilskrives en værdi med fokus. Denne specifikation bør rettelig kaldes *emnet* for så vidt som den synes at dække sprogbrugerens intuitive opfattelse af hvad sætningen handler om (Borchmann 2007A); men for at undgå misforståelser vil jeg her kalde den *skematisk emne*. Vi får således følgende analyse af eksempel 2:

Skematisk emne (specifik variabel): bilisternes hastighed

Fokus (værdi): alt for hurtigt

Skel: Bilisterne kører // alt for hurtigt.

Min påstand er nu at beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstrukturelle egenskaber må funderes på den skemateoretiske tolkning af aboutnessrelationen, og at det fundamentale skel følgelig er mellem fokus og resten. Denne påstand har jeg antaget som arbejdshypotese.

4. Grundlaget for hypotesen

Hypotesen er funderet på to etablerede og empirisk velfunderede antagelser. Den første er at sprogforståelsen er inferensbaseret; den anden er at inferenser er tekstdrevne.

4.1. Sprogforståelsen er inferensbaseret

Antagelsen om at sprogforståelsen er inferensbaseret, indebærer at modtageren i forståelsen inddrager sin viden om verden og tilfører information til den sprogligt repræsenterede information ved vidensbaserede (abduktive) inferenser. Antagelsen har rod i kommunikationslogikken. Kommunikationslogikken tager udgangspunkt i den basale observation at sprogbrugere siger noget andet end de mener (Grice 2001 (1975)). Kommunikation må følgelig bero dels på afsenderes mulighed for at underforstå noget med det sagte (og skrevne), dels på modtageres mulighed for at slutte sig til det underforståede. Afsenderens underforståelse kaldes *implikatur*,

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

modtagerens slutning *inferens*. Når kommunikation er vellykket, vil der være et sammenfald mellem implikaturer og inferenser således at modtagerens inferenser vil omfatte afsenderens implikaturer. Men modtagerens inferenser er vel at mærke ikke begrænset til disse.

Ifølge nygriceaneren Levinson har misforholdet mellem det sagte og det mente sin rod i en asymmetri mellem vores evne til at producere auditive enheder og vores evne til at bearbejde informationsenheder. Det antal auditive enheder vi er i stand til at producere inden for en given tidsramme, er væsentligt mindre end det antal informationsenheder vi er i stand til at bearbejde inden for samme tidsramme. Vores taleorganer udgør således en flaskehals i overførslen af information. Eller sagt på en anden måde: Sproget er et kapacitetsbegrænset format i forhold til al den information der (optimalt set) kan indgå i en kommunikationsproces. Den basale økonomi i kommunikationen er derfor at sige/skrive lidt og inferere meget (Levinson 1995).

Inferenser er altså ikke et supplement til kodehypotesen, men en forudsætning for at kommunikation ved hjælp af sproget kan foregå så hurtigt og effektivt som det ud fra alle observationer at dømme kan. I henhold til denne antagelse er sammenhæng ikke en egenskab ved en tekst, men noget der dannes i hovedet på modtageren i forståelsen ved inddragelse af lagret viden og ved inferens (Sanford & Garrod 1994, se også Minsky 1975). Det er derfor ikke muligt at beskrive sammenhæng og sammenhængsskabende midler uafhængigt af disse faktorer.

4.2. Inferenser er tekstdrevne

Inden for psykolingvistikken har man siden midten af 70'erne beskæftiget sig med inferenser. Det fælles udgangspunkt har været 1) at modtagere forsøger at skabe sammenhæng i forståelsen af tekster, 2) at de som led i denne aktivitet laver en række inferenser, 3) at man principielt kan lave en meget stor mængde inferenser på grundlag af en tekst, men 4) at arbejdshukommelsens kapacitet er begrænset således at man kun kan lave en meget lille mængde inferenser online. Det der især har været genstand for undersøgelse, har så været hvilke type inferenser der laves, herunder hvorvidt bestemte typer af inferenser laves eller ej. Her har man skelnet mellem to typer af inferenser:

forbindelsesinferenser og uddybende inferenser (Graesser & Clark 1985). Forbindelsesinferenser er kendetegnet ved at skabe forbindelse mellem udsagn på tværs af sætninger. Det omfatter dels referentielle inferenser, dels kausale inferenser. Disse regnes for at være en baglæns forståelsesaktivitet og kaldes derfor også *baglæns inferenser* (Carpenter & Just 1977). Uddybende inferenser er kendetegnet ved at berige den udsagnsmæssige repræsentation med detaljer. Det omfatter inferenser af bl.a. tilstande, redskaber og forudsigelige konsekvenser af en begivenhed. Disse inferenser regnes for at være en forlæns forståelsesaktivitet og kaldes derfor også *forlæns inferenser* (ss.). Mens baglæns inferenser er blevet anset for nødvendige for at skabe sammenhæng, er forlæns inferenser blevet anset som noget der blot nuancerer forståelsen. I forlængelse heraf har man især forsøgt at afgøre om læsere laver uddybende inferenser.

Som opposition til denne tilgang peger Sanford på at man ikke kan afgøre om bestemte typer inferenser laves eller ej uafhængigt af tekstens udformning. Han skriver: 'Basically inferential activity should be a function of the structure of the text, of the choice of words, and of the topicalization devices used by the writer' (Sanford 1990). Med udgangspunkt i denne kritik er der blevet lavet en række forsøg der har påvist at sandsynligheden for om en uddybende inferens laves eller ej, netop afhænger af tekstens udformning (Whitney et al. 1992, Murray et al. 1993, Klin et al. 1999). I forlængelse heraf er følgende tilgang til området blevet foreslået: 'future research should examine the range of text conditions which impacts the likelihood of generating forward inferences' (Klin et al 1999).

Den teori der skitseres i det følgende, er netop et bud på hvilke tekstuelle omstændigheder der influerer på sandsynligheden for at en given inferens laves.

5. Skitse til en teori om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen

Psykolingvisterne Sanford & Garrod formulerer den grundlæggende problem for psykolingvistikken således: Hvad sker når vi forstår en sætning i relation til den sprogbrug (*discourse*) den optræder i? (Sanford & Garrod 1994). Med denne formulering lægges der særlig

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

vægt på sprogforståelsen og ikke mindst på interaktionen mellem afkodning og sprogforståelse. Jeg foreslår nu følgende svar som overordnet, teoretisk ramme for besvarelsen af dette spørgsmål: Vi udskiller en specifik variabel og tilskriver den en værdi.

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen er skemateoretisk funderet; en *variabel* er en plads (*slot*) i et *skema* (Bartlett 1932). Et skema er på en gang en lagringsstruktur og en processeringsstruktur; dets funktion er at organisere information i hukommelsen (Schank 1999). En variabel kan være: ÅRSAG, IDEOLOGI, POLTIK, MÅL, MIDDEL, KONSEKVENSER, TEMPERATUR, HØJDE, MASSE, MÆNGDE, TRYK, HASTIGHED, EGENSKAB, FUNKTION, SYMPTOM, MATERIALE, HANDLING, BEGIVENHED, TILSTAND, MÅDE, TIDSPUNKT, PERSON, TJENER, BESTILLING, GAVE, BETYDNING. Og det kan være ubeskrivelig meget andet: Vore skemaer repræsenterer viden på alle niveauer; al vores generiske viden er indlejret i skemaer (Rumelhart 1980).

I deres egenskab som skemaplads er indgået variabler i relationer med andre variabler. Det betyder for det første at hvis variabelen A indgår i et skema med variabelen B, og A aktualiseres, så vil B også være aktualiseret. For det andet betyder det at der er bestemte relationer mellem variabler. I denne forbindelse er det særlig væsentligt at det for en lang række skemaer gælder at der er *sammenhænge* mellem de variabler der indgår i skemaet, dvs. at værdien i en variabel afhænger af værdien i en anden variabel, f.eks. MIDDEL-MÅL, ÅRSAG-VIRKNING, MÆNGDE-VARIGHED, ANTAL-PRIS, BEGIVENHED-HANDLING, TEMPERATUR-TRYK, VEJRFORHOLD-PSYKOLOGISK TILSTAND, FUNKTION-EGENSKAB-MATERIALE.

Disse to forhold er essentielle for skemaet som processeringsstruktur. Hvis en variabel aktualiseres af et givet input, vil vi på grundlag af det skema variabelen indgår i, kunne lave en række forudsigelser om hvilke andre variabler der er relevante, ligesom vi for en del af disse vedkommende vil kunne lave nogle mere eller mindre kvalificerede gæt på hvilke værdier de skal tilskrives. Det gælder også processeringen af tekster.

En tekst indgår i en praksis. For praksisser gælder det at der vil være bestemte skemaer knyttet til dem (Minsky 1987); skemaer er hensigtsmæssige måder at organisere viden om praksisserne på. Tekster der indgår i en bestemt praksis, vil – for så vidt de er meddelelsesfunktionelt hensigtsmæssige – være bestemt af sådanne skemaer. En sådan relation mellem tekst og skema kan illustreres med følgende eksempel:

3) **Ræveskab**

Ræveskab fremkaldes af mider som lever i huden. Sygdommen bevirker at rævene taber pelsen og får kløe, sår og betændelse i huden. Tilstanden breder sig efterhånden til hele kroppen. Sygdommen er dødelig for ræve. Skab kan smitte til hunde der færdes samme steder som ræve. Der findes midler til effektiv behandling af smittede hunde. I Danmark er skab udbredt i Jylland, men findes ikke på øerne. I yderst sjældne tilfælde kan mennesker smittes. Man skal derfor aldrig røre ved en ræv der er død af skab. Katte kan ikke smittes med skab. (Uddrag fra pjece om byræve fra Skov- og Naturstyrelsen, Miljøministeriet)

Denne teksts indhold er bestemt af et skema der anvendes i forståelsen af sygdomme. Et sådant skema omfatter følgende variabler: ÅRSAG, SYMPTOM, FORLØB, PROGNOSE, BEHANDLING, SMITTEFARE, UDBREDELSE, FORHOLDSREGLER. Hver sætning tilskriver en af disse variabler en værdi. Relationen er følgende: 1. sætning -> ÅRSAG, 2. sætning -> SYMPTOM, 3. sætning -> FORLØB, 4. sætning -> PROGNOSE, 5. sætning -> SMITTEFARE, 6. sætning -> BEHANDLING, 7. sætning -> UDBREDELSE, 8. sætning -> SMITTEFARE, 9. sætning -> FORHOLDSREGLER, 10. sætning -> SMITTEFARE.

Med teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen antages det at den arbejdshukommelsesstruktur der afleder og bearbejder information af en sætnings udtryk, er skematisk således at der er en én-til-én-relation mellem en sætning og en værditilskrivning af en specifik variabel. Der skelnes så mellem to relevansstrukturelle funktioner: en funktion i forhold til lagring, dvs. i forhold til langtidshukommelsen, og en funktion i forhold til den sammenhængsskabende aktivitet, dvs. i forhold til arbejdshukommelsen for så vidt som aktiviteten foregår der. Disse skitseres hver for sig i det følgende.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

5.1. Relevansstrukturens funktion i forhold til lagring

Relevansstrukturen har den funktion at udskille den værdi der skal lagres, og specificere hvor den skal lagres. Antagelsen er så at det er fokusværdien der lagres. Et eksempel på en mulig relation er følgende²:

Sætning	Skemaplads	Lagret værdi
Ræveskab fremkaldes af [mider som lever i huden]F.	ÅRSAG	mider som lever i huden
Sygdommen bevirker at rævene [taber pelsen] og får [kløe, sår og betændelse i huden]F.	SYMPTOM	taber pelsen, kløe, sår og betændelse i huden
Tilstanden [breder] sig efterhånden [til hele kroppen]F.	FORLØB	breder til hele kroppen
Sygdommen er [dødelig for ræve]F.	PROGNOSE	dødelig for ræve
Skab kan smitte til [hunde der færdes samme steder som ræve]F.	SMITTEFARE	hunde der færdes samme steder som ræve
Der findes [midler til]F [effektiv]F behandling af smittede [hunde]F.	BEHANDLING	effektive midler til hunde
I Danmark er skab udbredt [i Jylland]F, men findes ikke [på øerne]F.	UDBREDELSE	i jylland {på øerne} <i>ikke</i>
I yderst sjældne tilfælde kan [mennesker]IF smittes.	SMITTEFARE	{mennesker} <i>yderst sjældent</i>
Man skal derfor aldrig [røre ved]F en ræv der er død af skab.	FORHOLDS- REGLER	{røre ved} <i>aldrig</i>
[Katte]IF kan ikke smittes med skab.	SMITTEFARE	{katte} <i>ikke</i>

2 Notation: [F angiver fokus, []IF angiver identifikationsfokus, store bogstaver angiver variabel, {} angiver at værdien er påvirket af en operator, kursiv angiver en operator der opererer på en lagret værdi. Operatorer anses vel at mærke ikke for lagrede.

Bemærk at der er semantiske relationer mellem sætningernes ord og de ord der bruges om skemapladsen. Jeg skal dog ikke her gå nærmere ind på hvordan den specifikke variabel specificeres med sætningens indhold; det er gjort andetsteds (se Borchmann 2007A).

Med teorien antages det at relevansstrukturen og dermed evnen til at indskrænke fokus er en fundamental komponent i sprogforståelseskompetencen. Evnen er sammensat dels af viden om verden, dels af sproglig viden, nemlig om 1) hvor fokuset typisk realiseres i en sætning, 2) ved hvilke sproglige typer fokuset typisk realiseres i en sætning, 3) hvilke sproglige typer der typisk realiserer redundant information, og 4) relationen mellem ordbetydninger og skemapladseser.

Med hensyn til viden om verden forudsiger teorien at jo mere udbyggede skemaer en modtager har, jo snævrere vil deres fokus være. Dvs. hvis man f.eks. sætter en gruppe bachelorer i idræt og en gruppe bachelorer i historie til at læse en tekst om arbejdsfysiologi og bad dem om at understrege den mest relevante information i hver sætning, så forudsiger teorien at mængden af understregede ord i idrætsgruppens tekster vil være signifikant mindre end i historiegruppens. I henhold til teorien vil viden om hvordan man organiserer information i bestemte praksisser, dermed indvirke positivt på forståelsespræstationen efter følgende princip: Jo mere velorganiseret lageret er, jo snævrere fokus; jo snævrere fokus, jo mindre er mængden af information der skal lagres; jo mindre information der skal lagres (og jo mere velorganiseret lager), jo lettere vil det være at huske. Utilstrækkelig viden om bestemte praksisser, f.eks. som følge af en anden kulturel baggrund, vil omvendt indvirke negativt på evnen til at indskrænke fokus i de tekster der indgår i disse praksisser og dermed også på forståelsen.

Med hensyn til den sproglige viden forudsiger teorien at mindre trænede sprogbrugere vil have vanskeligere ved at indskrænke fokus. Det er således muligt at de faktisk – i overensstemmelse med den traditionelle tolkning af aboutnessrelationen - opdeler sætningen i subjektet og resten. I henhold til teorien er denne analyse imidlertid ikke optimal i forhold til forståelsen, og dårlige læsepræstationer vil netop blive forklaret med at den relevansstrukturelle analyse er utilstrækkelig. Da der er forskel på talesproglig og skriftsproglig markering af relevansstruktur (talesproget omfatter muligheder for

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

at markere fokus ved prosodi), anses tilegnelsen af viden om de skriftsproglige markeringer af og indikationer på relevansstruktur endvidere for at være et omdrejningspunkt i erhvervelsen af den skriftsproglige kompetence.

Teorien forudsiger endelig at de tekstlige omstændigheder der influerer på muligheden for at indskrænke fokus, vil influere på modtagerens præstationer i en læsetest, herunder læsehastighed og forståelse. Sådanne egenskaber er ikke mindst mængden af værditilskrivninger der realiseres i fokusdomænet. Denne forudsigelse danner dermed også grundlag for en vurdering af en teksts hensigtsmæssighed som meddelelse.

5.2. Relevansstrukturens funktion i forhold til at skabe sammenhæng

En modtager kan principielt lave en stor mængde inferenser på grundlag af en sekvens af sætninger. Som følge af arbejdshukommelsens begrænsede kapacitet kan modtageren imidlertid kun lave en meget begrænset mængde online. Inferenserne er ikke desto mindre nødvendige for at skabe sammenhæng. For at forstå en tekst skal læseren altså – ud af en stor mængde mulige inferenser - lave de relevante. Teorien er at relevansstrukturen bidrager til løsningen af dette problem idet fokus angiver hvilken specifik variabel den relevante inferens vil være relateret til.

Teorien er en modificering og nuancering af den psykologisk funderede fokusmodel. Fokusmodellen er kendetegnet ved en forventningskomponent. Det problem forventningskomponenten skal løse i forståelsen, kan anskueliggøres med følgende eksempel (Duffy 1986):

- 5) John was eating in the dining car of a train. (1)
- The waiter brought him a bowl of soup. (2)
- Suddenly the train screeched to a halt. (3)
- The soup spilled in to John's lap. (4)

For at forstå denne sekvens må læseren lave den (forbindelses-)inferens at suppen skvulpede ud over kanten af tallerknen og ned i Johns skød *fordi* toget standsede brat. Problemet er altså hvordan de informationer der gives med sætning 4, integreres. Antag nu at vi modellerede forståelsen sådan at læseren udelukkende lavede *baglæns inferenser* (se ovenfor). I henhold til denne model ville en baglæns søgeproces

identificere sætning 2 som det bedste sted at finde en forbindelse idet den deler argumenter (John, suppe) med sætning 4. Imellem sætning 2 og 4 kan der imidlertid kun laves den lidet informative tidslige forbindelse (efter ikonicitetsprincippet). Således må læseren lave en ny søgeproces for at finde en mere informativ forbindelse. I denne søgeproces vil den kausale forbindelse som sætning 3 muliggør, blive infereret som den intenderede forbindelse. Spørgsmålet er nu hvordan vi modellerer forståelsen således at denne omstændelige proces – der ikke modsvarer den hastighed og effektivitet hvormed integreringen antages at foregå – omgås.

Ifølge fokusmodellen vil sætning 3 blive identificeret som én der kræver opfølgende, relateret information - i dette tilfælde om hvilken konsekvens det har at toget standser brat. Dette fokus svarer til en forventning. I henhold til modellen vil en bagudrettet inferensproces der følger efter en forventningsforanledigende sætning, forbigå en søgning efter referentielt relateret information og i stedet forsøge direkte at lave en forbindelse. Det kan så nævnes at fokusmodellen blev understøttet i et forsøg der testede tre forskellige forudsigelsesmodeller (Duffy 1986).

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen kan mere præcist betragtes som en pragmatisk modificering og sproglig nuancering af Sanford & Garrods fokusramme. Jeg kan her hverken gå i detaljer med modifikationen og udbygningen eller med motivationen herfor; det er gjort andetsteds (Se Borchmann 2009). Den afgørende forskel er følgende: Mens det med Sanford & Garrods fokusmodel antages at være argumenter, dvs. repræsentationer af referenter, der er i det centrale opmærksomhedsfelt, antages det med teorien om relevansstrukturens funktion at være værdier, eller rettere værditilskrivninger af specifikke variabler. Ved den skematiske mediering af relationen mellem sproglige udtryk på den ene side og repræsentationer på den anden, frigøres teorien fra den ontologiske indebyrd at vi koncentrerer vores opmærksomhed om repræsentationer af referenter. Således kan en hvilken som helst værditilskrivning fokuseres, f.eks. *hårdt* som det fremgik af eksemplet ovenfor.

I henhold til teorien vil forventningen være relateret til en specifik variabel. Den genereres hvis værditilskrivningen giver anledning til et informationsbehov. Det kan værditilskrivningen gøre

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

under to forskellige omstændigheder der her skal beskrives.

Den første omstændighed er følgende: Fokusværdien er ikke tilstrækkelig specifik til at læseren kan løse den forståelsesopgave teksten indebærer. Det kan f.eks. være forståelsen af en orientering (her og i de følgende eksempler noteres nyfokus [F, kontrastfokus [KF og identifikationsfokus [IF]):

- 6) Næste års budget har vi lagt [lidt forsigtigt]F an.(*BoDanmark Nyt*)

Denne sætning optræder i indledningen til en orientering fra et boligselskab. Her er den angivne fokusværdi ikke tilstrækkelig specifik til at læseren er orienteret på det pågældende emneområde. Den giver følgelig anledning til en forventning om mere specifik information (se også Togeby 1993, 2003). Det skematiske grundlag for dette fænomen er det Minsky kalder *level bands* (Minsky 1987); et skema der organiserer information om en given praksis, er kendetegnet ved et bestemt specificationsniveau. I og med at en tekst opfattes som noget der indgår i en bestemt praksis, vil der også være forbundet en forventning om et bestemt specificationsniveau. Da tekster imidlertid er et lineært format, og mængden af information der skal kommunikeres er relativt stor, vil information være fordelt ud over en sekvens af sætninger. Og her foreskriver hensynet til forståelsen i beskrivende tekster at den generelle information kommer før den specifikke. Det karakteristiske for denne omstændighed, er således også at den finder sted i forbindelse med afsnitsindledende sætninger. Andre eksempler er følgende, der ligeledes optræder i begyndelsen af et afsnit:

- 7) Jeg er blevet [vandringsmand]F på mine gamle dage.(*Information* 15.10.09).
- 8) Forskellen mellem by og bygd i Grønland er vokset [hastigt] igennem de sidste 10 år.(ss.)
- 9) Hun var ikke mere end 120 cm høj, men [en letvægter]KF var hun ikke.(ss.)
- 10) At flå et mindre stykke vildt som fx en hare eller kanin er [enkelt] F (*Vildt- og fiskekogebogen*)
- 11) Vinterjagt på ryer med finkaliber riffel er en af den skandinaviske jagts [mest krævende]F former. (ss.)
- 12) At ingen ville vedkende sig den forsvundne kapuciner-abe var så meget mærkeligere, som det senere skulle vise sig, at primus

Simon Borchmann

- ikke var nogen [ordinær]F abekat. (Hans Scherfig: *Den fortabte abe*)
- 13) En anden måde at organisere formel løbetræning på er [6-dages løb]F (Lars Michalsik & Jens Bangsbo: *Aerob og anaerob træning*)
 - 14) I 1880'erne skete, hvad man har kaldt [en copernikansk revolution]F i synet på barn og skole. (Erling Bjøll: *Vor tids kulturhistorie*)
 - 15) Også [i Norge]IF var det i 1830'erne, digterne opdagede barnet. (ss)

For alle de ovennævnte eksempler gælder det i øvrigt at den antagne forventning om mere specifik information indfries. Dvs. at der med en (eller flere) af de umiddelbart efterfølgende sætninger gives information der specificerer den fokuserede – og netop den fokuserede – værditilskrivning.

Den anden omstændighed der generer et informationsbehov, er følgende: Der er en relevant sammenhæng mellem den specifikke variabel og en anden specifik variabel i det skema der tjener som processeringsstruktur. Relevansen af sammenhængen er relativ til den forståelsesopgave der skal løses. F.eks.:

- 16) I begyndelsen, da alting i skolen var nyt for mig, [afskyede]F jeg Grundtvig, (Bent Haller: *Sinkeklassen*)

Denne sætning optræder i en fortælling. Således vil forståelsesopgaven gå ud på at danne et sammenhængende handlings- og begivenhedsforløb, dvs. et forløb hvor læseren vil kunne svare på hvorfor-spørgsmål til de enkelte handlinger og begivenheder fra begyndelsen til slutningen (Long et al. 1996). Den fokuserede værditilskrivning har følgende specifikke variabel som genstand: ”hvilken følelse fortælleren havde forbundet med Grundtvig i begyndelsen, da alting i skolen var nyt for ham”. Der er en relevant sammenhæng mellem denne specifikke variabel og følgende specifikke variabel: ”årsagen til at fortællerens afskyede Grundtvig i begyndelsen, da alting i skolen var nyt for ham”. Det informationsbehov der foranlediges af den første værditilskrivning, er her beskrevet som led i løsningen af en kognitiv opgave; på et mere basalt humanitært niveau kan det beskrives som en nysgerrighed med hensyn til værdien af den relaterede specifikke variabel, altså: Hvorfor mon fortælleren afskyede Grundtvig?

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

Det skematiske grundlag for denne omstændighed er at der er sammenhænge mellem variabler. På dette punkt adskiller teorien om relevansstrukturens funktion sig væsentligt fra traditionelle tekstlingvistiske antagelser, og det kan tjene som udgangspunkt for en nok så informativ perspektivering: I teorien om relevansstrukturens funktion antages det at sammenhæng ikke beror på identitet, dvs. på at et refererende udtryk i en sætning henviser til det samme som et refererende udtryk i en anden sætning, eller har identisk grammatisk struktur (Halliday & Hasan 1976), men på *sammenhænge* (og specificationsrelationer) mellem specifikke variabler.

Denne antagelse kan forklare en række observationer og eksperimentel evidens. Bl.a. resultaterne af et forsøg der sammenlignede læsetider med udgangspunkt i materiale som det følgende:

17) RELATERET	IKKE-RELATERET
1. Brian punched George.	1'. Brian punched George.
2. George called the doctor.	2'. George liked the doctor.
3. The doctor arrived.	3'. The doctor arrived.

De to tekster er kendetegnet ved samme kohæsive mekanismer. Forsøget viste imidlertid - hvad der nu nok ikke er så overraskende - at læsetiden for sætning 3 var signifikant længere under den ikke-relaterede omstændighed (3') end under den relaterede (3). Haberlandt & Bingham's konklusion var at verber bidrager til at skabe sammenhæng (Haberlandt & Bingham 1978). I teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen forklares det med en forskel i relevansstruktur og skematisk grundlag: I sætning 2 realiserer 'called the doctor' fokus og tilskriver værdi til den specifikke variabel "hvad George gjorde" (i denne kollokation må 'the doctor' anses for generisk, attributiv); i sætning 2' realiserer 'liked' fokus og tilskriver værdi til den specifikke variabel "hvilken følelse George havde forbundet med lægen". Det gælder så at der en relevant sammenhæng mellem de specifikke variabler sætning 2 og 3 realiserer, mens det ikke gælder for de specifikke variabler sætning 2' og 3' realiserer. (I øvrigt forudsiger teorien at det i kulturer hvor homoseksualitet og jalousi ikke gøres til genstand for kommunikation, også vil være lettere at etablere sammenhæng mellem 1 og 2 end mellem 1' og 2').

Andre eksempler på relevante værditilskrivninger der genererer forventninger, er følgende:

- 18) Var Torperen borte om Natten, hændte det, Konen [forgreb]F sig paa hans Øl og [nød lidt]F i Mørket sammen med Børnene.(M. A. Hansen: *Lykkelige Kristoffer*)

Specifik variabel: ”hvad konen gjorde med Torperens øl alene samt hvad hun gjorde med det i mørket sammen med børnene, når han var borte om natten”

Relateret specifik variabel: ”Hvilken konsekvens konen og børnenes handlinger i forhold til Torperens øl havde”

Skematisk grundlag: sammenhæng mellem HANDLING og KONSEKVENES

- 19) Mændene var [stive og ømme i ben og fødder], når de kom hjem efter 12 timers jagt.(Knud Rasmussen: *Den store slæderejse*)

Specifik variabel: ”Hvilken fysisk tilstand mændene var i når de kom hjem efter 12 timers jagt”

Relateret specifik variabel: ”Hvilken adfærd de udviste når de kom hjem efter 12 timers jagt”?

Skematisk grundlag: sammenhæng mellem FYSISK TILSTAND og ADFÆRD

- 20) Socialdemokraterne vil ikke finansiere regeringens nye ungepakke [med midler fra globaliseringspuljen]F.(*Information* 15.10.09)

Specifik variabel: ”hvordan Socialdemokraterne ikke vil finansiere regeringens nye ungepakke”

Relateret specifik variabel: ”hvorfor socialdemokraterne ikke vil finansiere regeringens nye ungepakke sådan”

Skematisk grundlag: sammenhæng mellem POLITIK og MÅL

Til sidst skal det nævnes at teorien også regner tilfælde af bredt fokus for én værditilskrivning til én specifik variabel, f.eks.:

- 22) [To velvoksne mænd nærmer sig langsomt]F snehytten, men [standser i bøsseskuds afstand og bliver stående]F.(Knud Rasmussen: *Den store slæderejse*)

Her er den specifikke variabel ”hvad der skete ved snehytten”. Når den, som den gør her, optræder inden for rammerne af en fortællende

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

tekst, kan denne værditilskrivning ligeledes generere en forventning. Dog stadig under forudsætning af at der er en relevant sammenhæng mellem denne specifikke variabel og en anden specifik variabel. Det kan der siges at være her i form af den specifikke variabel ”hvad Knud Rasmussen gjorde” (Knud Rasmussen er iagttageren af begivenheden ved snehytten). Det skematiske grundlag er en sammenhæng mellem BEGIVENHED og REAKTION.

Teorien om relevansstrukturens funktion i den sammenhængs-
skabende aktivitet siger hverken noget om hvorvidt modtageren laver en inferens, eller hvornår det sker hvis det sker; den siger udelukkende 1) at den kompetente modtager vil fokusere én værditilskrivning, og 2) vil gøre det fordi det indskrænker mængden af mulige inferenser. Teorien siger heller ikke at modtageren vil generere en forventning for hver sætning; genereringen af forventninger antages at være selektiv; den beror på at den relevante værditilskrivning foranlediger et informationsbehov, og det gør den altså ifølge teorien under de to skitserede omstændigheder.

6. Afsluttende kommentar

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen kan forklare en række observationer og eksperimentel evidens som kompromitterer den traditionelle, kohæsionsorienterede tekstlingvistik. Det taler til fordel for den. Teorien omfatter imidlertid også uklarheder på en lang række områder. Ikke mindst kan man anføre at *skema* og *variabel* er vage termer, og at relationen mellem udtryk og variabel forekommer meget kompleks. Her resterer endnu et stort arbejde.

I øvrigt afskyede fortælleren Grundtvig af følgende årsag:

Jeg kunne simpelthen ikke lære de salmevers udenad, og det skulle man. Jeg forsøgte, jeg fik endda min mor til at hjælpe mig med de højtidelige ord. Gud plantede en have fra øst til vest til jordklimpefolket heneden, der roserne duftede først og bedst med alle sine småblomster i Eden. Så var det min tur: Gud plantede i øst og vest og jordklimperne forneden, der blomstrede roserne med alle småeder ... (...) Nogle gange var der tyve vers, det var forfærdeligt, og det var næsten altid ham skiderikken Grundtvig, utroligt var det, at han havde skrevet alle disse åndssvage salmer. (Bent Haller: *Sinkeklassen*)

Litteratur

- Bartlett, Frederick C. (1950 (1932)) *Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borchmann, Simon (2005) *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Borchmann, Simon (2007A) Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau. *Det bedre argument*. Jørgensen, H. & P. Widell (red.). Århus: Wessel og Huitfeldt.
- Borchmann, Simon (2007B) Fokus i dansk skriftsproglic sprogbrug. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Berthelsen, U.D. & P. Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet.
- Borchmann, Simon (2009) Om relationen mellem informationelle valg og forudsigelser i forståelsen af sekvenser sætninger. *NyS – Nydanske Sprogstudier 37*. København: Dansk Sprognævn.
- Brown, Gillian & Yule, George (1983) *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carpenter, Patricia & Just, Marcel A. (1977) Reading Comprehension as Eyes See It. *Cognitive processes in comprehension*. Just, M.A. & P. A. Carpenter (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum, Associates, Publishers.
- Duffy, Susan A. (1986) Role of Expectations in Sentence Integration. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*. Vol. 12, no. 2:208-219.
- Garrod, Simon (1995) Dinstinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Richeit, G. & C. Habel (red.). Berlin: Walter de Gruyter.
- Graesser, Arthur C. & Clark, Leslie F. (1985) The Generation of Knowledge - Based Inferences during Narrative Comprehension. *Inferences in text processing*. Rickheit, G. & H. Strohner (red.). North-Holland. Amsterdam.
- Grice, Paul (2001 (1975)) Logic and Conversation. *Can you reach the salt?* C. Henriksen (red.). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Gundel, Jeanette K. & Fretheim, Thorstein (2005) Topic And Focus. *The handbook of pragmatics*. Horn, Laurence R. & Gregory Ward (red.). Malden, M.A.: Blackwell Publishing.
- Haberlandt, Karl & Bingham, Geoffrey (1978) Verbs Contribute to the Coherence of Brief narratives: Reading Related and Unrelated Sentence Triples. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 17:419-425.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

- Halliday, M.A.K & Hasan, Ruqaiya (1976) *Cohesion in english*. London: Longman.
- Harder, Peter (1979) Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ. *Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 10-11. *Sprogteori og Tekstanalyse*. Andersen, J.E. & L. Heltoft (red.). Akademisk Forlag. København.
- Heltoft, Lars (2003) Iconic and categorial focus systems in Scandinavian. *Structures of Focus and Grammatical Relations*. J. Hetland & V. Molnár (red). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Keenan, Janice, Baillet, Susan D. & Brown, Polly (1984) The Effect of Causal Cohesion on Comprehension and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 23:115-126.
- Klin, Celia M., Alexandira E. Guzmán & William H. Levine (1999) Prevalence and Persistence of Predictive Inferences. *Journal of Memory and Language* 40:593-604.
- Levinson, Stephen C. (1995) Three levels of meaning. *Grammar and Meaning: Essays in honour of Sir John Lyons*. Palmer, F. (red.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Long, Debra L., Mark R. Seely, Brian J. Oppy & Jonathan M. Golding (1996) The Role of Inferential Processing in Reading Ability. *Models of Understanding Text*. Britton, B.K. & A. C. Graesser (red.). London: Lawrence Earlbaum.
- Lützen, Peter Heller (2004) *Sproglig analyse og relevans*. Dansk lærerforeningen.
- Minsky, Marvin (1975) A Framework for Representing Knowledge. *The Psychology of Computer Vision*. Winston, Patrick H. (red.). McGraw-Hill.
- Minsky, Marvin (1987) *The society of mind*. London: Heineman.
- Murray, John D., Celia M. Klin & Jerome L. Myers (1993) Forward Inferences in Narrative Text. *Journal of Memory and Language* 32:464-473.
- Møller, Henrik (2002) *Grundbog i tekstlingvistik*. Dansk lærerforeningen.
- Rumelhart, David E. (1980) Schemata: The Building Blocks of Cognition. *Theoretical issues in reading comprehension*. R.J. Spiro, B.C. Bruce & W.F. Brewer (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates.
- Sanford, Anthony & Garrod, Simon C. (1981) *Understanding Written Language*. New York: John Wiley & Sons.
- Sanford, Anthony J. (1990) On the nature of text-driven inference. *Comprehension processes in reading*. D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum.

Simon Borchmann

- Sanford, Anthony & Simon C. Garrod (1994) Selective Processing in Text Understanding. *Handbook of psycholinguistics*. Morton Ann Gernsbacher (red.). San Diego: Academic Press.
- Schank, Roger C. (1999) *Dynamic memory revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, Leonard (2000) *Toward a cognitive semantics, Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge: The MIT Press.
- Togebly, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togebly, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.
- Undervisningsministeriet (2008) *Engelsk A – Stx. Undervisningsvejledning Juli 2008*. http://www.uvm.dk/~media/Files/Udd/Gym/PDF08/Vejledninger/stx/080701_engelsk_A_stx_vejledning.ashx
- Whitney, P. Ritchie, B.G. & Crane, R.S. (1992) The effect of foregrounding on readers use of predictive inferences. *Memory and Cognition* 20:424-432.

Angiveligt – en ansvarsflugt

Lars Brink

Erik Hansen, vort fags nestor, har offentligt undsagt ordet *angiveligt*. Han siger, at han hader det! Også jég har set mig rasende på det – uafhængigt af mester Erik. Erik Hansens modvilje skyldes if. eget udsagn, at det altid ligger og skvulper mellem to næsten modsatte betydninger, nemlig 1) 'bevisligt, notorisk', fx

Jeg sparkede til døren, ikke fordi jeg var hidsig, men fordi den angiveligt binder!

og 2) 'ifølge nogen', fx

Kaffe øger angiveligt risikoen for kræft. (www.madogsundhed.dk/12)

Man har ligefrem kaldt *angiveligt* et pendulord, fordi det rummer disse to vidt forskellige betydninger. Så lad os lige tage dét først. Det pendulagtige ligger i, at *angiveligt* = 'bevisligt' er en *forstærkning* af udsagnet, mens *angiveligt* = 'ifølge nogen' *svækker* udsagnet: Afsender hævder ikke sin proposition – tager ikke sandhedsansvar for den – men nøjes med at tage ansvar for, at der er någon, der tager ansvar for den. Selvom de to tyd således hhv. styrker og svækker udsagnet, synes jeg dog ikke, det er heldigt at kalde dem modsatte a la *rig* og *fattig* – *syd* og *nord*. Betydning 1 er en ren forsikring, men betydning 2 er ikke bare en svækkelse, som *vistnok*, *måske*, *sikkert*, for den fortæller noget specielt: 'Dette hævder nogen', og som følge heraf er der egentlig ikke tale om en *svækkelse* af afsender-ansvaret, men om en total *fjernelse* af det. Ansvaret for selve propositionens sandhed er ganske løftet fra afsenders skuldre – efterladende et helt andet, letopfyldeligt ansvar for, at nogen mener sådan og sådan. Den *modsatte* betydning af betydning 2, må være 'Dette mener ingen'.

Denne tvetydighed – i forbindelse med, at ordet er sjældent i talesproget, så at mange også af den grund står usikre over for det – er rigelig grund til at kaste det på den store ord-losseplads.

Men hermed er jeg ikke færdig med at skælde ud (og Erik Hansen sikkert heller ikke). Min kritik gælder betydning 2, og den er, som følger.

1. kritik

”Angiveligt” minder om visse adverbier, men har reelt en helt anden funktion

Normalt betyder tilføjelsen af et *ikke* til en sætning, at den ændres fra sand til falsk, hvis den ellers oprindeligt var sand – og fra falsk til sand, hvis den oprindeligt var falsk:

Kong Carlos V af Colorado er død. – Kong Carlos V af Colorado er ikke død.

Men betragt flg. sætningspar:

Kong Carlos V af Colorado er angiveligt død. – Kong Carlos V af Colorado er angiveligt ikke død.

Disse to sætninger kan udmærket begge være sande – samtidig! Dét er de, hvis der er én kilde, der hævder, at han er død, mens en anden kilde hævder, at han er i live. Hvis vi udpensler *angiveligt*, må vi omskrive det til *Der er én eller flere kilder, der hævder, at Carlos er død*, og sådan en helsætning følger naturligvis reglen om, at et *ikke* ændrer dens sandhedsværdi. Hvis den er sand, så er helsætningen *Der er ikke én el. flere kilder, der hævder, at Carlos er død* nødvendigvis falsk. Heraf ses, at sætninger med *angiveligt* i betydning 2 i virkeligheden udtrykker *at*-ledsætningens indhold, og at selve *angiveligt* udtrykker helsætnings-indholdet minus *at*-ledsætningen. Dette er så usædvanligt og lumsk, at kommunikationen ikke bliver vellykket. Vi er ikke vant til, at et adverbium kan have sådan en betydning. Vi er vant til, at adverbier af den type, som *angiveligt* tilsyneladende tilhører, betegner afsenders *kommentar* til den øvrige sætning: *heldigvis, desværre, saft-suseme, vistnok, jo* osv., alt sammen kommentarer, der ikke rokker ved sætningens sandhedsværdi, endsige fjerner afsender-ansvaret helt. Men dét gør *angiveligt* i allerhøjeste grad: Ordet ændrer totalt

helhedens betydning og dermed helhedens sandhedskriterier (dvs. hvordan verden skal være for at gøre den sand). Dette er vi som sprogbrugere så uforberedte på, at kommunikationen bliver kikset. – Og her har vi for øvrigt en af grundene til betydning 1: Sprogbrugerne har tillagt *angiveligt* en betydning ('bevisligt, hævet over al tvivl'), der harmonerer med de andre adverbiers på dén plads i sætningen.

Man kan herimod indvende, at alt, hvad jeg har sagt om *angiveligt* også gælder adverbialet *ifølge X*. Men adverbialet *ifølge X* er netop et adverbial, ikke et adverbium, dvs. ikke ét ord. Det lumske og forkastelige ved *angiveligt* er, at betydningerne 'hævder' og 'X' er kondenseret i ét ord, mens de klart og tydeligt repræsenteres af hvert sit ord i *ifølge X*. Hvortil kommer, at 'X' i *angiveligt* altid er upræciseret: 'et el. flere mennesker', dvs. maksimalt tomt (eftersom mennersker er de eneste, der kan hævde noget), mens *ifølge X* i praksis altid har mere præciseret *X*.

2. kritik

Kilden skjules.

Angiveligt's grammatik forbyder altså nævnelse af kilden. Dermed forsynder afsender sig mod den gyldne kilde-regel. Han nævner ingen kilde, men fritages alligevel for sandheds-ansvar (blot han kan udpege en el. anden, der mener det pågældende).

3. kritik

»Angiveligt« slører, at 99 % af al reportage bygger på kilder

Det er både i videnskaben og i journalistikken en gylden regel, at man skal nævne sine kilder. Det er også noget, dansklærere kæmper hårdt for at få eleverne til. Menneskeligt set er det åbenbart naturligt at springe op og falde ned på kilderne. Ellers ville der ikke være grund til at indskærpe det. *Angiveligt* er imidlertid sådan indrettet grammatisk, at kilden nødvendigvis udelades. Man får at vide, at der ér en kilde, men ikke hvilken.

Jamen, er dét da ikke bedre end ingenting? – spørger den positive. Nej, det er værre. For det skjuler, hvad der i forvejen står uklart for folk, nemlig, at alle udsagn, der ikke lige gælder vore personlige følelser, vurderinger og sympatier samt, hvad vi personligt har sanset, at dé

bygger på kilder. Sådanne udsagn er imidlertid sjældne i reportage. Journalisten er sjældent personligt til stede, hvor tingene sker, og hans følelser er uønskede i reportage. Han må næsten altid bygge på, hvad andre har set og hørt. Hvis han ustandselig skriver *angiveligt*, vildleder han én til at tro, at dér, hvor der ikke står *angiveligt*, dér bygger han ikke på kilder, dér står tingene klippefast. Der ér udsagn, der står klippefast, men langt færre end alle dem, hvor en journalist *ikke* skriver *angiveligt*. Dét sløres. Hvis journalisten virkelig skulle anvende *angiveligt* i overensstemmelse med sin faktiske brug af kilder, måtte han indsætte det i mere end hver anden sætning.

4. kritik

Vatnissernes vagtparade

Angiveligt signalerer: 'Jeg vil ikke hænges op på noget, jeg refererer kun, men min sætning står vistnok til troende'. Sætningen *fokuserer* ikke på kilden. Hovedindholdet er en meddelelse om verden, ikke om udsagn. Dermed bliver det gefundenes fressen for alle vatnisser. Men hvis alle gjorde ligeså, kunne vi ikke kommunikere. Vi kan umuligt holde os til sætninger om vore suveræne følelser, de logiske uangribeligheder (*teenagere er under 20 år – man kan ikke være to steder på én gang osv.*) og, hvad vi selv har oplevet med egne sanser, samt hvad vi mener, at alle er enige om (*Århus ligger i Jylland osv.*). At tale er at *turde*. Nógen må springe ud på de fyrretyve favne og hævde noget, som andre kunne tænkes at benægte. Vi må selv veje vore kilder, ræsonnere over dem og *turde* bringe resultatet. Det er ikke bare trygt at bruge *angiveligt*, det er også usselt. Den anonyme kilde kan jo være en hvilken som helst sladre-kælling. Det kan være Guds talerør på jord, Paven, og det kan være Hans Engell. Man må afveje og selv stå frem – eller, naturligvis, angive sin kilde. Ordet er også en gave til de vatnisser, der vil manipulere: Man foregiver i kraft af det trykte ords autoritet, at den anonyme kilde er en "sædvanligvis velunderrettet kilde", mens det i virkeligheden er ... Mulighederne er legio.

5. kritik

Afsender-egoisme – læserfrustration

Det hører til *angiveligt*'s grammatik – sådan som journalister oftest bruger det – at afsender tror på indholdet af dén sætning, som han dog ikke tager ansvar for. I det fuldt udpenslede udtryk *Kilden X hævder, at y*, kan ingen vide, hvad afsender mener, fx

Evangelisterne hævder, at han gik på vandet.

Denne sætning kan udmærket efterfølges af:

Men den nyeste forskning på DMI viser, at der hin nat var frost omkring Genesaret Sø, som derfor kan have været delvis isbelagt.

Pointen er her nye oplysninger, der peger på, at kilden – evangelisterne – tog fejl. I det mindre udpenslede udtryk *ifølge X* gælder det samme, omend sandsynligheden for uenighed mellem kilde og afsender er mindre. *Ifølge X* lægger som regel op til, at afsender *støtter sig til* kilden. Men ved det malabariske *angiveligt* er der én sprogradition for, at afsender hælder til enighed med den anonyme kilde. Det er traditions-stridigt at sige:

**Kunstnerparret skal angiveligt giftes til maj, men i en samtale med Deres udsendte har smørtenoren dementeret hele historien.

Vi, der er med i denne sprogradition, frustreres derfor som modtagere: Vi får fra afsender en interessant oplysning om verden, som vi straks er klar over, at afsender tror på, men i samme nu ser vi, at han reelt ikke hævder den, og ej heller siger, hvor han har den fra. Oplysningen svæver frit i luften, og vi har ingen mulighed for at kontrollere den eller fastholde nogen på den. Dermed er det pludselig slet ingen oplysning, men blot en ”oplysning”, som man dårligt kan fortælle videre. Som modtager får man altså en god historie (fx *Statsministeren har angiveligt sort bælte i karate*), som imidlertid straks reduceres til det næsten helt ligegyldige. Afsender får bekvemt ryggen fri og kan skrive hvad som helst, bare han kan stampe en enkelt idiot op af jorden at hæfte sit udsagn til. Modtager frustreres.

6. kritik

Ny tvetydighed.

Under diskussionen i Århus kom det frem, at flere yngre traderer en modsat betydningsvariant: 'Nogle *påstår* dette (men jég, afsender, er stærkt speptisk)'. Hermed er vi rykket endnu længere væk fra den ældste betydning, som if. ODS var 'dette kan påvises/bevises at være sandt' (forsikring med løfte). Også den knap så yngre Jørn Lund slutter sig hertil. For dette segment er det ganske vist også umuligt at sige:

Kunstnerparret skal angiveligt giftes til maj, men i en samtale med
Deres udsendte har smørtenoren dementeret hele historien.

Men nu er det, fordi afsenders skepsis er gjort til skamme. (Ved kynisme kunne den godt fastholdes.)

Her er altså yderligere en bastant tvetydighed, og dermed al mulig grund til at sky a-ordet: 'Jeg hælder til, at det er sandt (og bringer det derfor til torvs)' versus 'Jeg tror ikke på det, men nævner det, fordi nogen hævder det'. Vi er tæt på ren pendulering.

Eksempler

Min eksempelsamling, indsamlet fra aviser og på nettet, viser, at *angivelig(t)* kun i 3 ud af 28 belæg har betydning 1, 'bevisligt'. Men de fleste tekster er journalistiske, og blandt journalister dominerer betydning 2 i dag helt. Der er tendens til, at mindre øvede, ikke mindst i tale, er mere tilbøjelige til betydning 1. (Jeg har masochistisk fulgt ordet i årevis, også mundtligt.) – De to betydninger forekommer dog ikke altid rent: Der er morsomme varianter, der alle skyldes, at ordet er en abnormitet, som mange ikke rigtig kan håndtere traditionelt. – En vigtig variant er den, hvor det underforstås, hvem kilden er – som regel subjektet i sætningen. I mit materiale er der kun 1 – uklart – eksempel herpå ud af 28. Et klart eksempel kunne være:

Ministeren mente ikke, at han havde forsømt noget og havde
angiveligt ikke tid til at uddybe spørgsmålet.

Bemærk, at afsender ikke *tager ansvar for*, at kilden er ministeren selv. *Angiveligt* ér og blíver løsagtigt. – En anden smagsprøve:

Han var iført mørkeblå benklæder, grå trøje med hætte angiveligt
kondisko med hvide snørebånd. (www.politi.dk)

Angiveligt – en ansvarsflugt

Da afsender har *alle* oplysningerne på anden hånd, ser det ud, som om han kun bruger *angiveligt* om særlig usikre oplysninger (som han dog tager for gode varer). – Nyt eksempel:

... og i omkvædet ”Stickersvin, du reder sengen, som du ligger i/ du vil altid være helt til grin/futtet af i et lagen af benzin” lyder det angiveligt som om, at Niarn og bonkammeraten L.O.C. ønsker at sætte ild til Strøm MC.

(Rune Skyum-Nielsen i Information 11-10-2004)

Her møder vi en undervariant af bet. 1, der er påvirket af det lydligt nærtstående *grangiveligt*, der især bruges om slående ligheder. – Interessant er også

... har endda observeret disse dyr. Det fortælles, at de angiveligt skulle have lysende øjne og glinsende pels. (www.anova.dk)

Her møder vi et smukt eksempel på tripel-konfekt: 1. *Det fortælles*, 2. *angiveligt*, 3. *skulle have*. Hvis betydningen af *angiveligt* havde stået afsender krystalklart, ville han selvfølgelig ikke have flottet sig med en dobbelt pleonasme – så sandt som ingen ved sine fulde fem skriver: **I dag har det for tiden været frostvejr i denne tid*. Det lyder smart med *angiveligt*, men selv dets afsendere har (med rette) ikke rigtig tillid til ordets kommunikative effekt. – Perlen i min samling er dog denne:

[Quiz-spørgsmål om danske filmsange:] Hvad er det for ord, der angiveligt står over døren til Tangobaren? (Berl.Tid. 27-12-2004)

Her forsøger journalisten sandsynligvis at kommunikere, at kilden er selve den sang, der skal gættes. Men i modsætning til *ifølge X* rummer *angiveligt* (i betydning 2) altid et forsigtigheds-signal: ’Det er ikke helt sikkert’, og dét er malplaceret her. Måske der ligger traumer bag, i form af tidligere udskæld fra redaktionssekretæren: ”Berlingske bryder sig ikke om dementier, unge mand; hvis De ikke er 100 % sikker på et forhold, så dæk Dem bag kilden!” Hvis man altid skriver *angiveligt*, kan det ikke gå galt, tænker den unge mand. Og han er ikke sikker på, hvad der faktisk står over døren i Tangobar – hvem kan være det? Ja, det kan vi faktisk alle sammen! For Tangobar er en fiktiv bar fra filmen

”Tango” (1933), og der gælder den regel i fiktion, at oplysninger, der ikke dementeres eller udtrykkeligt gøres usikre, de gælder 100%. At Quasimodo halter og Cyrano de Bergerac har en lang næse, hører til de helt sikre ting i verden. Det er derfor meningsløst, at journalisten tager forsigtigheds-forbehold over for Tangobarens tekst, for den har han med egne sanser oplevet, da han læste sangen, og den står, i sit eget fiktive univers, til troende. Når man for en gangs skyld per selvsyn *ved* en ting, er det komisk at tage forbehold for modstridende oplysninger. Man siger heller ikke: *Retskrivningsordbogen har angiveligt ”k” i ”ko”,* eller: *Skynd jer og kom! Nyhederne er angiveligt lige begyndt. Dét har Jes Dorph P. i hvert fald lige hævdet!* Vi ser altså, at *angiveligt* her er blevet til en let neurotisk ansvarsforflygtigende uvane. Og derfor hader jeg det.

Men for nu ikke at slutte hadefuldt vil jeg glæde læseren med quiz-svaret. Hvad stod der over døren? Der stod (med tangorytmen markeret): 'En 'Dag (1-) er 'ik'ke 'le (1-) vet 'ud'en 'Kær (1-) 'lig (1-) 'hed, (1- 1-) /'det 'staar (1-) der 'ov'er 'Døren (1-) i 'Tan'go'bar.(1- 1- 1- 1-).

KORRESPONDANCEANALYSE –ETDYNAMISK OG FLEKSIBELT SOCIOLINGVISTISK VÆRKTØJ¹

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet/Universitetet i Bergen

1. Indledning

Korrespondanceanalyse er en statistisk analysemetode som jeg bruger i min undersøgelse af danskeres sproglig tilpasning til norsk i Norge. I denne artikel vil jeg give en indføring i korrespondanceanalysen og vise et konkret eksempel på brug af denne metode.

Korrespondanceanalysen er en forholdsvis ny metode i dansk og nordisk sociolingvistik. Metoden er yderst velegnet til analyse af et stort og kompleks datamateriale og derfor særlig interessant i sociolingvistiske undersøgelser med mange informanter og variable. Fremgangsmåden ved brug af korrespondanceanalysen og tolkningen og forståelsen af dens specielle visuelle fremstilling af resultater som punkter i et diagram kræver imidlertid en ret fyldig forklaring. Et eksempel på et diagram med en analyse af data fra mit pilotprojekt kan ses i figur 1 i slutningen af artiklen.

Artiklen indeholder efter indledningen disse 7 afsnit: 1) en præsentation af min undersøgelse og nogle af dens resultater, 2) en beskrivelse af en social faktor som er en af sociolingvistikens traditionelle variable og en af mine variable: nemlig køn, 3) en redegørelse for hvad korrespondanceanalyse er, og en begrundelse for hvorfor metoden er så attraktiv i sociolingvistisk sammenhæng, 4)

¹ Teksten er en bearbejdet version af mit indlæg på Det 12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (MUDS), Århus Universitet, 9.–10. oktober 2008. Hjertelig tak til Peter Widell for teknisk og praktisk hjælp og til Daniel Apollon, Universitetet i Bergen, for at have bibragt mig en vis korrespondanceanalytisk indsigt. Tak til Det nordiske bibliotek i Athen for fine arbejdsforhold en uge i maj 2009 da jeg gennemarbejdede denne MUDS-artikel.

en forklaring på hvordan vi tolker et korrespondanceanalytisk diagram, 5) en omtale af den største udfordring ved korrespondanceanalysen, 6) en korrespondanceanalyse af de nævnte pilotprojektdata fra min undersøgelse og 7) til sidst en konklusion.

2. Danskeres sproglige akkommodation til norsk

Min undersøgelse består af et lille pilotprojekt² (med 11 informanter) og en større hovedundersøgelse (med 60 informanter). Informanterne er danske statsborgere, i alderen 21-77 år, og 65 % er kvinder og 35 % mænd. De kommer fra Bergen, Kristiansand og Oslo og har boet i Norge i mindst 3-4 år. Mange er norsk gift, nogle er dansk gift, og nogle er enlige. I pilotprojektet er informanterne ”håndplukket” af mig. I hovedundersøgelsen er informanterne et statistisk tilfældigt udvalg af danske statsborgere som er registreret i *Det Sentrale Personregister* i Norge (om udvælgelseskriterier se Brodersen 2003). I begge undersøgelser er det en vigtig og metodologisk pointe at de danske informanter er interviewet af norsk interviewer. Ved at bruge en norsk interviewer – og ikke en dansk – har jeg fået et datamateriale som egner sig til at belyse danskeres akkommodation til norsk.

Datamaterialet er indsamlet, bearbejdet og analyseret ved brug af kvantitative og kvalitative metoder og teknikker: halvstruktureret (telefon)interview, spørgeskema, transskribering (af bandede interview), ekscerpering (af lydlig træk), leksikalsk frekvensanalyse, korrespondanceanalyse og indholdsanalyse. I arbejdet med transskribering og frekvensanalyser har jeg brugt programmet CHILDES (Child Language Data Exchange System): <http://chilides.psy.cmu.edu/> (Brodersen 2003).

Sproglig akkommodation drejer sig i min undersøgelse om de danske informanternes leksikalske og udtalemæssige akkommodation eller tilpasning til norsk. Leksikalsk akkommodation omfatter den norske og norskprægede del af informanternes ordforråd (i et interview). Fx norske talord, norske hverdagsord og udtryk som fx *bra*, *grei* og *være lei seg* (på dansk: *god(t)*, *i orden/OK/god/sød* og *være ked af det*)

² Betegnelsen pilotprojekt er et levn fra en tidlig fase i min undersøgelse. Dette projekt har udviklet sig til at blive en selvstændig delundersøgelse og har derfor en anden status og funktion end et pilotprojekt normalt har.

og dansk-norske hybridord. Udtalemæssig akkommodation er fx informanternes udskiftning af det lyse, danske *a* med det mørke, norske *a*, som i henholdsvis dansk *mand* og norsk *mann*. Flere eksempler på begge akkommodationsformer står i Brodersen 2003.

Informanternes leksikalske akkommodation til norsk varierer fra ca. 1 % til ca. 6 % norske eller norskprægede ord og udtryk af deres samlede ordforråd i et interview. De lave tal hænger sammen med at dansk og norsk har et stort fælles ordforråd. De leksikalske forskelle er med andre ord ret små, og de opleves også af nogle informanter som små. Informanternes udtalemæssige akkommodation varierer fra 4 til 67 % af deres *a*-lyde i en del af interviewet.³ De høje tal afspejler udtaleforskelle mellem dansk og norsk. Mange af informanterne har mange norske *a*-lyde og oplever tydeligvis et stort behov for at fornorske deres danske *a*'er.

Informanternes akkommodation til norsk er kendetegnet ved betydelig variation; nogle akkommoderer næsten udelukkende leksikalsk, i form af norske ord og udtryk, mens andre akkommoderer på flere sproglige niveauer samtidig: leksikalsk og udtalemæssig og evt. også morfologisk og syntaktisk. Nogle informanter akkommoderer meget, nogle meget lidt. Efter omfanget af deres akkommodation hører informanterne til i en af tre grupper: 1) De fleste taler et dansk-norsk blandingssprog, 2) nogle taler (overvejende) dansk, og 3) nogle taler (overvejende) norsk.

Der er en klar sammenhæng mellem leksikalsk og udtalemæssig akkommodation på den måde at mange af de danske informanter udtaler norske ord og udtryk på norsk, og de informanter som har mest leksikalsk akkommodation, har også omfattende udtalemæssig akkommodation, og de akkommoderer også ofte både morfologisk og syntaktisk. Leksikalsk og udtalemæssig akkommodation må derfor ses i sammenhæng, og i sammenhæng med sociale variabler. Og netop når vi ønsker at udforske sammenhænge og relationer og få dem fremstillet visuelt, er korrespondanceanalysen en metode med særlige muligheder som andre analysemetoder ikke har.

At få kortlagt variationen i danskeres sproglige akkommodation til norsk er især interessant, når vi kobler den til sociale makrofaktorer

³ Tallene for leksikalsk og udtalemæssig akkommodation stammer fra analyser af materialet fra hovedundersøgelsen.

og variabler som bl.a. køn, alder, civilstand og antal år i Norge. Her kan korrespondanceanalyse afdække og vise sammenhænge og relationer mellem variabler og udforske hvordan variabler interagerer, i én samlet analyse. Men først kort om køn.

3. Køn – en interagerende variabel

I min undersøgelse er køn en interagerende eller samvirkende variabel, dvs. den får betydning sammen med og i forhold til en række andre sociale variabler. Det viser sig fordi jeg har analyseret flere sociale variabler samtidig ved brug af korrespondanceanalyse.

Grunden til mit fokus på køn er at jeg vil understrege betydningen af at behandle køn i sammenhæng og samspil med de øvrige sociale variabler. Det er nemlig først muligt at finde ud af hvordan disse variabler virker sammen og har forskellige betydninger for sproglig variation (og akkommodation) når vi undersøger dem i samspil med hinanden. I sociolingvistiske tradition derimod bliver sociale variabler ofte undersøgt isoleret, dvs. hvad de betyder enkeltvis eller to og to i forhold til sproglig variation.

Køn er i et klassisk sociolingvistisk paradigme en vigtig, fast social makrofaktor og ofte en statisk, biologisk kategori: Informanter er kvinder eller mænd. Køn er blevet og bliver ofte stadig håndteret som en selvstændig og uafhængig social variabel, ligesom alder og klasse. I et nyere og konstruktivistisk paradigme, især inden for antropologisk og etnografisk orienteret sociolingvistik, er opfattelsen at køn er socialt konstrueret, og dermed bliver kønsbegrebet mere dynamisk: mennesker *konstruerer*, praktiserer, gør og forhandler sig frem deres kønsidentitet, eller en feminin eller maskulin identitet. Køn er her også knyttet til såkaldte praksisfællesskaber og identitet (se fx Eckert 1998 og Quist 2005). I nyere studier kombinerer og integrerer sociolingvister flere teoretiske ståsteder og indsigter. Det betyder at køn kan være både en social variabel som interagerer med fx klasse eller alder, og performans, i samspil med sociale faktorer som fx arbejde, uddannelse og civilstatus.

Den skitserede udvikling – og paradigmeskiftet – fra essentialisme til konstruktivisme er omtalt i en lang række udgivelser om

Korrespondanceanalyse

sprog og køn⁴ inden for de sidste 10-15 år. Paradigmeskiftet er også nævnt i et indlæg på en konference om Sprog og køn i København i 2008. Her peger Tove Bull på at vi ved for lidt om ”hjernen vår til å insistere på sosialkonstruktivismen som einaste teoretiske ståstad”, og vi er fanget af ”hegemoniske ideologiar som framstiller kjønn som essens” (Bull 2008:2). Bulls konklusjon er at vi har brug for flere store undersøgelser med køn som social variabel, også selv om det ikke længere er politisk korrekt i sociolingvistikken (Bull 2008:9). Ja, vi har brug for flere af den slags undersøgelser, men kun hvis vi undersøger køn som interagerende og relationel variabel. Men her slår traditionelle sociolingvistiske korrelationsmålinger ikke til. Det vi opnår med den slags målinger, er nok bare at holde liv i det såkaldte kønsparadoks som er blevet citeret, forklaret og fortolket flittigt lige siden William Labov præsenterede det i 1970’erne (Labov 2001:292). For en præsentation og en diskussion af paradokset henviser jeg af pladshensyn til Mæhlum, Akselberg, Røyneland & Sandøy 2008:120. Her finder vi i øvrigt også en omtale af en vigtig undersøgelse af unges sprogbrug med fokus på bl.a. identitet og køn, analyseret ved brug af korrespondanceanalyse (Røyneland 2005). Køn har her relativ ringe indvirkning på de undersøgte sprogræk sammenlignet med en faktor som gruppeidentitet, som var ”mest utslagsgivende”, men til sammen er også køn og gruppeidentitet ”utslagsgivende” selv om den vigtigste forskel alligevel ikke er at finde mellem piger og drenge, men mellem to forskellige drengegrupper (Mæhlum, Akselberg, Røyneland & Sandøy 2008:120). Den nævnte undersøgelse er vigtig fordi den tydeligt viser at vi skal være varsomme med at generalisere med hensyn til sproglige kønsforskelle (– og generaliseringer kan bidrage til at forstærke en uheldig kønpolarisering), for der kan være større forskelle mellem forskellige grupper af drenge (eller piger) end mellem drenge og piger. Det er med andre ord især interessant at

⁴ Sprog-og-køn-forskningen har længe især fokuseret på forskelle mellem kvinders og mænds sprog, men der er i stigende grad også fokus på at problematisere og kontekstualisere køn og kønsforskelle, på køn som feminin og maskulin performans og på kønsforskelles betydning (jf. Pedersen 1998: 22). At der er stor interesse for emnet sprog og køn, især blandt kvindelige forskere, ser vi ved bare at kaste et blik på litteraturlistens forfatternavne ved publikationer om sprog og køn som bl.a. de seneste års håndbøger, antologier og artikler (fx Coates 1998, Ehrlich 2008, Eckert & McConnell-Ginet 2003, Holmes & Meyerhoff 2003 og Pedersen 1998).

fokusere på hvad køn betyder i samspil med andre variabler. Dette brede og samlende blik på køn kan korrespondanceanalyse give os, fordi metoden gør det muligt at udforske køn og andre variabler samtidig i én analyse, og da kan vi se hvilke variabler der betyder mest og mindst sammen med køn.

4. Hvad er korrespondanceanalyse, og hvorfor er korrespondanceanalyse særlig attraktiv i sociolingvistikken?

Min præsentation af korrespondanceanalysen bygger dels på materiale og indsigter fra et intensivt kursus i praktisk korrespondanceanalyse ved Daniel Apollon, Universitetet i Bergen, i efteråret 2007, dels på indføringsværker og konkrete eksempler på brug af korrespondanceanalyse (Apollon 2007, Hjelbrekke 1999, Hovden 1997, Høyen 2004 og Jæger 2003).

Korrespondanceanalyse er især blevet brugt i sociologisk forskning og er blevet internationalt kendt i løbet af 1980'erne på grund af sociologen Pierre Bourdieus forskning. Interessen er stadig stigende, også i Norden. I nordisk sociolingvistik er metoden dog mig bekendt hidtil kun blevet brugt i to norske ph.d.-undersøgelser (den ene er Røyneland 2005, den anden har jeg forgæves forsøgt at få fat i en henvisning til).

Korrespondanceanalyse er en deskriptiv, ikke-kausal og eksplorerende statistisk metode, som findes i forskellige varianter, både bivariante og multivariante. Bivariat korrespondanceanalyse kan, som navnet antyder, kun udforske sammenhænge og relationer mellem to variabler ad gangen. Multivariat korrespondanceanalyse derimod giver mulighed for at udforske sammenhænge og relationer mellem flere variabler samtidig. Det er kun denne variant jeg har brugt i min undersøgelse, og kun den jeg omtaler i det følgende.

Korrespondanceanalysens formål er at afdække de underliggende strukturer eller mønstre i et stort og kompleks materiale og vise relationer og sammenhænge mellem informanter og sproglige og sociale variabelkategorier, ved hjælp af et korrespondanceanalysediagram og ved brug af færrest mulige dimensioner. Og det er ofte to dimensioner (se figur 1 i slutningen af artiklen). Korrespondanceanalysen kan bruges på alle typer data og variabler der er homogene og kategoriske

Korrespondanceanalyse

(som fx variabelen køn med sine to kategorier, og de variabler med variabelkategorier som står i tabel 1 nedenfor).

Daniel Apollon karakteriserer korrespondanceanalyse sådan: ”CA [correspondance analysis, RBB] is still the only unique ready to use all-in-one multidimensional method allowing to study ”individuals” and their ”characteristics” with one unified representation” (Apollon 2007:19). Bourdieu skriver at det er den metode ”som synes best egnet til å gripe alle de innsamlede observasjonene samtidig og til å avdekke de underliggende strukturene uten å innføre ulike former for forutinntatthet” (Bourdieu 2002: 68), dvs. korrespondanceanalyse utforsker sammenhænge i et materiale uden at tage stilling til det på forhånd, uden hypoteseopstilling, og giver derfor mulighed for at opdage nye og måske helt uventede sammenhænge. Metodens induktive og eksplorerende karakter kommer også tydeligt frem i en ofte citeret beskrivelse af Jean-Paul Benzécri, fransk lingvist og statistiker, som regnes som metodens grundlægger⁵:

Modellen må følge data, og ikke omvendt. Dette er [...] et leitt trekk ved tilpassinga av matematikken til samfunnsvitenskapane; ein overflod av a priori spesifiserte modellar, som deretter vert konfronterte med data gjennom det ein kallar testar. Snart tener testen til å rettferdiggjere ein modell på eit felt der det finst fleire parametarar å tilpasse enn dei ein sjølv har fastsett ut frå data. Han tener til å strengt forkaste dei klokaste innvendingane ein forskar kan ha. Men det vi har bruk for, er ein rigorøs metode som er i stand til at trekkje ut strukturer med utgangspunkt i data (Benzécri 1973II: 6, citeret efter og oversat af Hjellbrekke 1999: 8).

Korrespondanceanalyse har altså en datadreven og dynamisk tilgang, afdækker strukturer og trækker den vigtigste information ud af et materiale: Det sker ved at analysen fjerner mindre vigtig information og på den måde reducerer et stort og kompleks datasæt til et mindre datasæt, *samtidig* med at data beholder deres kvalitative karakter. Vi kan sige at korrespondanceanalyse er en metode og en teknik som kan behandle kvantitative data på en kvalitativ måde, og den kan undersøge samspillet mellem mange variabler samtidig eller gradvis en efter en.

⁵ Benzécri udviklede korrespondanceanalysen i 1960'erne i protest mod den deduktionistiske lingvistik, som især Noam Chomsky repræsenterede (Hovden 1997:1 (vedlæg G)). Korrespondanceanalysens teoretiske rødder går dog længere tilbage i tid og er knyttet til statistikere som bl.a. Karl Pearson og Louis Gutman (Apollon 2007:19).

Korrespondanceanalysen har en relationel måde at tænke data på og er i stand til at udforske både enkeltvariablers betydning i en helhed og samspillet mellem mange variabelkategorier samtidig, og vi kan eksperimentere med at udelade og tilføje variabler i en analyse og se hvilke variabler der har størst eller mindst betydning, og hvordan forskellige variabler interagerer. Denne dynamik og fleksibilitet er en af de særlige fordele ved korrespondanceanalysen og gør metoden særlig aktuell og interessant i sociolingvistiske undersøgelser.

Korrespondanceanalysen giver et samlet og visuelt overblik over de relationer der eksisterer imellem alle eller udvalgte informanter og variabler i et materiale. Dette åbner for nye analyse- og tolkningsmuligheder af sociolingvistiske data, i forhold til de begrænsede muligheder der ligger i sociolingvistikens klassiske korrelationsanalyse.

Stærkt forenklet fremstillet består den korrespondanceanalytiske proces af fire trin. *Første trin* er omkodningen af data til binære størrelser, fx ved brug af Excel. Det betyder at alle informanter – eller andre undersøgelsesenheder – og alle variablers kategorier skal have koden 1 eller 0, hvor 1 betyder at besidde en egenskab, og 0 fravær af en egenskab. Dette gør vi enten manuelt eller ved hjælp af et program som koder informanter og variabelkategorier til et binært, disjunktivt (gensidig udelukkende) format. Analysen skelner ikke mellem informanter og variabler og heller ikke mellem afhængige og uafhængige variabler. Det betyder at informanter og variabelværdier alle bliver kodet og behandlet på samme måde, som egenskaber. Resultater af omkodningen er en tabel med rådata i rækker og kolonner, med nuller og ettaller, dvs. en binær datamatrice – eller datamatrix – som i tabel 1 nedenfor. *Andet trin* er en matematisk oversættelse af de binære data med alle række- og kolonneprofilers egenskaber, ved brug af et statistikprogram⁶ (i tabel 1 er en rækkeprofil en række med en bestemt kombination af ettaller og nuller, og en kolonneprofil er en kolonne med en bestemt kombination af ettaller og nuller). Resultatet er bl.a. to nye tabeller; den ene viser alle rækkeprofilers individuelle bidrag, den anden alle kolonneprofilers bidrag, dvs. de enkelte variabelkategoriers og informantens bidrag i den samlede

⁶ Som fx SPSS eller Analytica for Mac, Analytica Toolbox for Matlab, udviklet af Daniel Apollon, Universitetet i Bergen

Korrespondanceanalyse

variation. Disse tabeller er analysens råmateriale. *Tredje trin* er konverteringen og visualiseringen af hver af de to tabellers indhold til to reducerede repræsentationer i diagramform. *Fjerde trin* er så en samlet repræsentation af de to repræsentationer i ét fælles rum, som i diagrammet i figur 1 sidst i artiklen. Den grafiske gengivelse af dette rum er et korrespondanceanalysediagram med to eller evt. tre dimensioner. I denne proces bliver informanter og alle sociale og sproglige variabelkategorier omformet til såkaldte vektorer (som er profilerne som bliver omdannet til geometriske objekter med en størrelse eller en masse og en retning i et to- eller flerdimensionelt rum) og repræsenteret visuelt i diagrammet ved punkter.

VAR\INF	K1	K2	K3	K4	K5	M1	M2	M3	M4	M5	M6	Forklaring:
Kk	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	VAR \ INF: Variabel \ Informant
Km	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	Køn\Kvinde
Ald<37	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	Køn\Mand
Ald43-57	0	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	Alder under 37 år
Ald64+	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Alder 43-57 år
AldFlyt<27	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1	1	Alder over 64 år
AldFlyt>38	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	Alder Flyttet til Norge under 27 år
CivstN	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	Alder Flyttet til Norge over 38
CivstD	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	Norsk partner
ÅrN<11	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	Dansk partner
ÅrN16-19	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	År i Norge under 11 år
ÅrN>27	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	År i Norge 16-19 år
UddIkkeBog	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	År i Norge over 27 år
UddBog	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	Uddannelse Ikke boglig
FLytMotFam	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	Uddannelse Boglig
FlytMotFam	0	1	0	0	0	1	0	1	1	0	1	Motiv flytning til Norge: Familie
FlytMotAnd	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	Motiv flytning til Norge: Arbejde
IdD	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0	Motiv flytning til Norge: Andet
IdN	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	0	National identitet: Dansk
IdD&N	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	National identitet: Norsk
TsprD	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	National identitet: Dansk & Norsk
TsprN	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	Talesprog Dansk
SkSprD	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	Talesprog Norsk
SkSprN	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	Skriftsprog Dansk
SkSprBI	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	Skriftsprog Norsk
Arbskr+	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	Skriftsprog Blandingsprog
Arbskr-	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	Arbejde med brug af skriftsprog
BørnsprN	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	Arbejde uden brug af skriftsprog
BørnsprD	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	Børns sprog Norsk
AkkFon++	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	Børns sprog Dansk
AkkFon-	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	0	Fon akkommodation: Meget omfattende
												Fon akkommodation: Ingen/tå enkeltord

Tabel 1. Binær datamatrice (mine pilotprojektdata)

I tabel 1 ser vi kolonner med pilotprojektets 11 informanter og rækker med 13 variabelers kategorier, i en 11x31-matrice, med i alt 321 celler. Her har hver række – med hver variabelkategori (fx har køn to kategorier) – og hver kolonne, med hver informant, en egen *profil*. En rækkeprofil er den kombination af ettaller og nuller som står i hver række i tabel 1, og en kolonneprofil er den kombination af ettaller og

Korrespondanceanalyse

placering, og som angiver punkters bidrag til første eller anden dimension. De punkter der bidrager mest, ligger over gennemsnittet, eller mere præcist, indtager ekstreme positioner, dvs. ligger langt fra gennemsnittet. Når vi har disse værdier, kan vi undgå at fejltolke punkters placering.

Langs med X-aksen, som er den vigtigste akse, har vi hoveddimensionen, første dimension. Denne akse angiver den største reduktion af variansen (angivet ved hjælp af χ^2 -distance). Her finder vi de vigtigste modsætninger i materialet. Næstvigtigst er Y-aksen og anden dimension og de relationer der er koblet til den. Akserne hedder i figur 2 henholdsvis ”CA axis 1” og ”CA axis 2”. I figur 2 dækker de to akser henholdsvis 32,99 og 18,01 og til sammen 51 % af variansen.⁷ Vi kan navngive diagrammets dimensioner efter hvilken struktur de får frem. Fx kan en tydelig struktur i figur 2 hedde tidsdimensionen.

Eftersom analysen indebærer en reduktion, vil ikke al variation i materialet blive forklaret i de første to eller tre dimensioner, som er dem vi kan se i en grafisk gengivelse. Der skal mange flere dimensioner til for at dække eller forklare den samlede variation i et materiale, og derfor kan vi også tale om et multidimensionalt rum. Det aktuelle og nødvendige antal dimensioner for at kunne forklare al variationen i et materiale er det mindste antal rækker eller kolonner minus 1 (Hjelbrekke 1999:197), dvs. i mit aktuelle tilfælde 10 dimensioner (fordi der er 11 informanter i pilotprojektet). Disse dimensioner kan vi få frem trinvis i flere diagrammer.

6 En udfordring ved korrespondanceanalysen

Måske er du en kritisk læser som undervejs i min lovprisende præsentation af korrespondanceanalysen stiller samme spørgsmål som min venlige fagfællelæser: ”Er der slet ingen diskutabile punkter i metoden?” Jo. Korrespondanceanalysen har som alle andre metoder både fordele og ulemper. Det er som nævnt en deskriptiv og udforskende metode, og den kan ikke afdække årsagssammenhænge og teste hypoteser.

Den mest åbenlyse og største udfordring ved metoden er dog nok faren for fejltolkning. For selv om et korrespondanceanalysediagram til en vis grad er intuitivt fortolkbart, kan det være vanskeligt at

⁷ Hvis to akser til sammen når op på at forklare omkring 50% af variationen, har vi en god analyse.

overskue og tolke et diagram med mange punkter (som vi får når der er mange informanter og mange variabelkategorier i en analyse), især hvis diagrammet er tredimensionalt. , og for at kunne foretage en præcis vurdering og tolkning af punkternes placering og bidrag, har vi som nævnt altid brug for punkternes bidragsværdier i de tabeller som er grundlaget for punkternes placering og som hører sammen med korrespondanceanalysediagrammet, de statistiske mellemregninger så at sige.

7. Korrespondanceanalyse af sammenhænge mellem sproglig akkommodation og sociale faktorer

Nu analyseglimt af de pilotdata vi ser i diagrammet i figur 1 (i slutningen af artiklen). Glimt fordi jeg kun kan kommentere nogle få sammenhænge og resultater. Det er oplagt først at se på køn og variabelkategorier nær de to køns kategorier (Kk og Mk) i figuren. Det vigtigste at bemærke er at køn er en kategori som bidrager uhyre lidt til opbygningen af både akse 1 og akse 2. Det fremgår ikke af diagrammet, men af de tabeller som diagrammet bygger på og som viser alle variabelkategoriers bidrag til de to akser. Vi ved alligevel at der er forskel på kvinders og mænds identitet, og i diagrammet ser vi en klar forskel på de kategorier som kan siges at indgå i en kvindeidentitet, og dem der er en del af en mandeidentitet. Vi ser at kategorierne kvinde (Kk), norsktalende børn (BørnSprN), alder ved flytning under 27 år (AldFlyt <27), norsk gift (CivstN) og familie som flyttemotiv (FlytMotFam) alle ligger nær hinanden i venstre side af diagrammet, mens kategorien mand (Mk) ligger lidt mere isoleret i højre side, men dog nær kategorierne alder 43–57 år, boglig uddannelse (UddBog) og dansk identitet (IdD). Det betyder dels den sammenhæng at kvinderne er kommet til Norge i yngre alder end mændene og at deres flyttemotiv er familie snarere end arbejde, dels en sammenhæng mellem det at være mand, at have boglig uddannelse, dansk identitet og arbejde med brug af skriftsprog. De variabler og kategorier der bidrager mest til opbygningen af akse 1, er talesprog (mest TsprD og så TsprN), skriftsprog (kun SksprD) og de tidsrelaterede variabler som år i Norge (især ÅrN <11) og alder ved flytning til Norge (AldFlyt <27 og AldFlyt >38). I opbygningen af akse 2 er det også tidsrelaterede kategorier der er vigtigst: nemlig Ald64+ og ÅrN >27.

Korrespondanceanalyse

En interessant og tydelig modsætning ser vi mellem norsk identitet (IdN), ikke-boglig uddannelse (UddIkkeBog)), arbejde uden brug af skriftsprog (ArbSkr-) og blandingssprog som skriftsprog (SksprBl) over for dansk identitet (IdD), boglig uddannelse (UddBog) og arbejde med brug af skriftsprog (Arbskr+).

Så til de tre indtegnede linjer med pile i diagrammet. De viser en udvikling i tid og modsætninger relateret til de tre tidsvariable: antal år i Norge, alder og alder ved flytning til Norge i forhold til variable relateret til sprog og national identitet.

- Den fuldt optrukne linje – med variabelen antal år i Norge – peger på modsætningen mellem kort og lang opholdstid i Norge: relationen mellem på den ene side, i diagrammets højre halvdel: under 11 år i Norge (ÅrN<11), ingen eller ringe sproglig akkommodation (AkkFon-), dansk talesprog (TsprD), dansk skriftsprog (SksprD), og på den anden side, i diagrammets venstre halvdel: 16-19 år i Norge (ÅrN16-19) og over 27 år i Norge (ÅrN>27) og omfattende sproglig akkommodation (AkkFon+) og norsk talesprog (TsprN) og norsk skriftsprog (SksprN).
- Den stiplede linje – med variabelen alder – understreger modsætninger mellem alder under 37 år (ALD<38), alder 43-57 år (ALD43-57), nær diagrammets midtpunkt, og alder over 64 år (ALD64+).
- Den punkterede linje – alder ved flytning til Norge – viser modsætningen mellem flytning til Norge i en alder under 27 år (AldFlyt<27) og i en alder over 38 år (AldFlyt>38) og samtidig sammenhængen mellem den første og yngste aldersgruppe, det at være norsk gift (CivstN) og have norsktalende børn (BørnSprN) over for sammenhængen mellem den ældste aldersgruppe og det at være dansk gift (CivstD).

8. Konklusion og afsluttende bemærkninger

Med udgangspunkt i min undersøgelse af sproglig akkommodation har jeg forsøgt at vise at korrespondanceanalyse har egenskaber der gør den særlig velegnet som sociolingvistisk analysemetode. Det interessante ved korrespondanceanalyse i min undersøgelse er dels dens relationelle tilgang til data og dens visuelle fremstilling

af et kompleks materiale med mange informanter og variabler og deres indbyrdes relationer, dels dens empiriske fleksibilitet og dynamik, som er unik sammenlignet med andre statistiske metoder. Korrespondanceanalysen giver et godt billede af hvordan sociale faktorer interagerer og hvilken betydning de har enkeltvis og i forhold til hinanden i den helhed de er en del af.

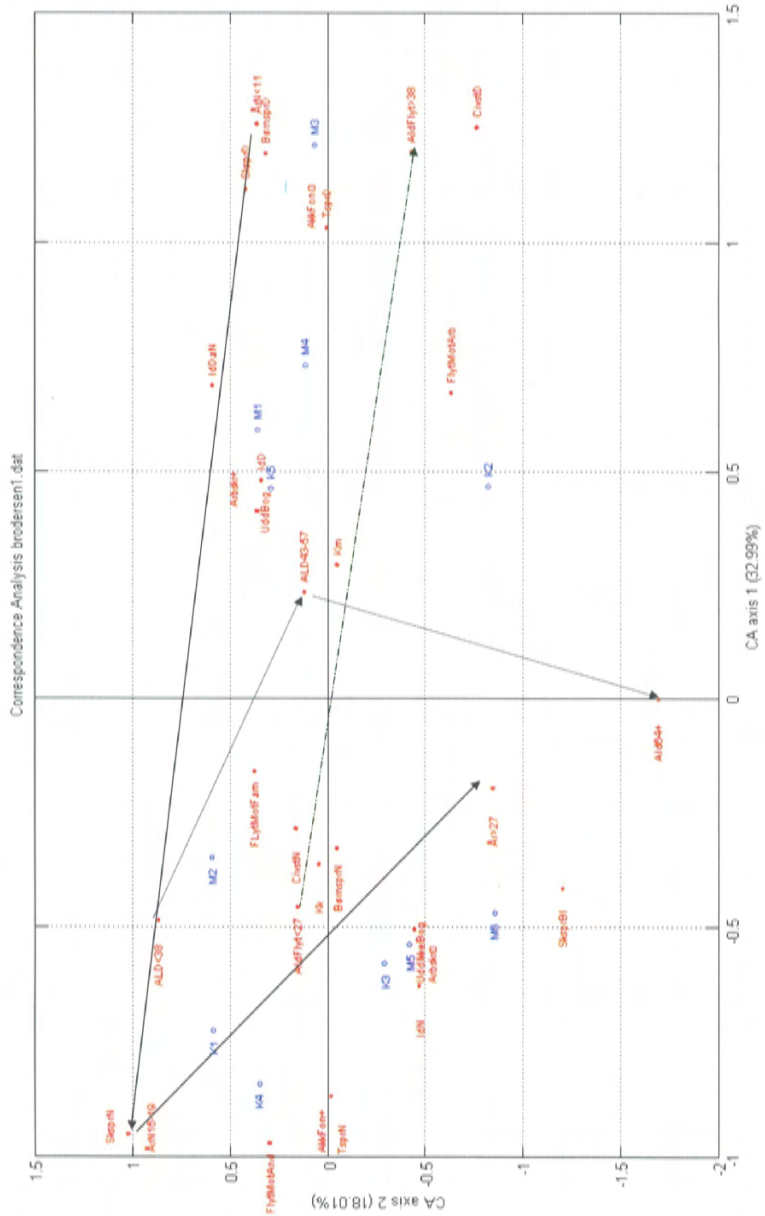
Min analyse) viser at de sproglige variabelkategorier og de tidsrelaterede variabelkategorier til sammen bidrager mest til de to hoveddimensioner (akse 1 og 2). De mest betydningsfulde sociale faktorer for informanternes akkommodation er: alder, antal år i Norge og alder ved flytning til Norge. Det er faktorer der indgår i tidsdimensionen. Analysen viser også at køn ikke spiller nogen særlig rolle. Køn leverer et nævneværdigt bidrag til opbygningen af de to hoveddimensioner.

Min konklusion er at korrespondanceanalysen beriger sociolingvistikken med en fleksibel og dynamisk metode og giver et nuanceret billede af samspillet mellem mange faktorer og kategorier samtidig. En ekstra pointe er at korrespondanceanalysen kan udforske og vise mange og nye sammenhænge i et kompleks materiale i én samlet, visuelt fremstilling.

Litteratur

- Apollon, Daniel (2007) *Korrespondance Analysis. An Introduction*. Ppt-præsentation på intensiv workshop efteråret 2007. Universitetet i Bergen.
- Brodersen, Randi Benedikte (2003) Leksikalsk og fonologisk akkommodation i ph.d.-projektet *Sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge*. Nordisk dialektologi. Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.). Oslo: Novus:263–277.
- Bourdieu, Pierre (2002) *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oversat af Annick Prieur, med et indledende essay af Kjetil Jakobsen. Oslo: De norske bokklubbene.
- Bull, Tove (2008) Kva konsekvenser har teorier om kjønn for sociolingvistisk språk- og kjønnsforskning? *Den 7. Nordiske Konference om Språk og Køn 24.-25. oktober 2008*. Københavns Universitet (upubliceret manuskript).

Korrespondanceanalyse

Figur 1. Korrespondanceanalysediagram: 11 informanter og 13 variabler (pilotprojektdata)

Randi Benedikte Brodersen

- Coates, Jennifer (red.) (1998) *Language and Gender. A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Eckert & McConnell-Ginet (2003) *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.
- Ehrlich, Susan (red.) (2008) *Language and Gender*. London: Routledge.
- Gudiksen, Asgerd, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer & Iben Stampe Sletten (red.) (2009) *Dialektforskning i 100 år*. København: Københavns Universitet.
- Hjelbrekke, Johannes (1999) *Innføring i korrespondanseanalyse*. Bergen: Fagbogforlaget.
- Holmes, Janet & Mirian Meyerhoff (red.) (2003) *Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell.
- Høyen, Marianne (2004) *Korrespondanceanalyse*. København: Akademisk Forlag.
- Jæger, Mads (2003) *Korrespondanceanalyse – et sociologisk værktøj*. Socialforskningsinstituttet. <http://www.sociology.ku.dk/kursfil/1143030642604.-pdf> (relokalisert 30.11.2009).
- Labov, William (2001) *Principles of Linguistic Change. Social Factors 2*. Mass.: Blackwell.
- Mæhlum, Brit, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland & Helge Sandøy (2008) *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*. Oslo: Cappelen.
- Pedersen, Inge Lise 1998. Sprog og køn. *NyS* 24:9-40.
- Quist, Pia (2005) *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. København: Københavns Universitet (ph.d.-afhandling).
- Røyneland, Unn (2005) *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Oslo: Universitetet i Oslo (ph.d.-afhandling).

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Tanya Karoli Christensen
Roskilde Universitetscenter

1. Det udvidede paradigmebegreb

Artiklen her handler om fire grammatisk definerede, danske sætningstypers kombinatorik med modalpartikler. Jeg vil vise at visse sætningstyper udelukker en stor del af modalpartiklerne, og at det kan beskrives som et spørgsmål om markerethed. Endelig bliver det en pointe at den hidtidige forståelse af markerethedsrelationen mellem udfyldt og tomt fundamentfelt må revideres. Der ligger en del teoretiske forudsætninger til grund for denne artikel, og jeg skal forsøge at ridse de nødvendigeste op i kort form. Andre kræver en længere argumentation som der ikke er plads til i denne sammenhæng, men se Christensen 2007 og 2009.

Inden for den (østdanske) funktionelle lingvistik opereres der ofte med et paradigmebegreb der er udvidet betragteligt ift. traditionens. Man kan beskrive det som en intensionel hhv. en ekstensionel udvidelse. Intensionelt vægter man indholdssiden af et paradigme langt mere end traditionens opremsninger af bøjningsendelser (udtryk). Dvs. at man forsøger at analysere sig frem til et paradigmes samlende indhold – hvad er fælles for de former der indgår i det, hvordan kan de beskrives som en helhed? Man kan ikke nøjes med de overleverede kategoribetegnelser à la tempus, genus osv. som sjældent fuldstændig (eller overhovedet) dækker hvad de enkelte sprogspecifikke paradigmer koder.

Ekstensionelt åbnes derved for en lang række nye paradigmatyper, fx ledstillingsparadigmer og konstruktionsparadigmer. Kravene til hvad der kan tælle som et paradigme, må nødvendigvis stilles ganske klart op når man således bryder med den traditionelle tilgang, og det er der da også gjort flere forsøg på (jf. Heltoft 1996; Christensen 2007; Diver 1995:76 ff). I korte træk må et grammatisk paradigme ideelt set være kendetegnet ved følgende:

- Der må kunne identificeres en indholdsmæssig ramme der kan dække alle formerne i paradigmet, dvs. det må være *indholdsmæssigt sammenhængende*.
- Der må være et endeligt antal former i paradigmet, dvs. paradigmet skal være *lukket*.
- Det må være sådan at sprogbrugeren under bestemte omstændigheder ikke kan undlade at træffe valg mellem de enkelte former i paradigmet, dvs. paradigmet skal være *obligatorisk* for så vidt som det overhovedet forekommer i den pågældende ytring.
- Man bør kunne definere det udtryksmæssige domæne for paradigmet ganske præcist. Til gengæld er der ikke på forhånd angivet nogle grænser for hvad der kan tælle som et relevant udtrykssystem.
- Og endelig vil formerne indbyrdes kunne karakteriseres ift. semantisk markerethed, sådan at én form, den markerede, har snævrere betydningspotentiale end den eller de andre (jf. Hjelmlev 1972, Andersen 2001, Christensen 2007).

Når man sådan tillader flere udtryksmæssigt forskellige former for paradigmer, kan man begynde at overveje om de indgår i systematiske sammenhænge med hinanden. For så vidt som de er indholdsmæssigt relateret i forvejen, giver et sådant samspil mening. Man vil i så fald kunne betragte dem som en art komplekse tegn der angiver mere specifikke tolkningsrammer (instrukser) end formerne fra hvert enkelt paradigme for sig. Hvis former fra to forskellige paradigmer lader sig kombinere på kryds og tværs resulterende i flere indholdsmæssigt relaterede komplekse tegn, vil der være tale om det jeg har kaldt et *hyperparadigme*. De fire sætningstyper jeg behandler i denne artikel, udgør i sig selv et sådant hyperparadigme, men indgår også i en form for hyperparadigmatisk relation med modalpartikelsystemet i dansk.¹

2. Grammatiske sætningstyper

Paul Diderichsens sætningsskemaer er velkendte inden for dansk sprogforskning. Han skelnede mellem en ledstilling for hovedsætninger (*Fvsa*) og en for bisætninger (*sav*). Det er imidlertid blevet påpeget flere gange at sammenkoblingen af sætningsniveau (hoved- og bisætning) med de to forskellige ledstillingsmønstre er en forsimpning.

¹ For en uddybning af hyperparadigmebegrebet, se Christensen 2007 og (i kortere form) Christensen 2009.

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Det giver en mere korrekt beskrivelse af moderne dansk hvis man adskiller de to, som i Hansen & Heltofts *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2007a:433 f), og taler om deklarativ kontra neutral ledstilling på den ene side og hierarkisk niveau på den anden. Det giver i alt fire sætningstyper, som i tabel 1.²

	DEKLARATIVT MØNSTER (Fvs _a)	NEUTRALT MØNSTER (sav)
HOVEDSÆTNING (overordnet niveau)	<i>De er ikke flyttet</i>	<i>Bare de ikke er flyttet</i>
BISÆTNING (underordnet niveau)	<i>at de er ikke flyttet</i>	<i>at de ikke er flyttet</i>

Tabel 1. De fire sætningstyper

Betragtes dette system som et komplekst paradigme (hos mig altså et hyperparadigme), må et af grundtrækkene ved paradigmatisering, nemlig markerethed, også være til stede her. Der er det også, hvilket allerede en uheldig, intuitiv læsning af de fire eksempler i tabel 1 vil afsløre. Det er nemlig ikke overraskende de typer der er 'nye' ift. Diderichsens topologiske system, som også er semantisk markeret. På hovedsætningsniveauet er det sætninger efter det neutrale mønster der er markerede, og deres fællestræk kan betegnes som 'emotivitet'. Det drejer sig om ytringer af typen (1-4):

- (1) *Bare vi dog kan overkomme det* (K2000)
- (2) *Gid det altid må gå dem godt* (K2000)
- (3) *sikke den ringer* (BySoc)
- (4) *At du gider det der* (24.dk/user/daniella/perma/2008/03/14/At_du_gider_det_der)

På bisætningsniveauet er det modsat sætninger efter det deklarativ mønster der er markerede, og de er kendetegnet ved en særlig assertiv karakter der er åbenlys på hovedsætningsniveau (jf. termen 'fremsættende sætning'), og som kan sige at blive 'nedarvet' til denne mindre hyppige, men dog klart produktive type.

² Bemærk at jeg i denne sammenhæng fastholder Diderichsens termer, bisætning og hovedsætning, da mit fokus er på den hierarkiske forskel, dvs. det funktionelle skel mellem sætninger der kan fungere som ytringer i sig selv, og sætninger der ikke kan. De nu mere gængse termer, helsætning og ledsætning, signalerer snarere en syntaktisk forskel. I de aller fleste tilfælde er hierarkisk niveau og syntaktisk funktion dog sammenfaldende.

- (5) *Problemet var, at hun fik aldrig betalt raterne (K2000)*
- (6) *Men forundret og fuld af glæde kan man osse blive, når man pludselig får at se, at her var jo ånden! (K2000)*
- (7) *Louis Jensen ser ingen uoverensstemmelse mellem arbejdet som byplanlægger og producent af litteratur, selv om han har definitivt forladt tegnebordet (K2000)*

Det er en tilbagevendende vanskelighed hvordan man nærmere skal definere at en bisætning har assertiv karakter. Jeg har flere gange beskrevet det sådan at deklarativ ledstilling viser at bisætningen skal læses som den vigtigste information, som det der står i forgrunden, det modtager skal bide mærke i (jf. Hanne Korzens analyse af franske bisætninger hvor indikativ bør beskrives som den markerede modus³). Simon Borchmann har argumenteret for at der snarere er tale om at bisætningen skal fungere som selvstændig meddelelse med eget fokusdomæne (i eksempel 5-7 vil det svare til at bisætningen ikke er fokuseret i sin helhed, men har fokus på hhv. *betalt*, *her* og *definitivt*) (Borchmann, personlig komm.). Uanset hvilken beskrivelse der er rigtigst, drejer det sig altså om informationsstrukturelle forhold, og jeg vil i resten af artiklen kalde bisætninger med deklarativ ledstilling *informative*.

Jeg skal ikke komme nærmere ind på karakteren af de to markerede sætningstyper her, men gå direkte videre til modalpartiklerne i dansk og derefter til sætningstypernes kombinatorik med modalpartikler.

3. Modalpartikelsystemet

Modalpartikler kan karakteriseres som semigrammatiske småord med ganske abstrakt indhold. Man siger gerne at de er trykvsage (selvom der findes interessante modtilfælde), at de er underlagt kraftige topologiske restriktioner idet de kun kan placeres på sætningsadverbialpladsen (Diderichsens lille-a), og at de har skopus over hele ytringen (jf. fx Hentchsel 1983, Krylova 2005).

3 Korzen 1995:182: *Vores hovedtese er, at indikativ optræder, når særlige former for styrende prædikater (evt. særlige syntaktiske konstruktioner) trækker den indlejrede sætning, som egentlig ikke var 'prædisponeret' til at blive asserteret selvstændigt, frem til 'assertionsplanet' (man kunne også kalde det 'forgrundsplanet').*

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Internt på sætningsadverbialpladsen kan man se at der også er en særlig topologi på spil, en topologi som afspejler skopusforholdene og derved kan beskrives som ikonisk i forhold dertil. På baggrund af korpussøgninger såvel som introspektive analyser af topologi og semantiske fællestræk har jeg opstillet følgende skema over modalpartiklernes undergrupper (inspireret af Heltoft (2006)). Opstillingen er ikke endegyldig, men udgør det foreløbige bedste bud ift. de foreliggende data, og de analyser jeg har foretaget deraf.

FATIK	PROXIMALITET/ MODSÆTNING	EPISTEMICITET	ARGUMENTATION/ EMOTIVITET	SA
<i>jo</i>	<i>da</i>	<i>nok</i>	<i>altså</i>	<i>'nu</i>
<i>skam</i>	<i>nu</i>	<i>vel</i>	<i>ellers</i>	
<i>sgu</i>		<i>vist</i>	<i>også</i>	
		<i>sikkert</i>	<i>dog</i>	

Tabel 2. Modalpartikeltypologi (jf. Christensen 2007:142)

De eneste af disse der *kun* kan fungere som modalpartikler er *jo*, *sgu* og *skam*. De er også de eneste der aldrig kan optræde i fundamentfeltet (og der er en ret klar sammenhæng her: Det er typisk sådan at det kun er når partiklerne anvendes med deres fulde leksikalske betydning, at de overhovedet kan stå i F-feltet). Herunder er partiklerne vist med markering for tryk: ¹= hovedtryk, ^o= svagtryk:

- (8) ¹*Da er han gået*
- (9) *Han er* ^o*da gået*
- (10) ¹*Vel er han gået*
- (11) *Han er* ^o*vel gået*
- (12) ^{*}*Jo er han gået*

Der er derfor god grund til at antage at i hvert fald denne fatiske undergruppe er markeret ift. de andre. Som det vil fremgå af det følgende, ser det ud til at også at gælde gruppen af epistemiske modalpartikler.

4. M-hypotesen

I mit arbejde med hyperparadigmebegrebet, og her i særlig grad mit arbejde med topologi og modalpartikler, har jeg ikke overraskende kon-

stateret at nogle sætningstyper udelukker visse modalpartikler. Det har ledt mig til den hypotese at der er tale om indbyrdes uforenelige, *markerede* former, dvs. at former fra ét paradigme har en betydning der står i modstrid med den betydning som former fra et andet paradigme dækker. Umarkerede former vil teoretisk set kunne forbindes med enhver form fra det andet paradigme, mens markerede former fra forskellige paradigmer nogle gange vil være semantisk uforenelige med hinanden (jf. Carl Baches teori for kategorielt samspil⁴; Bache 1995). Man kunne kalde det *M-hypotesen* (*M* for markerethed).

Det er det samme man finder ved imperativ, hvor ikke bare de fatiske, men også de epistemiske modalpartikler er udelukket:

(13) *Spis *jo/*skam/*vel/*nok lidt mere!*

Imperativ er klart den markerede modusform i moderne dansk, og den udelukker af semantiske grunde altså både de fatiske og de epistemiske modalpartikler (der på forskellig vis forudsætter eller betvivler eksistensen af den situation der tales om, mens imperativ altid har at gøre med situationer der ikke findes (endnu), men som kan forårsages af imperativens perlokutionære effekter). Som udgangspunkt må man derfor formode at også ved indikativ lader de epistemiske modalpartikler sig kategorisere som en markeret undergruppe.

Ud fra *M-hypotesen* vil de emotive hovedsætninger udelukke en del modalpartikler, og det samme gælder de informative bisætninger. Fordelen ved sådan en forudsigelse er selvfølgelig at den kan testes. Resultaterne heraf giver anledning til videre overvejelser vedr. markerethedsforholdene inden for de fire sætningstyper i tabel 1.

5. Hypotesetestning

Der findes ikke særlig mange korpora der er opmærket i tilstrækkelig grad til at man kan søge efter ledstillingsfænomener, men fx VISL-projektets søgemaskine fungerer udmærket til kvalitative analyser. Jeg har forsøgt at falsificere *M-hypotesen* ved at søge efter kombinationen 'emotiv hovedsætning + fatisk/epistemisk modalpartikel'. Hvis man skal finde frem til emotive sætninger, og kun dem, kan man fx lave følgende søgninger:

4 Bache 1995:197: ... *an unmarked language-specific form will have a higher degree of compatibility with meanings from other categories than a marked form.*

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Gid + subjekt + *jo*

Det resulterer i følgende svar fra VISL-søgemaskinen:

```
Searched for: [word="Gid"] [func="((.* )?SUBJ>(.*?))((.* )?<SUBJ(.*?))((.* )?F-SUBJ>(.*?))((.* )?F-<SUBJ(.*?))((.* )?S-SUBJ>(.*?))((.* )?S-<SUBJ(.*?)?)" [word="jo"] [pos="((.* )?V(.*?)?)"
```

In corpus: DAN_C2000

Found 0 results (0)

Det samme gælder for lignende kombinationer, altså både *Gid*-sætninger med andre modalpartikler (som *skam*, *vel*, *nok* og *vist*) og emotive hovedsætninger med andre indledere.

For sammenligningens skyld kan jeg vise resultaterne for *gid*-sætninger med *dog* (man skal huske at søge både på stort og lille *g*):

- (14) *gid jeg dog kunne blive fri for julemænd, julekalendere, julepynt*
- (15) *Altså, gid det dog var sandt*
- (16) *Men gid det dog må ændre sig ...*
- (17) *gid det dog aldrig var jul*
- (18) *Gid vi dog kunne få nogle flere udsendelser af samme slags.*
- (19) *Gid hun dog ville leve op til sin egen linje*
- (20) *Gid han dog er død i sin egen grav.*

Der er ikke fantastisk mange, men dét gælder helt generelt for denne sætningstype, også uden modalpartikler (Korpus 2000 har fx kun 59 *gid*-sætninger). Korpusundersøgelsen bekræftes af introspektive analyser (prøv selv at sætte et *jo* eller et *vel* ind i en emotiv hovedsætning). Det viser sig altså at forudsigelsen holder for de emotive sætninger: De er så markerede at de (som minimum⁵) udelukker modalpartikler tilhørende den fatiske og den epistemiske gruppe.

5.1 Resultater og diskussion: informative bisætninger

Til gengæld kommer man i vanskeligheder med de informative bisætninger, jf. (5-7). Det er ifølge såvel en dagligsprogsintuition som

5 Det er ikke fokus for denne artikel at afklare præcis hvilke modalpartikler der kan optræde i hvilke emotive hovedsætninger, men et kig ned over det indsamlede materiale for *gid* afslører at det i Korpus 2000 kun er *dog* der forekommer i denne kontekst. *Bare* har både *dog* og *nu*, og *sikke*-typen forekommer kun fire gange i alt. Man må altså (foreløbig) forlade sig på introspektion hvis man skal komme nærmere et svar på dét spørgsmål.

mine egne analyser en klart markeret type, men korpusdata viser at alle modalpartikler kan optræde i denne kontekst. Hvordan kan det nu være?

En mulig forklaring er at semantikken i de informative bisætninger ikke er i modstrid med semantikken for de fatiske og emotive modalpartikler. Det virker rimeligt, så langt som man blot betragter dem som eksempler på det deklarativiske skema. Men dette skema omfatter endnu et ledstillingsparadigme som er relevant i denne sammenhæng (dvs. som påvirker sætningens illokutionære potentiale), og det er forskellen på udfyldt og ikke-udfyldt fundamentfelt. Det er en udtryksforskel som er forsøgt indkredset indholdsmæssigt gennem begrebet nonrealis (for tomt fundamentfelt) og realis (for udfyldt fundamentfelt) – jf. Hansen 1970, Heltoft & Hansen 2007a:428-29 og Christensen 2007:115 ff). En tilfredsstillende undersøgelse må omfatte denne forskel også, og jævnføre den til kombinatorikken med modalpartiklerne.

Følger man den gængse noteringsmåde for markerethedsrelationer, så er nonrealis den umarkerede form (jf. Roman Jakobsons modstilling af *A* og *non-A*) og realis den markerede. Det er rimeligt at antage at det også har været Erik Hansens mening når man ser på hans formulering af de semantiske relationer der er på spil ved sætninger med tomt fundamentfelt: ... ”*de fremsætter deres indhold som non-realistic. Det vil sige at de ikke betegner facts, men derimod spørgsmål, ordrer, ønsker, betingelser el. hypoteser*” (Hansen 1970:34). Denne analyse har jeg også selv tilsluttet mig gennem flere år, se fx Christensen 2007:117.

Men også her støder man på problemer, for på bisætningsniveau kan informative bisætninger med udfyldt fundamentfelt fint kombineres med enhver modalpartikel. Her nogle eksempler på de to formodede markerede modalpartikelgrupper i realis-kontekst (dvs. med udfyldt fundamentfelt):

- (21) *Når folk virkelig kan mærke, at man virkelig brænder for noget og virkelig er sikker på noget, så er man svær at mobbe, fordi mobning kører jo på usikkerhed* (K2000)
- (22) *Gennem de seneste måneder har vi fra forskernes verden hørt det ene nødråb efter det andet over alt for begrænsede forsknings-*

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

midler, og i samme periode har vi også hørt en række politiske løfter, som handlede om, at der var skam masser af penge på vej, og man skulle bare lige vente lidt (K2000)

- (23) *Når det gik sådan anden gang, tænkte man, at sådan går det vel også tredje gang, og så napper du lige en til (K2000)*
- (24) *Uanset hvad man gjorde så stod man i sådan et dilemma, at man fik nok skæld ud alligevel (K2000)*

Man kan konkludere en af to ting på denne baggrund: Enten er M-hypotesen forkert, eller også er markerethedsrelationen mellem realis og nonrealis ikke beskrevet rigtigt. Jeg mener at det er mest rime- ligt at argumentere for det sidste. Selvom nonrealis kan anvendes til ganske mange forskellige sproghandlingstyper, så virker det intuitivt som en snævrere tolkningsramme end realis. Det er kendt at begge former kan anvendes bredt til en mængde sproghandlingstyper, men her kan man yderligere se på et klassisk markerethedskriterium: Hvis den ene form kan vikariere for den anden, er relationen asymmetrisk og den mere bredt anvendelige form er så umarkeret.

Både *Fvsa* og *Øvsa* kan selvfølgelig bruges regulativt (hvor det altså er den indirekte sproghandling der er den primære):

Udfyldt fundamentfelt	Tomt fundamentfelt
(25) a. <i>Nu sidder du stille!</i>	b. <i>Sidder du snart stille?!</i>
(26) a. <i>Jeg vil gerne have et landbrød</i>	b. <i>Kan jeg få et landbrød?</i>

Men de har også hver deres 'særformer', anvendelser der er typiske og centrale for deres respektive former. Tomt fundamentfelt bruges i hovedsætninger til spørgsmål, og i bisætninger til betingelser:

- (27) *Bor du her?*
- (28) *Giver man folk en god oplevelse på Internettet, vender de tilbage* (K2000)

Med udfyldt fundamentfelt kan man danne spørgsmål på to måder, enten med et indledende hv-led eller med intonation (evt. støttet af spørgsmålsindikerende partikler som *vel* og *ikke*):

- (29) *Hvor bor du?*
- (30) a. *Du bor hér?! b. Du bor vel her, ikke?*

Det er åbenlyst at betydningen ikke er den samme som helhedsspørgsmålet i (27), men det skyldes selvsagt den betydningsforskel der ligger i tegnoppositionen udfyldt/tomt fundamentfelt. Det er lidt sværere at forestille sig realis i betingelser, men se dog (31):

(31) *Du sover bare én gang på vagten, og du er fyret!*

Fvsa's særform er selvfølgelig konstateringen:

(32) *Det regner*

Det er ikke overbevisende at *Øvsa* vil kunne vikariere for almindelige konstateringer, men jeg har dog selv tidligere argumenteret for at efterstillet inkvit kan betragtes som en art vikariering herfor (se Christensen 2007:117 f):

(33) *"Nu skal I høre det bedste", begyndte han* (K2000)

Det kræver imidlertid at man accepterer en bredere analyse der går imod traditionens placering af citatet i fundamentfeltet (som hos Diderichsen 1946:203), men selv ikke da er det nødvendigt at konkludere at der er tale om et tomt fundamentfelt i inkvittet.⁶

Det er med andre ord stærkt teoriafhængigt om man vil definere realis eller nonrealis som den markerede form. Af samme årsag bliver kombinatorikken med modalpartikler udslagsgivende: Da nonrealis stiller langt flere restriktioner op for kombination med modalpartiklerne i dansk, konkluderer jeg at udfyldt fundamentfelt (realis) er umarkeret, mens tomt fundamentfelt (nonrealis) er markeret.

6. Konklusion

Så hvis vi vender tilbage til sætningstyperne og deres kombinationsmuligheder ift. modalpartiklerne, må det nødvendigvis blive en mere kompleks markerethedsbeskrivelse end den jeg indledte med. Det er ikke usædvanligt at der kan optræde forskellige grader af markerethed i et grammatisk paradigme, og sådan mener jeg at

6 Hansen og Heltoft har således foreslået en analyse hvorefter inkvit står på højre interjektionalplads og dermed (modsat traditionen) ikke er matrixsætning for citatet. Denne analyse stemmer bedre overens med en Gestalt-inspireret indholdsbeskrivelse af relationen mellem de to sætninger: Citatet står i forgrunden, mens inkvit er baggrundsinformation (jf. Hansen & Heltoft 2007b:54)

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

relationerne må beskrives i det komplekse sætningstypeparadigme, jf. tabel 37:

	Xvsa	Øvsa	sav
bisætning	<i>at de er ikke flyttet</i> markeret	<i>at er de ikke flyttet</i> stærkt markeret	<i>at de ikke er flyttet</i> umarkeret

Tabel 3. Markerethedsrelationerne på bisætningsniveau

Ud fra en grammatikteoretisk vinkel er det interessant at paradigme- og hyperparadigmebegrebet kan anvendes direkte til at generere hypoteser der kan testes og enten falsificeres eller evt. (som her) føre til ændringer i de eksisterende beskrivelser af grammatiske forhold. Ud fra en sprogbrugsvinkel er det særdeles interessant at vide mere om modalpartiklernes samspil med de forskellige sætningstyper. Jeg har her forsøgt at opridse rammerne for den systematik, men grundigere kvalitative analyser forestår stadig.⁸

Litteratur

Andersen, Henning (2001) *Markedness and the theory of change. Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:21-57.

Bache, Carl (1995) *The Study of Aspect, Tense and Action. Towards a Theory of the Semantics of Grammatical Categories*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Christensen, Tanya Karoli (2007) *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.

7 Bemærk at systemet også kan analyseres binært, sådan at *Fvsa*-mønstret i første omgang ses samlet som en markeret form over for den umarkerede *sav*, hvorefter førstnævnte kan underindeles i den markerede *Øvsa* og den umarkerede *Xvsa*.

8 En af de ting jeg dog allerede på nuværende tidspunkt tør sige med en vis overbevisning, er at de markerede modalpartikler (fatiske og epistemiske) trækker læsningen af bisætninger efter det *neutralt* mønster i en bestemt retning, nemlig ganske hyppigt til værdien assertiv eller informativ bisætning. Igen en fin interaktion mellem de forskellige grammatiske systemer.

Tanya Karoli Christensen

- Christensen, Tanya Karoli (2009) At du gider. Om hyperparadigmatiske strukturer i danske sætningstyper. *Studier i Nordisk 2006-2007*. København: Selskab for Nordisk Filologi:5-29.
- Diderichsen, Paul (1946 og senere): *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag.
- Diver, William (1995): *Theory. Meaning as Explanation*, ed. Ellen Contini-Morava & Barbara Sussman Goldberg, Berlin: Mouton de Gruyter:43-114.
- Hansen, Erik & Peter Harms Larsen (1970) To bidrag til beskrivelsen af 'non-realis' i dansk. *NyS I*. København: Akademisk Forlag:34-41.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2007a) *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. II: *Morfologisk og syntaktisk oversigt* (upubl.).
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2007b) *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. X: *Interjektionaler* (upubl.)
- Heltoft, Lars (1996) Paradigms, word order and grammaticalization. *Content, Expression and Structure*. Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (ed.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Co:469-494.
- Heltoft, Lars (2006) Mood and modality. Støtteark til foredrag i Vilnius 5.5.06; København 22.5.06.
- Hentschel, Elke (1983) Partikeln und Wortstellung. *Partikeln und Interaktion*, ed. Harald Weydt. Tübingen: Niemeyer:46-53.
- Hjelmslev, Louis (1935) La Catégorie des cas. *Acta Jutlandica VII*, 1. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Hjelmslev, Louis (1972) *Sprogssystem og sprogforandring*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Korpus 2000 <http://korpus.dsl.dk/korpus2000/indgang.php>.
- Korzen, Hanne (1999) Principper for opstillingen af modus i kompletivsætninger på fransk. *Ny Forskning i Grammatik* 6. Odense: Odense Universitetsforlag:181-203.
- Krylova, Elvira (2005) Epistemisk polyfoni i danske modalpartikler. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter* 4. Roskilde: Roskilde Universitetscenter:75-87.

